

ВЕСЦІ НАЦЫЯНАЛЬнай АКАДЭМІІ НАВУК БЕЛАРУСІ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАВУК. 2025. Т. 70, № 3

ІЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ

СЕРИЯ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК. 2025. Т. 70, № 3

Журнал основан в январе 1956 г.

Выходит четыре раза в год

Учредитель – Национальная академия наук Беларуси

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации Республики Беларусь,
свидетельство о регистрации № 394 от 18.05.2009

*Журнал рецензируется. Входит в Перечень научных изданий Республики Беларусь
для опубликования результатов диссертационных исследований,
включен в базу данных Российского индекса научного цитирования (РИНЦ)*

Главный редактор:

Александр Александрович Коваленя – Отделение гуманитарных наук и искусств
Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

Редакционная коллегия:

- А. И. Локотко** – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь (*заместитель главного редактора*)
М. С. Макрицкая – Издательский дом «Беларуская навука», Минск, Беларусь (*ведущий редактор журнала*)
Е. М. Бабосов – Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
П. А. Водопьянов – Белорусский государственный технологический университет, Минск, Беларусь
В. Л. Гурский – Президиум Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
А. Е. Гучок – Высшая аттестационная комиссия Республики Беларусь, Минск, Беларусь
В. В. Данилович – Постоянная комиссия по образованию, культуре и науке Палаты представителей Национального собрания Республики Беларусь, Минск, Беларусь
Т. И. Довнар – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь
А. И. Жук – Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка, Минск, Беларусь
И. Л. Копылов – Филиал «Институт языкознания имени Якуба Коласа» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь
А. Д. Король – Белорусский государственный университет, Минск, Беларусь

- В. Л. Лакиза** – Институт истории Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
Н. Л. Мысливец – Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
М. В. Мясникович – Рабочая группа по анализу деятельности Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
П. Г. Никитенко – Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
И. В. Саверченко – Филиал «Институт литературоведения имени Янки Купалы» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь
А. С. Шамрук – Филиал «Институт искусствоведения, этнографии и фольклора имени Кондрата Крапивы» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь
В. Н. Ярмолинская – Филиал «Институт искусствоведения, этнографии и фольклора имени Кондрата Крапивы» государственного научного учреждения «Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси», Минск, Беларусь

Редакционный совет:

- А. Н. Булыко** – Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь
В. И. Васильев – Центр истории и теории культуры и академического сектора науки Федерального государственного бюджетного учреждения науки «Научный и издательский центр «Наука» Российской академии наук», Москва, Россия
Г. Генцель – Институт славистики Университета Карла фон Осецкого, Ольденбург, Германия
С. Ю. Глазьев – Коллегия по интеграции и макроэкономике Евразийской экономической комиссии, Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова», Москва, Россия
Е. К. Голаховска – Институт славистики Польской академии наук, Департамент лингвистики, Варшава, Польша
А. Е. Дайнеко – Белорусский республиканский фонд фундаментальных исследований, Минск, Беларусь
В. А. Ильин – Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Вологодский научный центр Российской академии наук», Вологда, Россия
С. Л. Кандыбович – Российская академия образования, Рязанский государственный университет имени С. А. Есенина, Федеральная национально-культурная автономия белорусов России, Совет при Президенте Российской Федерации по межнациональным отношениям, Консультативный совет по делам белорусов зарубежья при МИД Республики Беларусь, Москва, Россия
С. П. Карпов – Федеральное государственное бюджетное образовательное учреждение высшего образования «Московский государственный университет имени М. В. Ломоносова», Москва, Россия
Е. Миронович – Белостокский университет, Белосток, Польша
А. А. Сатыбалдин – Институт экономики Комитета науки Министерства образования и науки Республики Казахстан, Алматы, Казахстан
А. В. Смирнов – Федеральное государственное бюджетное учреждение науки «Институт философии Российской академии наук», Москва, Россия
Чжан Юйянь – Институт мировой экономики и политики Китайской академии общественных наук, Пекин, Китай
Янг Хюнг – Институт социологии Шанхайской академии социальных наук, Шанхай, Китай

Адрес редакции:

ул. Академическая, 1, к. 119, 220072, г. Минск, Республика Беларусь.

Тел.: + 375 17 272-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru

Сайт: vestihum.belnauka.by

ИЗВЕСТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК БЕЛАРУСИ.

Серия гуманитарных наук. 2025. Т. 70, № 3.

Выходит на русском, белорусском и английском языках

Редактор М. С. Макрицкая

Компьютерная вёрстка С. Н. Костюк

Подписано в печать 10.07.2025. Выход в свет 28.07.2025. Формат 60×84^{1/8}. Бумага офсетная.

Печать цифровая. Усл. печ. л. 10,23. Уч.-изд. л. 11,3. Тираж 56 экз. Заказ 140.

Цена номера: индивидуальная подписка – 15,16 руб., ведомственная подписка – 34,53 руб.

Издатель и полиграфическое исполнение:

Республиканское унитарное предприятие «Издательский дом «Беларуская навука».

Свидетельство о государственной регистрации издателя, изготовителя, распространителя печатных изданий № 1/18 от 02.08.2013. ЛП № 02330/455 от 30.12.2013. Ул. Ф. Скорины, 40, 220084, г. Минск, Республика Беларусь

© РУП «Издательский дом «Беларуская навука».

Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук, 2025

PROCEEDINGS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS

HUMANITARIAN SERIES, 2025, vol. 70, no. 3

This journal was founded in 1956

Frequency 4 issues per annum

Founded by the National Academy of Sciences of Belarus

This journal is registered by the Ministry of Information of the Republic of Belarus,
Certificate of Registration no. 394 dd. 18 May 2009

*The journal is included in The List of Journals for Publication of the Results of Dissertation Research
in the Republic of Belarus and in the database of the Russian Scientific Citation Index (RSCI)*

Editor-in-Chief:

Aleksandr Aleksandrovich Kovalenya – Department of Humanities and Arts
of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Editorial Board:

Aleksandr I. Lokotko – Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy
of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus (*Associate Editor-in-Chief*)

Marina S. Makritskaya – Belaruskaya Navuka Publishing House (*Lead Editor*)

Evgeny M. Babosov – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Pavel A. Vodopyanov – Belarusian State Technological University, Minsk, Belarus

Vasily L. Gurski – Presidium of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Aleksandr E. Guchok – Higher Attestation Commission of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus

Vyacheslav V. Danilovich – Standing Commission on Education, Culture and Science of the House of Representatives
of the National Assembly of the Republic of Belarus, Minsk, Belarus

Taisiya I. Dovnar – Belarusian State University, Minsk, Belarus

Aleksandr I. Zhuk – Belarusian State Pedagogical University named after Maxim Tank, Minsk, Belarus

Igor L. Kopylov – Branch “Institute of Linguistics named after Yakub Kolas” of the State Scientific Institution “Center
for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus”, Minsk,
Belarus

Andrei D. Korol' – Belarusian State University, Minsk, Belarus

Vadim L. Lakiza – Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Nikolai L. Myslivets – Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Mikhail V. Myasnikovich – Working group on the analysis of the activities of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus

Petr G. Nikitenko – Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Ivan V. Saverchenko – Branch “Institute of Literary Studies named after Yanka Kupala” of the State Scientific Institution
“Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus”,
Minsk, Belarus

Alla S. Shamruk – Branch “Institute of Art History, Ethnography and Folklore named after Kondrat Krapiva” of the State Scientific Institution “Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus”, Minsk, Belarus

Veronika N. Yarmolinskaya – Branch “Institute of Art History, Ethnography and Folklore named after Kondrat Krapiva” of the State Scientific Institution “Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus”, Minsk, Belarus

Editorial Council:

Aleksandr N. Bulyko – Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

Vladimir I. Vasilyev – Center for the History and Theory of Culture and the Academic Sector of Science of the Federal State Budgetary Institution of Science «Science and Publishing Center “Nauka” of the Russian Academy of Sciences», Moscow, Russia

Gerd Hentsthal – Institute of Slavic Studies at the Karl von Ossietzky University, Oldenburg, Germany

Sergey Yu. Glazyev – Board for Integration and Macroeconomics of the Eurasian Economic Commission, Department of the Faculty of Public Administration of the Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Lomonosov Moscow State University”, Moscow, Russia

Eva K. Golakhovska – Institute of Slavic Studies of the Polish Academy of Sciences, Department of Linguistics, Warsaw, Poland

Aleksey Ye. Daineko – Belarusian Republican Foundation for Fundamental Research, Minsk, Belarus

Vladimir A. Il'in – Federal State Budgetary Institution of Science “Vologda Scientific Center of the Russian Academy of Sciences”, Moscow, Russia

Sergey L. Kandybovich – Russian Academy of Education, Ryazan State University named after S. A. Yesenin, Federal National-Cultural Autonomy of Belarusians of Russia, Council under the President of the Russian Federation for Interethnic Relations, Advisory Council on the Affairs of Belarusians Abroad under the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Belarus, Moscow, Russia

Sergey P. Karpov – Federal State Budgetary Educational Institution of Higher Education “Lomonosov Moscow State University”, Moscow, Russia

Evgeni Mironovich – University of Bialystok, Bialystok, Poland

Azimkhan A. Satybaldin – Institute of Economics of the Science Committee of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan, Almaty, Kazakhstan

Andrei V. Smirnov – Federal State Budgetary Institution of Science of the Institute of Philosophy of the Russian Academy of Sciences, Moscow, Russia

Zhan Yuyan – Institute of World Economy and Politics of the Chinese Academy of Social Sciences, Beijing, China

Yang Xiong – Institute of Sociology of the Shanghai Academy of Social Sciences, Shanghai, China

Address of the Editorial Office:

1 Akademicheskaya Str., Room 119, 220072, Minsk, Republic of Belarus.

Tel.: + 375 17 272-19-19; e-mail: humanvesti@mail.ru

Website: vestihum.belnauka.by

PROCEEDINGS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF BELARUS.

Humanitarian Series, 2025, vol. 70, no. 3.

Printed in Russian, Belarusian and English

Editor *M. S. Makritskaya*

Computer imposition *S. N. Kostsyuk*

Signed to print on 10.07.2025. Published on 28.07.2025. Format 60×84¹/₈. Offset paper.

Digital printing. Printed sheets 10,23. Publisher's sheets 11,3. Circulation 56 copies. Order 140.

Number price: individual subscription – BYN 15.16, departmental subscription – BYN 34.53.

Publisher and printing execution:

Republican unitary enterprise “Publishing House “Belaruskaya Navuka”.

Certificate on the state registration of the publisher, manufacturer,

distributor of printing editions No. 1/18 dated August 2, 2013. License for the press no. 02330/455 dated December 30, 2013.

Address: F. Scorina Str., 40, 220084, Minsk, Republic of Belarus.

© RUE “Publishing House “Belaruskaya Navuka”,

Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series, 2025

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

ЗМЕСТ

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ

Познякова О. Л. Философия драмы: от понятия к концепту	183
Бельский А. М. Социологическая оценка отдельных показателей развития женского предпринимательства в сельской местности (по результатам международного исследовательского проекта)	193

ГІСТОРЫЯ

Калечыц І. Л. Статус, пасада, тытул, прафесія ў надпісах-графіці полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы	204
--	-----

МОВАЗНАЎСТВА

Маслоўская Л. Ю. Праблема семантычнай арганізацыі лексікі: погляды навукоўцаў	218
--	-----

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР

Жихарко Ж. М. Костёл в Лаздунах: к вопросу об авторстве проекта и времени строительства	229
--	-----

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА

Чарота У. І. «De inventoribus rerum» Палідора Вергілія Урбінскага ў літаратуры Беларусі другой паловы XVI – пачатку XVII стагоддзя	241
---	-----

ЭКАНОМІКА

Хань И. Образовательная составляющая функционирования Китайско-Белорусского промышленного парка «Великий камень»: состояние и направления совершенствования	253
--	-----

РЭЦЭНЗІІ

Навасельцава Г. В. Спазнаючы эпоху XX стагоддзя	263
--	-----

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

CONTENTS

PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

Poznjakova O. L. Drama philosophy: from notion to concept.....	183
Belski A. M. Sociological assessment of selected indicators of women's entrepreneurship development in rural areas (based on the results of an international research project).....	193

HISTORY

Kalechyc I. L. Status, position, title, profession in the graffiti of the Savior church of Polotsk	204
---	-----

LINGUISTICS

Maslovskaya L. Yu. The problem of semantic organization of vocabulary: the views of scientists.....	218
--	-----

ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

Zhykharka Zh. M. The church in Lazduny: to the question of the authority of the project and the time of construction	229
---	-----

LITERARY SCIENCE

Charota U. I. "De inventoribus rerum" by Polydore Vergil of Urbino in the literature of Belarus of the second half of the 16th – early 17th century	241
--	-----

ECONOMICS

Han Yi. Educational component of the functioning of the Chinese-Belarusian Industrial Park «Great stone»: status and directions for improvement.....	253
---	-----

REVIEWS

Novoseltseva A. V. Understanding the 20th century	263
--	-----

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ФІЛАСОФІЯ І САЦЫЯЛОГІЯ
PHILOSOPHY AND SOCIOLOGY

UDC 130.2,141.319.8,101.1:316
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-183-192>

Received 04.06.2021

Olga L. Poznjakova

Belarusian State Medical University, Minsk, Belarus

DRAMA PHILOSOPHY: FROM NOTION TO CONCEPT

Abstract. Contemporary European society, including the Belarusian state, is forced to adapt to the life in a constant crisis. Traditional themes of the philosophy of history such as the meaning and direction of the historical development of society, the driving forces of the historical process, the ultimate goals of human development, became especially relevant in the XXI century and permeate the entire field of modern philosophical research. The philosophical analysis of drama as a concept meets the criteria of scientific novelty and significance within the urgent necessity to identify productive strategies for understanding and resolving social conflicts of local and global scales. The aim of the article is to explicate the methodological potential of drama as a concept in the modern sociocultural knowledge. Tasks: a) to analyze the prerequisites for the transdisciplinary use of dramatic terminology in the system of philosophical knowledge; b) to show the essential difference between drama concept, metaphor and notion; c) to reveal the theoretical basis of drama concept; d) to make a reconstruction of the drama model as an algorithm for the development of a conflict; e) to substantiate a dramatic approach for the study of the laws of social development. Research methods: historical and logical method, comparative analysis method, theoretical reconstruction method, systemic method. Conclusions: the transdisciplinary use of dramatic terminology became possible due to the works of E. Goffmann, K. Burke, N. Howard, V. Turner and others. The drama concept is the theoretical content of the drama notion. Unlike the metaphor, the concept can act as a system-forming element of the dramatic approach in the study of the laws of social development. Drama concept reveals its philosophical, linguistic and dramaturgic theoretical basis. Drama as an algorithm for the conflict development reflects the main conflict stages; the dramatic approach is a set of techniques (theoretical reconstruction of a drama model and dramatic conflict modelling) in the study and explanation of society united by the principle of dramatizing social reality. The dramatic approach can help to analyze orchestrated social conflicts as well as to prevent social catastrophe by identifying or modelling the social conflicts of interests.

Keywords: drama, notion, metaphor, concept, social conflict, dramatic approach, E. Goffman, K. Burke, N. Howard, V. Turner

For citation: Poznjakova O. L. Drama philosophy: from notion to concept. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 183–192. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-183-192>

О. Л. Познякова

Белорусский государственный медицинский университет, Минск, Беларусь

ФИЛОСОФИЯ ДРАМЫ: ОТ ПОНЯТИЯ К КОНЦЕПТУ

Аннотация. Современное белорусское государство, как и европейское общество в целом, вынуждено приспосабливаться к жизни в условиях постоянного кризиса. Традиционные темы философии истории, такие как смысл и направленность исторического развития общества, движущие силы исторического процесса, конечные цели развития человечества, стали особо актуальными в XXI веке и пронизывают все поле современных философских исследований. Философский анализ драмы как концепта, фундирующего драматический подход в изучении закономерностей развития общества, соответствует критериям научной новизны и значимости в условиях выявления продуктивных стратегий осмысления и разрешения конфликтов локального и глобального масштабов как настоящего, так и будущего. Цель исследования – эксплицировать методологический потенциал драмы в современном социокультурном знании. Задачи исследования заключаются в следующем: а) проанализировать предпосылки трансдисциплинарного использования драматургической терминологии в системе философского знания; б) показать сущностное отличие между драмой, понятием, метафорой и концептом; в) раскрыть теоретические основания драмы концепта; г) произвести теоретическую реконструкцию модели драмы как алгоритма развития конфликта; д) обосновать драматический

подход в изучении закономерностей развития общества. В результате автор делает вывод, что трансдисциплинарное использование драматургической терминологии в системе философского знания стало возможным благодаря творчеству И. Гоффмана, К. Берка, Н. Ховарда, В. Теренра. Концепт драмы – это теоретическое наполнение понятия драмы, в отличие от метафоры концепт может выступать системообразующим элементом драматического подхода в изучении закономерностей развития общества; теоретические основания концепта драмы: философские, лингвистические и драматургические; драма как алгоритм развития конфликта отражает основные стадии развития конфликта, эксплицированные в классической теории драматургии; драматический подход – это совокупность приемов теоретической реконструкции модели драмы и драматического моделирования конфликта в исследовании и объяснении общества, объединенных принципом драматизации социальной действительности.

Ключевые слова: драма, понятие, метафора, концепт, социальный конфликт, драматический подход, И. Гоффман, К. Берк, Н. Ховард, В. Теренер

Для цитирования: Познякова, О. Л. Философия драмы: от понятия к концепту / О. Л. Познякова // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 183–192. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-183-192>

Introduction. In the contemporary society the word “drama” has acquired a specific polysemic meaning and is most often used in speech either as a metaphor, e. g. drama of human relations, or as a notion meaning a cultural phenomenon which function is to entertain the public. Unfortunately, the ignorance and misunderstanding of the conceptual and methodological basis of drama makes an ordinary person a helpless and blind participant of orchestrated social conflicts. While the idea of drama as a modelling principle of social dramatization makes it possible to predict the global direction of social development as well as in the Republic of Belarus, and to minimize risks in resolving social contradictions.

Traditionally, the notion of drama is represented in the aesthetic, cultural, philological, art, literature contexts with the aim of a more detailed study of its form, essence and contents at various historical stages. As a rule, researchers are interested in the problems of generic literary differences between drama, epic and lyric poetry, difficulties in identifying the content of tragedy, drama and comedy, the state of these problems in the history of the world aesthetic and literature thought, etc. [1–3]. Typically, that drama in Eastern European humanities has always been the object of research in applied, narrow-profile disciplines and has never become the subject of a metatheoretical analysis. In other words, drama was never used as a methodological tool for social macrostructural processes investigation.

In recent years, a growing interest to the “social drama”, “social dramatization”, “drama of social interaction” is observed in Scopus publications [4–6]. The analysis of these studies shows a purely metaphorical, intuitive interpretation of drama that has a direct connection with a theater or theatrical performance. In this regard, the author of the article proposes to consider the drama not so much as a metaphor for describing the microcosm of a human life but rather as a formula or as a concept that underpins the dramatic approach in the study of the social development laws. While exploring the specifics of ancient Greek drama as a cultural phenomenon Russian philosopher A. F. Losev drew attention to the fact that “drama itself reflects social reality in its contradictory development” [7, p. 157].

Dramaturgic terminology in the system of philosophical knowledge. In fact, the history of human thought shows the attempts to apply the theatrical terminology to the description of human relationships. Thus, Gaius Petronius, the Roman writer, reflected the specifics of social interactions in the following aphorism: “Mundus Universus exercet histrioniam”, which literally means, “The whole world is engaged in acting”. William Shakespeare uses the metaphor of a theater to describe a human’s life: “All the world’s a stage, and all the men and women merely players: they have their exits and their entrances; and one man in his time plays many parts...” [8, p. 47]. It is necessary to stress, that both G. Petronius and W. Shakespeare directly related to the professional activities of the playwright that gave them the privilege to use theatrical terminology to express their world-view attitudes.

Further, the transdisciplinary use of dramaturgic terminology became possible in the works of practical sociologists by the middle of the XX century. Kenneth Burke (1897–1993) – the American journalist, philosopher, influenced the formation and the development of the dramaturgy perspective in sociology. Concerning the issues of the world political processes he studied the features of human motivation during the II World War. Drama as a method of his analysis tries to answer empirical questions about how people explain (rationalize) their actions to others and to themselves. In his trilogy “Grammar of Motives” (1945) [9], “Rhetoric of Motives” (1950), “Language as a symbolic action” (unpublished)

he interprets social interactions in terms of five elements: action, scene, actor, means, and end. According to K. Burke, most cases of social interaction and communication should be understood as a form of drama, the results of which are determined by the ratio of these five elements. This formula became known as the “dramatic pentad” and was entrenched in the dramatic method, according to which the relationship between life and theater is understood literally, and not metaphorically: the whole world is a stage.

The ideas of K. Burke’s drama, which, in turn, are a reference to W. Shakespeare, influenced the development of the thought of Erving Goffman (1922–1982), an American sociologist of Canadian origin, a follower of the school of social philosophy of American pragmatism. Analyzing the “stage production” of human microinteractions, methods of theatricalization of one’s own activities, etc., he developed a “dramaturgic” or “theatrical” approach in his work “The Presentation of Self in Everyday Life” [10]. According to E. Goffman, “if we imagine ourselves in the role of directors watching what happens on the stage of everyday life, then we conduct a dramatic analysis, the study of social interactions using the terminology of theatrical performance” [11, p. 133].

It should be emphasized that the adherents of this trend interpret social interaction mainly as a play of human imagination about each other. A person directly exists for another one only as an imaginary entity that affects his mind. Interaction occurs not so much between individuals as subjects, integral indivisible personalities, but between different social presentations of individuals, as if between the characters they portray. Moreover, there is no place for a moral action in the context of such an interpersonal interaction, since everything is aimed at solving pragmatic issues. In this regard, the contemporary American sociologist John Welch calls E. Goffman’s theory “a consumer product” [12, p. 35]. In fact, the dramaturgical approach is used to describe, how social movements can broadcast power. It is also being used in a new, interdisciplinary scientific study known as Technoself, which studies human identity in a technological society.

Further, Nigel Howard (1934–2008), an American mathematician, a writer and the author of the theory of metagames, creates the next stage on the path of implementation of dramaturgic terminology in the system of sociocultural knowledge. His drama theory consists of two parts: the theory of metagames, which he developed in the 1960s of the XX century, and a confrontational strategy of a conflict analysis “Dramatech” which he developed in the 1990s of the XX century [13, p. 30]. It is important to note that N. Howard’s theory of metagames differs from the classical mathematical game theory by modernizing the fundamental principle of constructing a positive theory, which could be applied to the real world. In contrast to the mathematical model with the matrix form of the game the researcher builds an extensive model of the game in the form of a tree. Each node of this tree designates a point of choice of a certain action for a certain player. The scenarios of the game arise from the individual strategies created by the choices of the players, as well as by the chance. The outcome as a rational solution to the original problem is called the equilibrium point. If some outcome represents a balance point for all players, it indicates a possible solution to the conflict.

In addition, N. Howard abstracts from the fact that theater is an artificial activity, in which people participate by their own free will. He is interested in the heroes of the drama, but not in the fact that on some stage the actors play their roles. This difference is significant because the actors read the text provided by the script, while the heroes in the drama have free will, or at least they act as if they were free. In this respect, the project of N. Howard differs from the dramaturgic approach of E. Goffman and K. Burke, who use the metaphor of drama but focus on the script and the roles of the heroes.

Moreover, N. Howard formulates a manifesto for a new direction in the theory of metagames – the theory of drama. According to the author, the drama is used here not as a concept, but “*as a generalizing metaphor for the analysis of conflict situations*” [13, p. 33]. Therefore, N. Howard’s theory rejects drama’s original meaning: it ignores the dialectical, linguistic, dramaturgical basis of a drama theory. In other words, N. Howard’s theory is built on a literary metaphor, not a concept, which is the reason for the weak evidence base of the whole doctrine, and which was a fail in practice. Let us consider the phases of the development of a conflict according to N. Howard [14, p. 43]:

- 1) the beginning of the drama. Formation of the composition of the heroes of the drama, their actions, outcomes, preferences and ideas about each other, awareness of the original problem, development of possible ways to solve it;

2) drama development. Heroes inform each other about their positive and negative intentions;

3) a positive solution to the drama. If it is found that the heroes' intentions in the drama are compatible, then the action goes into the stage of positive resolution. If for the players all the outcomes are obviously worse and if there is no potentially guaranteed improvement, then this outcome is a strict and strong equilibrium point of the entire drama;

4) the climax of the drama. In case of non-compatible positions the heroes of the drama try to change the views and beliefs of each other on the issue under discussion in all possible ways. The outcome of this phase can be both a positive and negative resolution of the drama, that is, a return to the previous stage or a transition to the next one;

5) a confrontational phase. The heroes of the drama, having not reached a positive solution take incompatible positions in resolving the conflict and plan how to benefit in the inevitable struggle with each other;

6) an execution phase. The heroes of the drama realize the plans developed at the previous stages.

Speaking about the shortcomings of N. Howard's theory, it is necessary to point out that the drama is not considered here as a whole conflict, but only at a certain stage, which contradicts the dialectical essence of the drama. According to the American researcher, the drama may end at the stage of contradiction, which is fundamentally wrong, since contradiction, by definition, is the core of the conflict but not the drama. Hence there is obviously unreasonableness of the sequence of stages in the development of the conflict. It also looks dubious that N. Howard proclaims a statement about participants who can change the "rules of the game" at any time and make these rules as convenient and effective as possible to satisfy their own interests (the so-called "creative rationality") [14, p. 51]. The American researcher assumes that such a process can last indefinitely until both sides are satisfied with the resolution of the conflict. The danger of this reasoning logic hides in the possibility of violating all the principles and norms of International law, unleashing wars for the sake of military equipment trading, using nuclear weapons, etc. The conflict will indeed be resolved, but at the global human cemetery, as Immanuel Kant wrote about it in his treatise "Towards Eternal Peace" [15, p. 11].

Finally, Victor Turner (1920–1983), an English and American anthropologist, the author of the book "From ritual to theater. The human seriousness of play" [16], in which he developed his postmodern theory of social drama. Social drama, says V. Turner, is defined as "aharmonic or disharmonic social process, arising in conflict situations" [17, c. 37]. It is "an eruption from the level surface of ongoing social life, with its interactions, transactions, reciprocities, its customs making for regular, orderly sequences of behavior" [18, p. 196]. Turner's social drama theory has four phases of public action:

1) *breech* of norm-governed social relations that have liminal characteristics, a liminal between more or less stable social processes;

2) *crisis*, during which there is a tendency for the breach to widen and in public forums, representatives of order are dared to grapple with it;

3) *redressive action*, ranging from personal advice and informal mediation or arbitration to formal juridical and legal machinery, and to resolve certain kinds of crisis or legitimate other modes of resolution, to the performance of public ritual;

4) *reintegration of the disturbed* social group, or of the social recognition and legitimation of *irreparable schism* between the contesting parties.

According to V. Turner, there is a sequence of procedural actions and scenes in four phases of social drama with dynamic shifts in scenarios, characteristics, rhetoric, and symbolism. The crisis itself is characterized by more dynamic, rapid and powerful processes than the recovery phase.

Summing up, the author of this article proposes to go beyond E. Goffman's microsociological methodology, N. Howard's theory of drama, V. Turner's social drama and to consider drama as a concept that can become a tool for modeling social reality in the context of a dramatic approach. For this, it is necessary to make a conceptual analysis of the drama, to explicate the theoretical line between drama as a notion, a metaphor, and a concept.

Drama as a notion. A notion is a form of thinking that reflects objects (phenomena) in their essential features [19, p. 23]. In this regard, drama as a notion is qualified as a cultural phenomenon with its genre and generic characteristics. Philology classifies drama, along with epic and lyric poetry, as a kind of literature

that forms the root triad of a “family tree” [1]. A narrow meaning of drama as a notion is known as a genre of dramatic art and is perceived on a par with tragedy, comedy, vaudeville, farce, and other forms of theatrical plays [20, p. 78]. The essential features of drama as a kind of literature are:

- designed for a stage production and belongs to both literature and theater at the same time;
- the basis is the action revealed through the conflict, the heroes act and speak on the stage;
- characters are revealed through actions and statements;
- the main form of expression of events and states is dialogue and monologue;
- presence of author’s remarks;
- division of monologues and dialogues of the characters into stage episodes – acts and scenes.

Drama as a genre differs from comedy, tragedy, farce, and vaudeville in the following ways:

- it depicts a serious conflict between characters or between characters and society;
- an intrigue, tense expectations of the audience: will the hero (s) be able to extricate themselves from the situation or not;
- description of a real everyday life, articulation of “mortal” questions of human existence, deep disclosure of characters, the inner world of characters, etc.

Obviously, generic characteristics of drama include genre characteristics and are thus dominant. Therefore, the essential generic characteristics are of interest for a philosophical analysis and due to them drama can be assigned the universal status of an instrument for manipulating the consciousness of the masses.

Drama as a metaphor. Further, we use drama as a metaphor in a broad context (be it in philosophy, in various spheres of art, in everyday life, etc.), when it is necessary to demonstrate a human behavior in conflicting circumstances. There are examples when scientists, writers, philosophers, artists use this metaphor in a figurative sense: “Cognition of nature is a drama, a drama of ideas” (Albert Einstein) [21, p. 154]. “Would you like to know the great drama of my life? It is that I have put my genius into my life... I have put only my talent into my works” (Oscar Wilde) [22, p. 59]. “Her drama was a drama not of heaviness but of lightness. What fell to her lot was not the burden, but the unbearable lightness of being” (Milan Kundera) [23, p. 250], etc.

As can be seen, the word “drama” is used here in a figurative sense when a comparison of two objects based on their common feature(s) takes place. The American linguists George Lakoff and Mark Johnson qualified this phenomenon in “Metaphors We Live By” (1980) as a cognitive metaphor which is central to the development of a thought. The authors of this project emphasized that a cognitive metaphor is one of the most important cognitive mechanisms based on the establishment of connections between concepts related to different areas of knowledge. Due to this metaphor, it is possible to express the understanding and the experience of the essence of one class of objects (phenomena) in terms of the essence of another class of objects (phenomena). In particular, they argued: “Our everyday conceptual system, from the point of view of how we think and act, is metaphorical in nature. Non-metaphorical thought is possible only when we are talking about physical reality. The more the individual abstracts, the more metaphorical layers are required to express thoughts. However, people do not notice these metaphors. For example, one of the reasons is the fact that many metaphors have become “dead”, and now we can no longer determine their origin” [24, p. 135].

After all, how far is it appropriate to use cognitive metaphors in philosophy? Obviously, it is quite normal to use a metaphor in a literary text relying on imagery in describing reality and thus presenting knowledge indirectly. Another thing is the language of philosophy with its categorical nature, which, reflecting the essential, universal properties and relations of the phenomena of reality, is in opposition to the metaphorical nature of thinking. A philosophical category is a means of ordering the universe. It becomes possible to classify various objects in a certain way due to it. In this regard, the implementation of the cognitive metaphor “drama” might seem inappropriate in the context of philosophical reflection.

Nevertheless, the analysis of the European historical and philosophical thought of the XIX–XX centuries shows the expanding of the conceptual possibilities of philosophy within the birth of existentialism on the basis of radical criticism of the rationalist tradition. The rejection of the belief in rationality, harmony, logical harmony of being, the denial of the attempt to create a universal philosophical system led to a reformatting of the categorical apparatus of philosophical knowledge. In other words, existentialism

focused on the emotional side of human consciousness developing the idea that the human essence is not so much rational but can be described by the notions of absurdity, fear, freedom, finitude, “borderline situation”, etc. Due to this, drama as a cognitive metaphor came into use in philosophical discourse to explicate the meaning of the problem of human alienation, loneliness, abandonment, inner choice and the search for one’s place in life.

The artistic or semi-artistic form that was inherent to the intellectual culture of the XX century also facilitated the metaphorical presentation of the philosophical concept. It is known that a number of existentialist thinkers expressed their views mainly in philosophical novels, short stories, theater plays, e. g., the works of Miguel de Unamuno (Spain), Robert Musil (Austria), Albert Camus, Jean-Paul Sartre (France), Aldous Huxley (England), etc. Thus, a philosophical novel was characterized by a pronounced artistic convention, according to which the heroes are not self-developing characters but act as exponents of the author’s ideas, as reasoners, and the plot and the very resolution of the conflict are subordinate to a certain philosophical concept. In this regard, the dramatization (conflict) of human existence in the philosophy of existentialism is born from:

a) the absurd opposition of life and death: “It is absurd that we are born, and it is absurd that we are dying” [25, p. 203];

b) a human’s lack of trust in moral principles and norms that supported his belief in the ideal. This deprives him of the old values that gave meaning to his life, and leads to a feeling of being lost and tragic: “The trouble of our century is that bad deeds needed justification until recently, – now good deeds need an excuse” [25, p. 145];

c) the problem of isolation of people from each other: “The agony and drama of human existence largely depends on the isolation of people from each other, on the weakness of that synthesizing spirituality which leads to the unity of people” [26, p. 78];

d) a human’s inner choice and the search for his place in life: “I want to leave, where I really will be in my place, in a place where I will come in just the right place ... But there is no such place anywhere, I am an outcast” [27, p. 164].

It is obvious that the notions of drama, dramatization in the philosophy of existentialism are used in the meaning of the common feature that underlies drama as a cultural phenomenon, on the one hand, and human existence, on the other. This common feature is a conflict, inherent to the absurdity of human existence which is based on the internal contradiction of the individual in a state of “borderline situation”, the opposition of an individual to the whole world.

It should be emphasized that the dramatization of human existence in the philosophy of existentialism did not imply either the conceptualization of the phenomenon of drama, or its conceptual development, since for this type of philosophizing with its pronounced literary, artistic form, it was important to focus on the emotional side of human consciousness. Conceptualization of the phenomenon of drama would mean a move towards a strict logocentrism in existentialism, which fundamentally contradicted the pre-determined nature of this philosophical trend.

Drama as a concept. Finally, when it comes to the dramatic approach in explaining and describing social reality, it is important to provide a theoretical basis for drama as a concept. Russian researcher V. Z. Demiankov describes a concept as a terminological culture element and proves that the concept differs from the notion by its theoretical content being a semantic fullness of a notion in abstraction from its concrete-linguistic form [28, p. 618]. Concepts rarely relate directly to the relevant domain for a given schema. On the contrary, they are the way of seeing the reality, means of organizing the reality in its integrity. In this sense, they have a certain ontological “fullness”, which distinguishes them from constructs that are purely cognitive tools [29, p. 503–504]. Thus, the concept of drama is the theoretical content of drama notion; in contrast to the metaphor, it can act as a system-forming element of the dramatic approach for the study of the laws of social development. Let us consider the theoretical basis of the drama concept.

Philosophical basis. It is known that the fundamental principle of the construction and development of drama is the *dialectic of a conflict*. The theme developed in the drama is always based on some kind of contradiction (difference in interests, beliefs, views). Here is the following classification of the levels of contradictions (conflicts) in the model of classical drama: social conflicts at the level of large social groups (e. g., war and peace – people against people, aristocracy against demos, etc.); interpersonal

conflicts (fathers and children, husbands and wives, etc.); conflict within a person (conflict of personal choice) [30, p. 33].

G. W. F. Hegel highly appreciated drama as the best kind of art, because its nature reveals the dialectic of life which manifests itself in the emergence of contradictions, in their development, and in their resolution. According to the theory of the German thinker, a truly tragic collision is that “both sides of the opposition, taken separately, are justified” [31, p. 380]. Therefore, the drama in its development is subject to the basic laws of dialectics, namely:

the law of unity and struggle of opposites. The opposing principles are the protagonist (theme) and the antagonist (antitheme). The conflict of opinions, goals, beliefs of the heroes necessarily presupposes a struggle between them, as a result of which the main character with incredible efforts gets what he wants, and the viewer experiences catharsis through compassion and fear for the hero;

the law of the transition of quantitative changes into qualitative ones. The collisions are built according to the principle of increasing action: the closer to the denouement, the more tension. And the number of collisions, that is, collisions experienced by the protagonist on the way to his goal, in the end lead him to the desired result contributing to the inner spiritual rebirth of the protagonist;

the law of denial of negation characterizes the most important side of the development of drama, and namely its direction, where each new collision denies the previous one and gives rise to the next one, larger and more powerful in its scale. This law determines the principle of strengthening the action increasing dramatic dynamism and tension.

If we try to present the dialectic of a dramatic conflict through the prism of the Hegelian dialectical triad, we get a substantive principle as well as a way of constructing the drama itself.

The protagonist acts as a thesis with a set of motives and beliefs that determine his actions. The antagonist acts as an antithesis: he is endowed with beliefs and goals that are opposite to the protagonist. As a result, the conflict between the protagonist and the antagonist leads to a new synthesized reality being a basis for the next stage of a conflict development or its denouement (final).

In other words, there must always be a contradiction between the protagonist and the antagonist which implies the existence of a conflict. The conflict itself presupposes the presence of an action, and the action carries the collision. In general, everything leads to the resolution of the conflict with the main rule and a tough requirement: the hero cannot remain the same, at any level he must change all the time.

Thus, the philosophical basis of the drama concept can be qualified as the dialectical principle of the construction and development of the conflict. The process of achieving the goal by the protagonist is in conflict with the antagonist on the path of twists and turns in a chain of increasing collisions. An action through the conflict creates the drama dynamics being the fundamental principle of its development. It is important to emphasize that this principle is relevant both for the classical (ancient Greek) model of drama, and for its historical forms. In the absence of at least one of the opposing sides in the drama, the development of a conflict, collisions and vicissitudes becomes impossible, which means that the drama itself loses all meaning.

Linguistic basis. Taken from the ancient Greek language, the etymology of the word “drama” means “action”. Aristotle defines drama as “...imitation of action ... through action, not a narration” [32, p. 652]. According to M. Gorky, a famous Russian writer, “the drama must be strictly effective through the action” [1, p. 160]. Action as the defining drama beginning is also spoken of in a number of literature studies of the XX century. For example, a gifted American dramatist John Howard Lawson (1894–1977) describes an action as the basis for constructing a dramatic work in his “Theory and technic of playwriting” [33, p. 229]. N. Volkenshtein, S. Borisov, A. Astremskiy, E. Gorbunova and other researchers also describe an action as the dramaturgical basis of drama.

Thus, the linguistic conceptual justification of drama is explicated in an *action that occurs as a result of the conflict of motives, actions, interests, and views*.

Dramaturgy basis. Structural analysis of drama reveals the following components, which will simultaneously be stages in the algorithm for the development of a conflict:

1) *dramatic situation* is an event that reveals a contradiction of interests, goals of two potentially conflicting parties. This contradiction has not yet manifested itself in an open confrontation. One of the parties begins to make some efforts to overcome and smooth out the existing contradiction;

2) *the opening* is the first serious clash of the parties. Here they meet face to face, try to resolve the contradiction, and to level the dramatic situation in a peaceful way. But it turns out that their interests are clearly opposite, and everything goes into the stage of aggravation of confrontation;

3) *aggravation of confrontation* is characterized by an unsuccessful attempt to resolve the conflict by the usual methods, techniques and means. Since the conflict takes on an open form, and it becomes obvious that it is impossible to defeat the enemy by usual means, there is a reassessment, awareness, processing of information about the newly formed relationship. There is a determination of the opponent's weak points, the accumulation of forces, propaganda and agitation, the creation of a negative image of the enemy, the formation of antagonistic blocs, etc.;

4) *reassessment of the cause of the conflict*. Taking into account previously hidden factors the awareness of the true, deep cause of the conflict takes place. The real subject of the contradiction becomes obvious; the situation is rethought once again. After an open clash it becomes clear that the forces of the parties of the conflict are approximately equal, and that both sides do not have enough strength to resolve the conflict in one's favor. Here, reconciliation is still possible on unsatisfactory conditions for each of the participants, but as a rule, this does not happen, and the conflict passes into the next stage;

5) *escalation of the conflict*. The awareness of the true cause of the conflict at the previous stage leads to a crisis of the worldview both of the sides; the tactics and strategy of conducting an open clash are changing. As a variant of the events development, one of the parties collects all its resources and renounces its claims realizing that even if one of them win, the damage incurred will significantly exceed all the preferences that they could receive. However, as a rule, this does not happen, as in the conflict aggravation phase. At some point, the relationship between the parties is completely broken, and all the matter comes to a culmination;

6) *culmination*. A decisive clash of the opposing sides with the use of all available resources. In the result, the contradictions are ultimately resolved in one direction or another. As a rule, this is a war (political, economic, civil, etc.);

7) *outcome*. One side is victorious and the other is defeated. In most of the cases, the costs of the conflict or confrontation are disproportionately greater than the preferences on one side and on the other. Possible variants of the outcome: a constructive resolution of the conflict, a compromise of the interests of the parties; destructive resolution associated with the suppression and subordination of the will and interests of one of the parties of the conflict; the death both of the parties of the conflict.

Thus, the model of drama as an algorithm for the development of a conflict is theoretically reconstructed due to the dramaturgic basis of the drama-concept. The term "dramatization" is derived from the word "drama" and is characterized by the action that reflects contradictions and conflicts. To dramatize the process of social life means to give it an emphasized conflicting, contradictory framework with the clash of people's interests. In other words, social dramatization is a process of social modelling according to the invariant laws of drama.

As for the author's project of the *dramatic approach*, it is a set of techniques for dramatic modelling of the conflict based on the principle of dramatizing social reality. *The principle of dramatization of social reality* is based on the consideration of social processes through the prism of the drama model as an algorithm for the development of a conflict. *Dramatic conflict modelling* is a technique within a dramatic approach that allows to model a social conflict according to the principle of dramatizing social reality. *The theoretical reconstruction of the drama model* is a technique that reveals the methodological potential of the drama and its structure disclosing the stages in the conflict development algorithm. Overall, it becomes possible to correct the direction of social conflict and to manage social processes in the long term identifying or modelling the contradiction of interests in the society in accordance with the model of the drama.

Comparing the dramaturgy approach of E. Goffman and the dramatic approach developed by the author of this article it is necessary to point out a significant difference between the two projects. It is important to understand that E. Goffman did not strive to build a general social theory. He analyzed a special microreality that arises only in social situations, when participants are in the physical presence of each other and have a direct opportunity to react to the actions of others. Therefore, the dramaturgy approach does not contribute to an understanding of the laws in the functioning of society and does not meet the goals of theoretical sociology. The experience of E. Goffman undermines the hope of many researchers

to build a bridge between observations and generalizations at the level of everyday life situations and historical generalizations of macrosociology in the form of strict concepts within the general theoretical system.

It is also necessary to note the difference between the dramatic approach and N. Howard's theory of drama. The coincidence of the first two stages of the development of the conflict is obvious: the phase of the formation of the list of its participants, and the definition of the essence of the contradiction and open confrontation. However, it becomes clear that the two models differ from each other. Namely, the basis of the dramatic approach is the principle of social dramatization. Here, the conflict model is permeated with activities aimed at suppressing the will of the opponent in order to obtain a preferred result for one of the parties. As for N. Howard's model, it is based on the drama metaphor, and therefore, it is allegedly possible to resolve the conflict after the characters of the drama inform each other directly or through intermediaries about their positive and negative intentions. Although we know that a conflict is an open clash of two parties, and if an open clash does not occur, then there is no conflict, there is only a subjective discrepancy of ideas on any issue. Obviously, N. Howard's project was carried out without taking into account the defining features of drama, without referring to its theoretical basis, and also without attention to its dialectical essence.

It should be noted that N. Howard gained great fame and weight in the English-speaking scientific world as a specialist in the application of metagame theory and drama theory to solving the problems of war and peace. In 2007 N. Howard got a special award from the US Department of Defense for outstanding scientific contribution to the development of the concept of peacekeeping operations. If N. Howard implemented the project analyzed in this article, it becomes clear why the United States of America had some failures at the global politics arena for the past 30 years.

Conclusion. Summing up, it should be emphasized that the transdisciplinary use of dramatic terminology in the system of philosophical knowledge became possible due to the works of E. Goffmann, K. Burke, N. Howard, V. Turner. The study of the theory of Anglo-American researchers reveals the need to conduct a conceptual and methodological development of drama, to show a clear theoretical line between the notion, the metaphor and the concept of drama. The latter reflects the essential generic characteristics of the phenomenon of culture. Drama as a metaphor demonstrates human behavior in conflicting circumstances. It is used figuratively relying on a cognitive mechanism based on the connections between conceptual structures related to different areas of knowledge. The concept of drama is the theoretical (philosophical, linguistic, dramatic) contents of the notion of drama. In contrast to the metaphor, it can act as a system-forming element of the dramatic approach in the study of the laws of social development. Due to the concept, it becomes possible to explicate the model of drama as an algorithm for the development of a conflict and substantiate the dramatic approach as a set of techniques for theoretical reconstruction of the model of drama and dramatic modelling of a conflict for the study and explanation of society united by the principle of dramatizing social reality.

References

1. Mikhailov M. I. *Epic, drama, lyrics as a kind of literature (essence, features, interrelation)*. Ph. D. Thesis. Moscow, 2006. 302 p. (in Russian).
2. Sazonova E. V. *History of drama and fundamentals of screenwriting: drama theory*. Barnaul, Publishing house of the Altai State Academy of Culture and Arts, 2012. 135 p. (in Russian).
3. Katysheva D. N. *Issues of the theory of drama: action, composition, genre: a study guide*. 2nd ed. St. Petersburg, Lan' Publ.; Planeta muzyki Publ., 2016. 256 p. (in Russian).
4. Ostertag S. F. A cultural sociology of social media: social drama, cultural affordances and blogging in the wake of Hurricane Katrina. *Cultural Sociology*, 2021, vol. 15, no. 1, pp. 113–133. <https://doi.org/10.1177/1749975520946609>
5. Liu J. From social drama to political performance: China's multi-front combat with the COVID-19 epidemic. *Critical Asian Studies*, 2020, vol. 52, no. 4, pp. 473–493. <https://doi.org/10.1080/14672715.2020.1803094>
6. Torresan A. Postcolonial social drama: the case of Brazilian dentists in Portugal. *Critique of Anthropology*, 2021, vol. 41, no. 2, pp. 165–186. <https://doi.org/10.1177/0308275x211004713>
7. Losev A. F., Sonkina G. A., Timofeeva N. A., Cheremukhina N. M. *Greek tragedy*. Moscow, Uchpedgiz Publ., 1958. 203 p. (in Russian).
8. Shakespeare W. *As you like it*. Moscow, Meshcheryakov Publ., 2017. 237 p. (in Russian).
9. Burke K. *A grammar of motives*. Berkeley, University of California Press, 1969. 554 p.

10. Goffman I. *The presentation of self in everyday life*. Moscow, Kanon-press Ts: Kuchkovo pole Publ., 2000. 304 p. (in Russian).
11. Macionis J. J., Gerber L. M. *Sociology*. 7th ed. Toronto, Pearson Canada, 2010. 688 p.
12. Welsh J. *Dramaturgical analysis and societal critique*. Piscataway, Transaction Press, 1990. 68 p.
13. Howard N. Theory of drama (selected texts). *Zhurnal sotsiologii i sotsial'noi antropologii = The Journal of Sociology and Social Anthropology*, 2008, vol. 11, no. 4, pp. 30–46 (in Russian).
14. Semenov V. A. “Drama Technology” – technology for analysis of the socio-political conflicts. *Upravlencheskoe konsul'tirovanie = Administrative Consulting*, 2012, no. 2 (46), pp. 48–67 (in Russian).
15. Kant I. To the eternal peace. *Collected works: in 8 volumes. Vol. 7*. Moscow, 1994, pp. 5–57 (in Russian).
16. Turner V. *From ritual to theatre. The human seriousness of play*. New York, PAJ, 1982. 127 p.
17. Turner V. *Dramas, fields, and metaphors: symbolic action in human society*. London, Cornell University Press, 1974. 312 p.
18. Turner V. *On the edge of the bush: anthropology as experience*. Tucson, University of Arizona Press, 1985. 328 p.
19. Voishvillo E. K. *Concept as a form of thinking: logical and epistemological analysis*. Moscow, Moscow State University Publishing House, 1989. 239 p. (in Russian).
20. Knigin I. A. *Dictionary of literary terms*. Saratov, Litsei Publ., 2006. 271 p. (in Russian).
21. Infeld L. My memories about Einstein. *Uspekhi fizicheskikh nauk = Physics-Uspekhi*, 1956, vol. 59, iss. 1, pp. 135–184 (in Russian).
22. Wilde O. *The picture of Dorian Grey. Plays. Fairy tales*. Moscow, Litres Publ., 2020. 691 p. (in Russian).
23. Kundera M. *The unbearable lightness of being*. Moscow, Azbuka Publ., 2018. 352 p. (in Russian).
24. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Moscow, URSS Publ., 2004. 256 p. (in Russian).
25. Kamus A. *The Myth of Sisyphus, The Misunderstanding and Caligula*. Moscow, AST Publ., 2010. 320 p. (in Russian).
26. Berdyaev N. *The existential dialectic of the divine and the human*. Moscow, Litres Publ., 2009. 220 p. (in Russian).
27. Sartre J.-P. *The nausea*. Moscow, AST Publ., 2019. 320 p. (in Russian).
28. Dem'yankov V. Z. The term “concept” as an element of terminological culture. *Yazyk kak materiya smysla: sbornik statei k 90-letiyu akademika N. Yu. Shvedovoi* [Language as a matter of meaning: collection of articles for the 90th anniversary of academician N. Yu. Shvedova]. Moscow, 2007, pp. 606–622 (in Russian).
29. Gritsanov A. A. (ed.). *The newest philosophical dictionary*. 3rd ed. Minsk, Knizhnyi Dom Publ., 2003. 1279 p. (in Russian).
30. Poznyakova O. L. *Philosophy of drama: frustration vs. catharsis*. Minsk, Republican Institute of Higher Education, 2017. 102 p. (in Russian).
31. Hegel F. G. W. *Aesthetics: in 4 volumes. Vol. 4*. Moscow, Iskusstvo Publ., 1973. 676 p. (in Russian).
32. Aristotel. *Poetics. Collected works: in 4 volumes. Vol. 4*. Moscow, 1983, pp. 645–681 (in Russian).
33. Lawson J. H. *Theory and technique of playwriting and screenwriting*. Moscow, Iskusstvo Publ., 1960. 562 p. (in Russian).

Information about the author

Olga L. Poznjakova – Ph. D. (Philos.), Associate Professor, Head of the Department of Philosophy and Political Science of the Belarusian State Medical University (83 Dzerzhinskogo Ave., Bldg 1, Minsk 220116, Belarus). E-mail: primalira@mail.ru.

Информация об авторе

Познякова Ольга Леонидовна – кандидат философских наук, доцент, заведующий кафедрой философии и политологии. Белорусский государственный медицинский университет (пр. Дзержинского, 83, корп. 1, 220116, Минск, Республика Беларусь). E-mail: primalira@mail.ru.

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

УДК [316.334.23:63]-055.2:303.425.2(476-22)

<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-193-203>

Поступила в редакцию 12.12.2024

Received 12.12.2024

А. М. Бельский

Институт социологии Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

СОЦИОЛОГИЧЕСКАЯ ОЦЕНКА ОТДЕЛЬНЫХ ПОКАЗАТЕЛЕЙ РАЗВИТИЯ ЖЕНСКОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В СЕЛЬСКОЙ МЕСТНОСТИ (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ МЕЖДУНАРОДНОГО ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОГО ПРОЕКТА)¹

Аннотация. Представлены результаты социологического исследования отдельных аспектов реализации женского предпринимательства в аграрном секторе страны, проведенного Институтом социологии НАН Беларуси при поддержке Продовольственной и сельскохозяйственной организации Объединенных Наций (ФАО). Исследование основано на сочетании количественных и качественных методов сбора информации, включающих анкетный опрос сельских женщин в трех пилотных регионах Республики Беларусь, а также серию фокус-групп и глубинных интервью с представителями аграрного предпринимательства, финансовых институтов, местных органов власти. Анализ данных выявил комплекс факторов, влияющих на развитие женского предпринимательства в сельской местности. С одной стороны, женщины демонстрируют активное участие в основных видах сельскохозяйственной деятельности, относящихся как к растениеводству, так и животноводству. С другой стороны, их предпринимательский потенциал сталкивается с рядом ограничений, связанных с доступом к финансовым ресурсам, уровнем механизации производства и организацией сбыта продукции. Особое внимание уделено социальным аспектам ведения бизнеса, включая необходимость совмещения производственной деятельности с домашними обязанностями. Исследование показало важность инфраструктурного развития сельских территорий для создания благоприятных условий предпринимательской деятельности. Среди ключевых направлений совершенствования выделено развитие консультационных услуг, повышение финансовой и правовой грамотности, расширение доступа к финансовым институтам и специализированной технике. Полученные результаты подчеркивают необходимость учета гендерных особенностей при разработке программ поддержки малого и среднего бизнеса в аграрной сфере. Практическая значимость исследования заключается в возможности использования его выводов для оптимизации мер государственной политики, направленных на развитие сельских территорий. Предложенные рекомендации могут способствовать более полной реализации предпринимательского потенциала сельских женщин, что в перспективе окажет положительное влияние на экономическое развитие аграрного сектора страны.

Ключевые слова: инфраструктура, предпринимательство, гендерный баланс, землепользование, сельское хозяйство

Для цитирования: Бельский, А. М. Социологическая оценка отдельных показателей развития женского предпринимательства в сельской местности (по результатам международного исследовательского проекта) / А. М. Бельский // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 193–203. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-193-203>

Alexander M. Belski

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

SOCIOLOGICAL ASSESSMENT OF SELECTED INDICATORS OF WOMEN'S ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN RURAL AREAS (BASED ON THE RESULTS OF AN INTERNATIONAL RESEARCH PROJECT)

Abstract. The article presents the results of a sociological study examining specific aspects of women's entrepreneurship in the agricultural sector, conducted by the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus with support from FAO. The research employs a mixed-methods approach combining quantitative and qualitative data collection techniques, including a questionnaire survey of rural women in three pilot regions of Belarus, along with a series of focus groups and in-depth interviews with agricultural entrepreneurs, financial institution representatives, and local government officials. Data analysis revealed a complex set of factors influencing the development of women's entrepreneurship in rural areas. On one hand, women demonstrate active participation in key agricultural activities including crop production and livestock farming. On the other hand, their entrepreneurial potential faces numerous constraints related to access to financial resources, production mechanization

© Бельский А. М., 2025

¹ Статья подготовлена по результатам исследования «Поддержка подготовки страновой гендерной оценки (СГО) ФАО и проведение предварительных исследований / анализа и глубинных интервью для СГО», реализованного Институтом социологии НАН Беларуси совместно с Продовольственной и сельскохозяйственной организацией Объединенных Наций (ФАО) (№ госрегистрации 20231692 от 21.11.2023).

levels, and product marketing organization. Particular attention is given to the social aspects of business management, including the necessity of balancing productive activities with domestic responsibilities. The study highlights the crucial importance of rural infrastructure development for creating favorable entrepreneurial conditions. Key areas for improvement identified include: enhancing advisory services, improving financial literacy, and expanding access to financial institutions and equipment. The findings emphasize the need to consider gender-specific factors when designing support programs for small and medium agricultural businesses. The practical significance of this research lies in its potential to inform and optimize government policies aimed at rural development. The proposed recommendations could facilitate more complete realization of rural women's entrepreneurial potential, which would positively impact the economic development of the country's agricultural sector in the long term.

Keywords: infrastructure, entrepreneurship, gender balance, land use, agriculture

For citation: Belski A. M. Sociological assessment of selected indicators of women's entrepreneurship development in rural areas (based on the results of an international research project). *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk* = *Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 193–203 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-193-203>

Введение. Социологическое исследование процессов, происходящих в сельских поселениях, предоставляет возможность разработки на основе его результатов научно обоснованных подходов к реализации программ в области сельского хозяйства и управления природными ресурсами, а также, в частности, расширения доступа сельских женщин к процессам принятия решений, финансам, «зеленым» технологиям и т. д., тем самым обеспечивая фактическую научно-доказательную базу для принятия более широкомасштабных мер в области развития сельских населенных пунктов. Страновые оценки обычно основываются на анализе научной литературы и статистических индикаторов из национальных статистических управлений, однако для комплексного анализа их необходимо дополнять данными о различных качественных характеристиках, получаемых на основе информации, собранной в результате осуществления социологических исследовательских процедур [1; 2].

Женское предпринимательство в аграрном секторе представляет собой особый вид экономической деятельности, который формируется на пересечении личной инициативы, социально-экономических условий сельской местности и специфики аграрного производства. Данная форма занятости характеризуется осознанной ориентацией на получение дохода от реализации сельскохозяйственной продукции ввиду того, что объемы его производства в определенной степени превышают объемы, необходимые для личного потребления.

Основными организационно-правовыми формами реализации женского предпринимательства в сельском хозяйстве выступают крестьянские (фермерские) хозяйства и личные подсобные хозяйства с выраженной товарной направленностью. В первом случае речь идет о профессионально организованной предпринимательской деятельности, зарегистрированной в установленном порядке, тогда как во втором – о более гибкой форме хозяйствования, позволяющей постепенно наращивать производственные объемы.

Содержательно женское аграрное предпринимательство охватывает широкий спектр видов экономической активности – от традиционного растениеводства и животноводства до более сложных форм переработки сельскохозяйственной продукции и агротуризма. Особенностью является тесная связь производственных процессов с местными традициями и экологическими практиками, что придает продукции особую потребительскую ценность.

Следует отметить, что женское предпринимательство в сельском хозяйстве развивается в условиях двойной нагрузки, когда производственная деятельность сочетается с выполнением традиционных семейных обязанностей. Это накладывает отпечаток на организацию труда, определяя ориентацию на гибкие формы занятости и преимущественное использование семейных трудовых ресурсов [3; 4].

С экономической точки зрения развитие женского предпринимательства в аграрной сфере способствует решению нескольких стратегических задач: диверсификации сельской экономики, созданию дополнительных рабочих мест, повышению уровня жизни в сельской местности и обеспечению устойчивого развития территорий. При этом оно выступает важным фактором социальной стабильности, создавая альтернативу миграционным процессам и способствуя закреплению населения в сельской местности.

Перспективы дальнейшего развития данного вида предпринимательства связаны с созданием специализированной системы поддержки, учитывающей как отраслевую специфику аграрного производства, так и гендерные особенности организации трудовой деятельности. Особое значение приобретают вопросы доступа к финансовым ресурсам, развития инфраструктуры сбыта и внедрения современных технологий производства, что в совокупности может вывести женское аграрное предпринимательство на качественно новый уровень развития.

Принимая во внимание актуальность заявленной проблематики, Институт социологии Национальной академии наук Беларуси при помощи ФАО принял непосредственное участие в разработке научно обоснованных социально инклюзивных стратегий и программ в области сельского хозяйства и продовольственной безопасности, которые будут направлены на повышение производительности, а также расширение возможностей получения дохода от сельского хозяйства и других видов деятельности в сельских районах путем содействия расширению экономических возможностей в направлении реализации предпринимательских инициатив. Заявленный проект осуществлялся в целях оказания поддержки Правительству и Министерству сельского хозяйства и продовольствия Республики Беларусь, а также органам республиканского и местного управления в выполнении взятых на себя обязательств по развитию сельских территорий, способствуя тем самым достижению целей устойчивого развития.

Для полноформатного достижения целей исследования сбор информации был осуществлен как количественным, так и качественным методами. Сроки проведения полевого этапа – октябрь–ноябрь 2023 г. *Количественный метод сбора информации:* методом анкетного опроса было интервьюировано 456 респондентов женского пола, проживающих в сельской местности Брестской, Витебской и Минской областей. *Качественный метод сбора информации:* в ходе реализации исследования организовано проведение 6 фокус-групповых дискуссий, а также 13 глубинных интервью.

Результаты и их обсуждение. Сельскохозяйственная деятельность играет ключевую роль в обеспечении продовольственной безопасности и благосостояния населенных пунктов. Основными видами сельскохозяйственной деятельности являются растениеводство и животноводство.

Гендерное разделение труда в сельском хозяйстве – это практика, когда определенные виды работ в сельском хозяйстве традиционно выполняются людьми определенного пола. Например, женщины чаще занимаются уборкой урожая, уходом за животными и работой в огороде, в то время как мужчины могут заниматься тяжелыми физическими работами, такими как пахота и посев. Гендерное разделение труда в сельском хозяйстве может быть связано с традициями, обычаями и культурными установками, а также с доступом к образованию и ресурсам. Оно может ограничивать возможности женщин участвовать в принятии решений, получать образование и занимать руководящие позиции в сельском хозяйстве.

На основании результатов исследования следует отметить, что респонденты не видят гендерной разницы в занятиях растениеводством, животноводством и садоводством: они преимущественно указывают, что в данных сферах мужчины и женщины задействованы в равной степени. При этом цветоводство воспринимается участницами опроса как типично «женский» вид деятельности.

В процессе производства сельскохозяйственной продукции и организации быта в сельской местности женщины-предприниматели, как правило, выделяют типично «мужские» и типично «женские» виды работ: *«Допустим все перепахать, землю подготовить к посадке – это все на мужа ложится. Такая вот мужская работа. А я больше женскую – прополоть что-то. Если что-то не успеваем, тогда помогаем друг другу»* (участница фокус-группы, личное подсобное хозяйство); *«Мужская работа – это где-то установить буржуйки, накрыть теплицу, установить стеллажи, навозить земли. Женская работа – посадить рассаду, поликовать [рассаду], полить, подкормить»* (участница фокус-группы, личное подсобное хозяйство).

При этом женщины склонны наделять мужчину определенной символической силой, чувствуя себя в безопасности «за мужем», зачастую вне зависимости от функциональной нагрузки, которую он несет в реальности: *«Крестьянское фермерское хозяйство оформлено на мужа, лично в моем случае я иду за мужем...Сколько бы ни было участников, всегда есть кто-то главный»*.

Один, за кем последнее слово... Это мой муж, он самостоятельный взрослый человек» (участница фокус-группы, крестьянское (фермерское хозяйство)); *«Ну, ну, конечно, он там главный, я так считаю. Ну, там так, как есть. На данный момент он там главный»* (участница фокус-группы, ОАО); *«Женщина привыкла быть за мужчиной»* (информантка глубинного интервью, сельский исполнительный комитет).

Комплексная и эффективно функционирующая инфраструктурная среда выступает одним из главных факторов развития предпринимательства. Практически каждая вторая участница опроса (48,2 %) ¹ считает, что инфраструктура сельской местности способствует развитию предпринимательства, причем среди опрошенных возрастной группы от 18 до 30 лет эту точку зрения поддерживают 55,8 % респондентов. Противоположной точки зрения придерживаются четверть участниц опроса (24,6 %) ², затруднились с ответом 27,2 % респондентов.

Среди тех участниц опроса, которые считают, что инфраструктура сельской местности *не* способствует развитию предпринимательства, были обозначены прежде всего следующие причины: отсутствие рынков сбыта произведенной продукции (45,5 %), ограниченность сфер развития предпринимательства (44,6 %), невозможность получения консультаций (21,4 %). Другие причины отметили 8,0 % опрошенных. Затруднились ответить на вопрос четверть респондентов (25,9 %).

Улучшение инфраструктуры сельских населенных пунктов является важным шагом для развития сельских территорий и повышения качества жизни их жителей. В рамках совершенствования инфраструктуры сельских населенных пунктов следует провести следующие мероприятия:

1) строительство и ремонт дорог для обеспечения удобного доступа к селам и улучшения транспортной инфраструктуры;

2) конструирование новых объектов социальной инфраструктуры, причем не только таких, как школы, детские сады, медицинские учреждения, спортивные площадки, но и тех, которые будут использоваться для образовательной активности более старшего по возрасту населения, формируя их правовую и финансовую грамотность, стимулируя предпринимательскую инициативу;

3) развитие и поддержка как мелких форм ведения сельского агробизнеса, так и создание благоприятной среды для современных фермерских хозяйств через упрощение правового регулирования, расширение реального доступа к финансовым институтам и развитие инфраструктуры для переработки и хранения сельскохозяйственной продукции, налаживание устойчивых каналов выгодного сбыта продукции;

4) улучшение доступа к коммунальным услугам, таким как водоснабжение, канализация, электроснабжение.

Совершенствование инфраструктуры сельских населенных пунктов способствует улучшению жизни сельского населения, привлечению инвестиций, развитию туризма и созданию благоприятных условий для различных видов деятельности. Важно проводить системную работу по модернизации инфраструктуры, учитывая потребности и специфику каждого конкретного региона и страны в целом.

Доступ к земельным ресурсам в сельском хозяйстве может осуществляться различными способами. Наиболее распространенными формами доступа к земельным ресурсам в сельском хозяйстве являются собственное владение землей, аренда земли, коллективное владение, пользование общественными земельными ресурсами [5]. В каждой стране действуют свои законы и нормативы, которые регулируют доступ к земельным ресурсам и определяют права и обязанности фермеров и земельных собственников. В Республике Беларусь чаще всего граждане обладают земельными участками по праву пожизненного наследуемого владения.

Право пожизненного наследуемого владения на земельный участок включает в себя полномочия по владению и пользованию, за исключением права распоряжения. Единственная возможность гражданина распорядиться земельным участком, предоставленном на таком праве, – это передать его по наследству. Обладатель земельного участка на таком праве имеет все возможности им пользоваться, но продать, подарить либо иным образом произвести его отчуждение он не имеет права.

¹ Сумма вариантов ответа «да» и «скорее да».

² Сумма вариантов ответа «нет» и «скорее нет».

Результаты проведенного опроса показали, что 43,9 % опрошенных женщин являются зарегистрированными собственниками своих земельных участков, еще 25,2 % отмечают собственником своего супруга. Обоих супругов называют собственниками в равных долях 12,5 % участниц опроса, а 11,4 % указывают других членов домохозяйства. При этом женщины, принявшие участие в фокус-группах, зачастую высказывали мнение о том, что для них не имеет значения, кто является зарегистрированным собственником земельного участка, так как все решения относительно ведения бизнеса и распоряжения землей принимаются совместно.

В качестве способов приобретения земельного участка были отмечены покупка (45,6 %), получение в наследство (34,4 %), аренда (9,9 %). Другие варианты приобретения были указаны 7,2 % опрошенных, 2,9 % обозначили, что земельный участок является незарегистрированной собственностью.

Среди членов семьи, которые больше всего работают на земельном участке, респондентки отметили самих себя (36,6 %), всех членов домохозяйства поровну (29,8 %), обоих супругов в равной степени (24,1 %), супруга (6,1 %), наемных работников (1,8 %).

Ключевым аспектом сельскохозяйственной деятельности является знание норм правового регулирования. Результаты опроса показали, что 44,1 % опрошенных женщин осведомлены о законодательстве Республики Беларусь в области использования земельной собственности¹, не осведомлены – 32,6 %², затруднились ответить 23,3 % респондентов.

Полученные в ходе исследования данные свидетельствуют, что предпринимательской сельскохозяйственной деятельностью занимаются только 7,0 % женщин, принявших участие в опросе. Женщины, ведущие в настоящее время предпринимательскую деятельность в области сельского хозяйства, в большинстве своем пренебрегают составлением бизнес-плана – 84,4 %, практикуют это в своей предпринимательской деятельности лишь 15,6 % респондентов. Среди тех, кто отказывается от составления бизнес-плана, доминирует мнение, что это не является необходимым элементом ведения бизнеса – 66,7 %. Более трети участников опроса (37,0 %) признаются, что не имеют достаточно знаний для составления бизнес-плана, 7,4 % вообще не имеют представления о том, что такое бизнес-план и для чего он нужен, 3,7 % респондентов не знают, куда обратиться за информационной и консультационной помощью по составлению бизнес-плана.

Важнейшим условием ведения предпринимательской деятельности является доступ к финансам. Результаты проведенного опроса показали, что в финансовой поддержке для развития своей предпринимательской деятельности нуждаются 37,5 %³ опрошенных женщин. Заявили, что не нуждаются в ней 40,6 %⁴ респондентов. Еще 21,9 % участниц опроса затруднились с ответом.

Абсолютное большинство участниц опроса (93,8 %) отметили, что никогда не получали финансовой поддержки на осуществление предпринимательской деятельности. Подобная помощь, предоставленная государственными органами и службами (50,0 %), а также родственниками, друзьями и знакомыми (50,0 %), ранее была оказана только 6,2 % женщин-предпринимателей.

Полученные в ходе опроса данные свидетельствуют о том, что 81,2 %⁵ участниц опроса, занимающихся предпринимательской деятельностью, не знают о каких-либо специальных программах финансирования бизнеса для женщин, только 9,3 %⁶ женщин-предпринимателей заявили, что о таких программах осведомлены.

Таким образом, учитывая высокую проблемность доступа к финансированию для сельских предпринимателей, можно предложить следующие способы расширения доступа к финансовым ресурсам для занятых в области сельского хозяйства:

1) *кредиты и займы*: предприниматели в сельском хозяйстве должны иметь реальную возможность обратиться в банки, кредитные кооперативы или другие финансовые учреждения для получения кредитов или займов на развитие своего бизнеса на самых первых этапах его создания.

¹ Сумма вариантов ответа «в полной мере осведомлена» и «скорее осведомлена».

² Сумма вариантов ответа «скорее не осведомлена» и «совсем не осведомлена».

³ Сумма вариантов ответа «нуждаюсь» и «скорее нуждаюсь».

⁴ Сумма вариантов ответа «не нуждаюсь» и «скорее не нуждаюсь».

⁵ Сумма вариантов ответа «нет» и «скорее нет».

⁶ Сумма вариантов ответа «да» и «скорее да».

Некоторые правительственные программы также могут предоставлять сельскохозяйственным предпринимателям доступ к специальным кредитным продуктам, что особенно актуально для молодых фермеров, т. е. без стартовых условий, но при наличии бизнес-плана;

2) *инвестиции*: предприниматели должны получить возможность привлекать инвестиции от частных инвесторов, венчурных фондов или других финансовых организаций для расширения своего бизнеса по упрощенной схеме;

3) *поддержка государства*: важно предоставить реальную поддержку сельскохозяйственным предпринимателям в виде грантов, субсидий, льготных кредитов и других финансовых инструментов. Предприниматели должны иметь возможность обратиться в соответствующие профильные структуры для получения подробной информации о доступных возможностях финансирования на местах;

4) *краудфандинг*: метод финансирования, при котором предприниматели могут привлекать средства от широкой общественности, заинтересованной в экологичной продукции собственного производства, через специализированные онлайн-платформы;

5) *сельскохозяйственные кооперативы*: предприниматели должны иметь возможность присоединиться к сельскохозяйственным кооперативам, которые предоставляют доступ к общим техническим ресурсам, финансовым услугам и рынкам сбыта.

Результаты проведенного исследования подчеркивают необходимость получения консультаций и советов от специализированных организаций и экспертов в области финансов и сельского хозяйства для выбора наиболее подходящих и эффективных финансовых ресурсов для своего бизнеса [6].

Вне зависимости от масштаба бизнеса доступ к информации и технологиям является важнейшим фактором эффективности предпринимательской деятельности, способствующим принятию обоснованных решений и максимизации прибыли при идентичных ресурсных затратах.

Как показывают данные опроса, большинство женщин-предпринимателей *никогда* не обращались к специалистам в сфере образовательных услуг по вопросам ведения предпринимательской деятельности (81,2 %), *иногда* это делали 18,8 % респондентов, на *регулярной основе* – никто из опрошенных.

У женщин-предпринимателей отсутствует информированность о возможности получения образовательных услуг такого рода в регионе: более половины респондентов (56,3 %) затруднились ответить на данный вопрос. Доля «затруднившихся» косвенно указывает на отсутствие сформированной потребности в целенаправленном образовании в сфере предпринимательства (опрошенные не осуществляли целенаправленный поиск таких услуг, чтобы ответить на вопрос более определенно). Нередко отсутствие потребности в получении образовательных услуг связано с мнимой компетентностью субъектов или их нереалистичной оценкой уровня своих знаний. Это во многом обусловлено общей перенасыщенностью информационного пространства, в котором создается иллюзия доступности любой информации: *«Сейчас даже курсов никаких не надо, интернет пестрит, достаточно информации, но нужно отдать на это время»* (участница фокус-группы, крестьянское (фермерское) хозяйство).

Около трети женщин-предпринимателей (31,3 %)¹ не видят возможности получения образовательных услуг в регионе, 12,4 %² опрошенных указали, что такая возможность в регионе все же есть.

Эффективность сельскохозяйственного производства и предпринимательской деятельности напрямую зависит от наличия специализированной техники. Механизация труда зачастую позволяет восполнить нехватку работников, а также является условием масштабирования производства. При этом многие предприниматели в сфере сельского хозяйства не могут удовлетворить свою потребность в специализированной технике.

Согласно данным опроса, половина женщин-предпринимателей (50,0 %)³ считают, что их домохозяйство в достаточной степени обеспечено машинами и оборудованием. На нехватку специа-

¹ Сумма вариантов ответа «нет» и «скорее нет».

² Сумма вариантов ответа «да» и «скорее да».

³ Сумма вариантов ответа «да» и «скорее да».

лизированной техники в домохозяйстве указали 40,6 %¹ опрошенных: абсолютно все из них не могут приобрести необходимое оборудование по причине нехватки финансовых средств. Затруднились ответить на данный вопрос 9,4 % респондентов.

Приобретение крупной сельскохозяйственной техники является крайне дорогостоящим мероприятием. Зачастую женщины-предприниматели, в особенности владельцы личных подсобных хозяйств, даже не рассматривают вариант покупки собственной техники в связи с несопоставимостью своих доходов и потенциальной траты: *«Свой – это по цене... Стоит таких денег, что это даже... Так даже и мыслей таких нет, чтобы приобрести такую технику»* (участница фокус-группы, личное подсобное хозяйство).

Проблемы доступа к специализированному оборудованию становятся фактором ограничения объемов производства в связи с нехваткой физических сил, особенно если женщина ведет сельскохозяйственный бизнес в одиночку или без равнозначного партнера. Делая выбор в пользу расширения сельскохозяйственного бизнеса, женщины-предприниматели неизбежно оказываются перед необходимостью механизации производства и поиска различных способов доступа к технике и оборудованию.

Этап реализации продукции в сельскохозяйственном предпринимательстве является наиболее непредсказуемым и стрессовым, поскольку централизованные пути сбыта продукции, приносящие прибыль при небольших объемах, практически отсутствуют. Каждый раз женщины-предприниматели вынуждены идти на риск при планировании объемов производства, решая проблему поиска рынков сбыта индивидуально. Производители быстропортящейся сельскохозяйственной продукции вынуждены прибегать к демпингу, чтобы избежать массовой утилизации нереализованной продукции.

Большинство опрошенных женщин-предпринимателей (68,8 %) реализуют свою продукцию в розницу, около трети (31,2 %) сбывают продукцию оптом. При этом оба способа реализации имеют свои проблемы. В случае розничной торговли предпринимателю, как правило, необходимо самостоятельно довести товар до конечного потребителя. Это дает возможность продать свою продукцию по более высокой цене, однако требует специфических навыков, а также готовности к конкуренции за лучшие торговые площадки, затратам на транспортировку, рекламу и т. д.

В условиях неопределенности, касающейся сбыта продукции, предпринимателям в сфере сельского хозяйства приходится принимать непростые решения относительно планирования объемов производства и инвестиций [7].

Несмотря на выявленные противоречия развития предпринимательских инициатив, половина опрошенных женщин, проживающих в сельской местности (51,9 %)², считают предпринимательство престижным занятием, 18,2 %³ – придерживаются противоположного мнения, 29,9 % респондентов не смогли определиться с ответом.

В качестве преимуществ предпринимательской деятельности более половины участниц опроса (61,4 %) отмечают возможность самостоятельно планировать свое рабочее время. При этом доля респондентов, которые видят основное преимущество предпринимательства в самореализации, также высока: 48,2 % опрошенных указали на возможность заниматься тем, что нравится, 36,0 % – на возможность реализовать свою мечту.

Однако в ходе фокус-групповых дискуссий состоявшиеся женщины-предприниматели не смогли похвастаться возможностью свободно распоряжаться временем, поскольку сельскохозяйственная деятельность требует высокой вовлеченности, кроме того, предпринимательство далеко не всегда является основным источником дохода [8]. Зачастую женщины-предприниматели оказываются в парадоксальной ситуации: для поддержания своего сельскохозяйственного бизнеса они вынуждены трудиться на «постоянной» работе, вкладывая прибыль исключительно в развитие хозяйства, ничего не забирая на личные нужды.

Недостатки предпринимательства большинство опрошенных (67,8 %) видят в высоких рисках данного рода деятельности, 52,2 % конкретизируют, что опасаются проблем с реализацией произве-

¹ Сумма вариантов ответа «нет» и «скорее нет».

² Сумма вариантов ответа «да» и «скорее да».

³ Сумма вариантов ответа «нет» и «скорее нет».

денной продукции, 9,0 % респондентов считают, что предпринимательская деятельность в обществе не является престижной.

На данный момент большинство опрошенных женщин, проживающих в сельской местности (75,9 %), не видят себя в качестве предпринимателей; 7,5 % уже занимаются предпринимательством (однако не все в сфере сельского хозяйства), еще 7,0 % респондентов готовы попробовать себя в этом деле.

Среди тех, кто заинтересован начать предпринимательскую деятельность, 37,5 % участников опроса хотели бы попробовать себя в сельском хозяйстве, 31,2 % – в ремесленничестве, 12,5 % – выбрали бы несельскохозяйственную деятельность, 6,2 % респондентов нацелены на деятельность, связанную с сохранением традиционных ценностей и культурного наследия в сельской местности.

Среди тех, кто в настоящее время не готов к предпринимательству, треть опрошенных женщин (33,2 %) в качестве основной причины указывают на отсутствие финансовых средств, 9,2 % – не имеют необходимых ресурсов (таких, как земля, техника и т. д.), 8,7 % – не чувствуют поддержки членов домохозяйства, 6,4 % – испытывают недостаток информации по вопросам предпринимательства, 18,8 % респондентов указали другие причины, среди которых возрастные ограничения и проблемы со здоровьем.

Заключение. Успешное развитие сельских территорий предполагает гармоничное сочетание правовой, экономической и социальной составляющих. Национальная политика в области агропромышленного комплекса направлена на создание благоприятных и равных условий всем субъектам хозяйствования, вне зависимости от форм и уровней собственности, а также социально-демографического статуса их владельцев.

Проведенное социологическое исследование позволило выявить особенности жизни и осуществления предпринимательской деятельности в сельских населенных пунктах в гендерном разрезе. В результате анализа данных количественного опроса сельских женщин, а также глубинных интервью и фокус-групповых дискуссий с женщинами-предпринимателями, представителями местной администрации, министерств и бизнес-сообщества были обнаружены основные трудности, с которыми сталкиваются женщины, проживающие в сельской местности, а также обозначены точки роста для развития сельскохозяйственного предпринимательства.

Совершенствование *инфраструктуры в сельских населенных пунктах* играет важную роль в развитии аграрного бизнеса. Результаты исследования показали, что опрошенных сельских женщин преимущественно устраивает инфраструктура населенных пунктов, в которых они проживают. При этом важной является ее модернизация с учетом потребностей и специфики каждого конкретного региона и страны в целом.

Изучение вопросов, связанных с *доступом к земельным ресурсам*, показало, что сельские женщины чаще обладают участками на праве пожизненного наследуемого владения, при этом земля оформляется вариативно (на самих женщин, их супругов либо других членов домохозяйства). Следует отметить, что лишь менее половины из опрошенных женщин заявили, что имеют представление о ключевых нормах правового регулирования в данной области.

Анализ вопросов, связанных с *планированием предпринимательской деятельности*, позволяет заключить, что большинство опрошенных женщин-предпринимателей в сельском хозяйстве не составляют бизнес-план, поскольку не видят в этом необходимости. На всех этапах планирования предпринимательской деятельности, затрагивающих поиск ресурсов и рынков сбыта, определение объемов производства и распределение финансов, опрошенные женщины-предприниматели считают свое участие преобладающим по сравнению со всеми другими членами домохозяйства.

Серьезные сложности в *поиске рынков сбыта и отсутствие каких-либо гарантий по реализации продукции* не позволяют женщинам-предпринимателям в области сельского хозяйства строить долгосрочные прогнозы в своей деятельности и стремиться к увеличению объемов производства. Все это указывает на актуальную потребность в консультационном сопровождении по составлению бизнес-плана, а также информировании женщин-предпринимателей о функциональной нагрузке данного документа.

В процессе *производства сельскохозяйственной продукции* и организации быта в сельской местности женщины-предприниматели, как правило, выделяют типично «мужские» и типично «женские» виды работ. Среди женщин, проживающих совместно с супругом или сожителем в домохозяйстве, типичными являются равноправное партнерство и взаимодополняющее разделение обязанностей, а супружеский тандем выступает центром принятия решений и движущей силой домохозяйства, вне зависимости от того, сколько членов в нем проживает.

Среди опрошенных женщин прослеживается склонность наделять мужчин символической силой и полномочиями главенства в паре, что не всегда обусловлено их непосредственным вкладом в предпринимательство. В наиболее уязвимом положении оказываются женщины, проживающие без мужчин, в одиночку, а также с детьми или родителями.

Значимым условием ведения предпринимательской деятельности является *доступ к финансам*. Более трети женщин-предпринимателей, принявших участие в опросе, заявили, что нуждаются в финансовой поддержке для развития своего бизнеса. Среди недостатков были отмечены следующие моменты: финансовая помощь не предоставляется индивидуальным предпринимателям и на начальном этапе развития бизнеса, отсутствует льготное кредитование, для получения поддержки необходимо предоставлять слишком большой перечень необходимых документов, не хватает информации о возможности и порядке ее получения.

Анализ *доступа к информационным ресурсам* позволяет зафиксировать отсутствие сформированной потребности в получении дополнительных знаний по вопросам предпринимательской деятельности среди большинства опрошенных женщин-предпринимателей, что обусловлено как мнимой компетентностью респондентов в силу рутинизации деятельности, так и низкой информированностью о возможностях развития в сельскохозяйственном предпринимательстве. Основная проблема низкой информированности – отсутствие налаженной коммуникации между предпринимателями и управленческими структурами. Объем работы, который реализуется «сверху», не приносит запланированного результата в связи с тем, что проекты ориентированы главным образом на фермеров, но проходят мимо самой многочисленной группы агентов сельскохозяйственного предпринимательства – владельцев личных подсобных хозяйств. Интернет является оптимальным источником для получения наглядной информации по сельскохозяйственному производству, но редко помогает решить *процедурные* вопросы по ведению предпринимательской деятельности. В этом отношении более подходящим вариантом являются консультации специалистов, однако опрошенные часто сталкиваются с некомпетентностью сотрудников местной администрации, т. е. не могут получить четкие инструкции по типовым вопросам.

Проблемы *доступа к специализированному оборудованию* становятся фактором ограничения объемов производства и развития сельскохозяйственного предпринимательства.

Анализ *доступа к рынкам сбыта и каналам продаж* показывает, что реализация продукции является наиболее проблемным этапом предпринимательской деятельности в сфере сельского хозяйства. Розничная торговля осложняется конкурентной борьбой за торговые площадки, логистическими затратами и необходимостью самостоятельно осуществлять продажи; проблема оптовой реализации – низкая цена сбыта (как частным лицам, так и государству).

Анализ *уровня готовности к занятию предпринимательской деятельностью* среди опрошенных показывает, что в настоящее время большинство женщин, проживающих в сельской местности, не готовы к этому. В качестве главной причины своей неготовности к предпринимательству опрошенные указали нехватку финансовых средств, однако обнаруживаются также и ментально-психологические причины – отсутствие поддержки в семье, страх начинать что-то новое в одиночку, установка на скромный образ жизни.

Условия ведения бизнеса для женщин, по их мнению, за последние пять лет существенно не изменились, однако драйверами развития могут стать: 1) государственный заказ на продукцию предпринимателей в сфере сельского хозяйства по выгодной для обеих сторон стоимости; 2) инновации в производстве, переработке и хранении сельскохозяйственной продукции, доступные, в том числе, и для мелких производителей; 3) выстраивание диалога государства и бизнеса с опорой на сильные ментально-психологические черты белорусского народа, такие как трудолюбие, бережливость, упорство.

Таким образом, полученные результаты могут быть использованы государственными органами управления для создания дополнительных возможностей для обеспечения занятости населения в сельской местности, повышения экономического потенциала как отдельных территорий, так и страны в целом. Сформулированные рекомендации нацелены на активизацию деятельности малого и среднего предпринимательства в аграрных регионах при помощи использования наиболее релевантных механизмов, а также экономических, административных и правовых методов государственного управления с дальнейшим повышением эффективности нормативно-правового регулирования, осуществляемого с учетом интересов общества, бизнеса и власти.

Список использованных источников

1. Богданович, А. В. Методологические подходы к размещению производительных сил на современном этапе социально-экономического развития Республики Беларусь / А. В. Богданович // Экономический бюллетень Научно-исследовательского экономического института Министерства экономики Республики Беларусь. – 2012. – № 7. – С. 4–10.
2. Богданович, А. В. Конкурентоспособность регионов и вопросы ее оценки / А. В. Богданович // Белорусский экономический журнал. – 2011. – № 4 (57). – С. 43–49.
3. Как мы используем свое время / Нац. стат. ком. Респ. Беларусь, Представительство Фонда ООН в области народонаселения в Респ. Беларусь (ЮНФПА), Представительство Дет. Фонда ООН (ЮНИСЕФ) в Респ. Беларусь. – Минск: Белсэнс, 2015. – 15 с. – URL: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-pdf/oficial_statistika/time_rus.pdf (дата обращения: 29.01.2024).
4. Национальный отчет о человеческом развитии в Республике Беларусь: конкурентные преимущества регионов Беларуси / [UN Development Programme]. – Минск: [б. и.], 2015. – 205 с. – URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/by/NORCH_final.pdf (дата обращения: 29.01.2024).
5. О государственной регистрации недвижимого имущества, прав на него и сделок с ним: Закон Респ. Беларусь от 22 июля 2002 г. № 133-З // Национальный правовой Интернет-портал Республики Беларусь. – URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10200133> (дата обращения: 29.01.2024).
6. Инфраструктура поддержки предпринимательства // Министерство экономики Республики Беларусь. – URL: https://economy.gov.by/ru/infrostruktura_poddergki_small_medium_bussines-ru/ (дата обращения: 29.01.2024).
7. Шавердо, Т. М. Планирование предпринимательской деятельности в сфере сельского хозяйства: гендерный аспект / Т. М. Шавердо // Комплексное развитие сельских территорий в местах добычи природных ресурсов: материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, посвящ. Десятилетию науки и технологий в Рос. Федерации, Году семьи в Рос. Федерации, 80-летию Алтай. р-на Респ. Хакасия (5–6 июля 2024 г.) / Хакас. науч.-исслед. ин-т яз., лит. и истории; редкол.: Н. С. Майнагашева [и др.]. – Абакан, 2024. – С. 97–99.
8. Мятникова, И. В. Финансовые возможности и распределение доходов в сельских семьях: гендерный аспект / И. В. Мятникова // Комплексное развитие сельских территорий в местах добычи природных ресурсов: материалы Всерос. науч.-практ. конф. с междунар. участием, посвящ. Десятилетию науки и технологий в Рос. Федерации, Году семьи в Рос. Федерации, 80-летию Алтай. р-на Респ. Хакасия (5–6 июля 2024 г.) / Хакас. науч.-исслед. ин-т яз., лит. и истории; редкол.: Н. С. Майнагашева [и др.]. – Абакан, 2024. – С. 125–128.

References

1. Bogdanovich A. V. Methodological approaches to the deployment of productive forces at the present stage of socio-economic development of the Republic of Belarus. *Ekonomicheskii byulleten' Nauchno-issledovatel'skogo ekonomicheskogo instituta Ministerstva ekonomiki Respubliki Belarus'* [Economic Bulletin of the Scientific Research Institute of Economics of the Ministry of Economics of the Republic of Belarus], 2012, no. 7, pp. 4–10 (in Russian).
2. Bogdanovich A. V. Regions' competitiveness and issues of its evaluation. *Belorusskii ekonomicheskii zhurnal = Belarusian Economic Journal*, 2011, no. 4 (57), pp. 43–49 (in Russian).
3. National Statistical Committee of the Republic of Belarus. *How we use our time*. Minsk, Belsens Publ., 2015. 15 p. Available at: https://www.belstat.gov.by/upload-belstat/upload-belstat-pdf/oficial_statistika/time_rus.pdf (accessed 29.01.2024) (in Russian).
4. United Nations Development Programme. *National human development report, 2015: regional competitiveness in the Republic of Belarus*. Minsk, 2015. 205 p. Available at: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/by/NORCH_final.pdf (accessed 29.01.2024) (in Russian).
5. On state registration of real estate, rights thereto and transactions therewith: Law of the Republic of Belarus of July 22, 2002, no. 133-Z. *National Legal Internet Portal of the Republic of Belarus*. URL: <https://pravo.by/document/?guid=3871&p0=H10200133> (accessed 29.01.2024) (in Russian).
6. Infrastructure for supporting entrepreneurship. *Ministry of Economy of the Republic of Belarus*. Available at: https://economy.gov.by/ru/infrostruktura_poddergki_small_medium_bussines-ru/ (accessed 29.01.2024) (in Russian).
7. Shaverdo T. M. Business planning in the field of agriculture: gender aspect. *Kompleksnoe razvitie sel'skikh territorii v mestakh dobychi prirodnnykh resursov: materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem*,

posvyashchennoi Desyatiletii nauki i tekhnologii v Rossiiskoi Federatsii, Godu sem'i v Rossiiskoi Federatsii, 80-letiyu Altaiskogo raiona Respubliki Khakasiya (5–6 iyulya 2024 g.) [Integrated development of rural areas in places of natural resource extraction: proceedings of the All-Russian scientific and practical conference with international participation dedicated to the Decade of Science and Technology in the Russian Federation, the Year of the Family in the Russian Federation, the 80th anniversary of the Altai District of the Republic of Khakassia (July 5–6, 2024)]. Abakan, 2024, pp. 97–99 (in Russian).

8. Myatnikova I. V. Financial capabilities and income distribution in rural families: gender aspect. *Kompleksnoe razvitie sel'skikh territorii v mestakh dobychi prirodnnykh resursov: materialy Vserossiiskoi nauchno-prakticheskoi konferentsii s mezhdunarodnym uchastiem, posvyashchennoi Desyatiletii nauki i tekhnologii v Rossiiskoi Federatsii, Godu sem'i v Rossiiskoi Federatsii, 80-letiyu Altaiskogo raiona Respubliki Khakasiya (5–6 iyulya 2024 g.)* [Integrated development of rural areas in places of natural resource extraction: proceedings of the All-Russian scientific and practical conference with international participation dedicated to the Decade of Science and Technology in the Russian Federation, the Year of the Family in the Russian Federation, the 80th anniversary of the Altai District of the Republic of Khakassia (July 5–6, 2024)]. Abakan, 2024, pp. 125–128 (in Russian).

Информация об авторе

Бельский Александр Михайлович – кандидат социологических наук, доцент, заведующий Центром оперативных исследований. Институт социологии, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: oper@socio.bas-net.by

Information about the author

Alexander M. Belski – Ph. D. (Sociol.), Associate Professor, Head of the Center of Operative Research. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: oper@socio.bas-net.by

ISSN 2524-2369 (Print)

ISSN 2524-2377 (Online)

ГІСТОРЫЯ

HISTORY

УДК 930.2:003.71(476)

<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-204-217>

Паступіў у рэдакцыю 12.06.2025

Received 12.06.2025

І. Л. Калечыц

Інстытут гісторыі Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі, Мінск, Беларусь

СТАТУС, ПАСАДА, ТЫТУЛ, ПРАФЕСІЯ Ў НАДПІСАХ-ГРАФІЦІ ПОЛАЦКАЙ СПАСА-ПРААБРАЖЭНСКАЙ ЦАРКВЫ

Анотацыя. Граффити как эпиграфические памятники дают информацию об истории существования письменности, просопографии, ономастики. Современные методы исследования граффити дают возможность проанализировать, какие социальные показатели чаще всего находили отражение в надписях. В статье рассматриваются различные граффити на стенах полоцкой Спасо-Преображенской церкви, дающие представление о том, какое положение занимал их автор в обществе в период средневековья и нового времени (указываются его сан, должность, звание, профессия и даже временная должность, которую он получил во время учебы). Единственным критерием, определяющим источник для исследования, было дополнение к имени, размещенное в надписи, которое указывало на должность человека, его титул, род занятий. В монашеский период в граффити чаще всего упоминаются священники, реже настоятели, дьяконы и пономари. Существуют упоминания об архимандритах, митрополитах, епископах, монахах и монахинях. Из профессий упоминается только иконописец в связи со смертью его жены. В иезуитский период упоминаются четыре профессии: врач, солдат, коморник и ювелир. В некоторых надписях есть упоминание об ордене иезуитов. Анализ такого рода дополнений к именам показывает, что авторов больше интересовали локальная жизнь и события, происходившие в городе.

Ключевые слова: Полоцк, полоцкая Спасо-Преображенская церковь, граффити, сан, должность, профессия, звание, статус, XII–XVII вв.

Для цитирования: Калечыц, І. Л. Статус, пасада, тытул, прафесія ў надпісах-графіці полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы / І. Л. Калечыц // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Сэрыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 204–217. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-204-217>

Ina L. Kalechyc

Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

STATUS, POSITION, TITLE, PROFESSION IN THE GRAFFITI OF THE SAVIOR CHURCH OF POLOTSK

Abstract. Self-realization in society is important for the individual. A person can manifest himself in different areas of life. The article combines various indicators of who a person was in society: rank, position, title, profession, and even a temporary position that he received during his studies. The only criterion is the addition to the name, which is in the inscription. She points to his position, title, occupation. In the monastic period, priests are mentioned most of all in graffiti, less – abbots, deacons, sexton. There are mentions of archimandrites, metropolitans, bishops, monks and nuns. Of the professions, an icon painter is mentioned in connection with the death of his wife. In the Jesuit period, four professions are mentioned: doctor, soldier, komornik, jeweller. In some inscriptions there is a reference to the Jesuit order. An analysis of such additions to names shows that the authors of the inscriptions were more interested in the local life that took place in the city.

Keywords: Polotsk, Savior church of Polotsk, graffiti, rank, position, profession, title, status, XII–XVII centuries

For citation: Kalechyc I. L. Status, position, title, profession in the graffiti of the Savior church of Polotsk. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seryia humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 204–217 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-204-217>

Уводзіны. Графіці як эпіграфічныя помнікі даюць шмат інфармацыі па гісторыі існавання пісьменнасці, прасапаграфіі, анамастыцы. Наколькі магчыма выкарыстанне такога кшталту надпісаў пры вывучэнні прафесій, пасада, тытулаў, якія існавалі ў сярэдневякоўі і новым часе? Дагэтуль сукупнасць графіці не разглядалася ў якасці крыніцы для вывучэння такога паказчыка, як статус, прафесія або пасада чалавека. Сучасныя метады даследавання графіці дазваляюць прааналізаваць, якія сацыяльныя паказчыкі часцей знаходзілі адлюстраванне ў надпісах.

Асноўная частка. Для кожнага чалавека рэалізацыя ў сацыуме – вельмі важная справа. Перыяд сярэдневякоўя і новага часу не з’яўляецца выключэннем. Пры вывучэнні такіх пісьмовых помнікаў, як графіці, здаецца, што найважнейшым і неабходным у надпісе было імя. Асабліва гэта датычылася памінальных графіці і надпісаў-аўтографаў, у якіх імя чалавека сустракаецца абавязкова. Аднак шэраг надпісаў дэманструе іншае. Не толькі ў надпісах-аўтографах, але і ў памінальных запісах сустракаецца згадванне сану, пасады, тытула, які чалавек меў пры жыцці. Наколькі была распаўсюджана гэтая з’ява і як змянялася традыцыя ўключэння гэтай інфармацыі ў надпіс з цягам часу? Адказ на гэтыя пытанні можна атрымаць, калі прааналізаваць, хто і калі ўзгадваўся ў надпісах царквы.

Што датычыцца нанясення графіці на сцены полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы, то трэба адзначыць, што яны пачынаюць з’яўляцца яшчэ ў час будаўніцтва. Намі было вылучана пяць перыядаў нанясення надпісаў, у аснове якіх ляжыць спалучэнне храналагічнага прынцыпу і пануючага выкарыстання аднаго з відаў літарнай пісьменнасці ў гэты час:

1) *манастырскі перыяд* вылучаецца ад моманту пабудовы храма ў XII ст. да перыяду ваенных дзеянняў, звязаных з захопам Полацка войскамі Івана Жаклівага. Адзначаецца выключнае выкарыстанне кірыліцы для апісання падзей мясцовага, у асноўным царкоўнага жыцця;

2) *перыяд воінаў і наёмнікаў* (1578–1584 гг.) характарызуецца з’яўленнем датаваных аўтографаў на лацінцы, якія былі пакінуты людзьмі, у асноўным немясцовага паходжання;

3) *езуіцкі перыяд* (1584–1656 і 1667–1820 гг.) звязаны з перадачай манастыра ордэну езуітаў; вылучаецца з’яўленнем вялізарнай колькасці аўтографаў, у пераважнай большасці – на лацінцы. Надпісы пакінулі ў асноўным мясцовыя жыхары;

4) *перыяд пераасвячэння* (1656–1667 гг.) вылучаецца ў сувязі з пераасвячэннем царквы ў праваслаўную Спаса-Праабражэнскую падчас захопу Полацка войскамі цара Аляксея Міхайлавіча. Графіці гэтага перыяду прадстаўлены датаванымі аўтографамі, малітоўнымі надпісамі і памінальнымі запісамі на лацінцы;

5) *перыяд аднаўлення* (1820 г. і да нашага часу) абумоўлены перадачай царквы некалькімі ўладальнікамі з наступнымі рамонтамі і роспісамі. Графіці гэтага перыяду – аўтографы на лацінцы і кірыліцы.

Найбольшую колькасць надпісаў з узгадваннем пасады, сану або прафесіі людзі пакінулі ў манастырскі і езуіцкі перыяды. Першы, манастырскі перыяд, адрозніваецца найбольшай колькасцю ўзгадванняў такіх дадаткаў да імя. Сярод іх пераважная колькасць адлюстроўвае рэаліі царкоўнага жыцця (табліца).

Часцей за ўсё ў надпісах, якія змяшчаюць дадатак да імя, згадваюцца святары («поп», «іерэй»). Пяць такіх графіці памінальныя. Большасць з іх прадрапана на паўночна-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы, гэтыя надпісы можна датаваць часам да XV ст. Тут згадваюцца святары Местька, Маісей Стаўроў, Іерэмія, Мончык (Майсей?) і Іван [1]. У некаторых графіці акрамя слова «поп» ужываюцца словы «благаверны айцец мой», указваецца, што яны служылі ў «Святым Спасе». «Благаверны» – гэта значыць «набожны». Такія словы ў графіці пішуцца таксама і ў дачыненні да жанчын. «Айцец», хутчэй за ўсё, духоўны айцец манахіні або клірашаніна, якія пакінулі тут памінальныя запісы. Яшчэ адзін памінальны запіс, у якім згадваецца святар, ёсць на паўднёва-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы: «¹[...] Василеи Прок[пич] ² Сѣо [Спас]а поппѣ на пам[ятѣ] ³ стго [...]опа[...]». Графіта фрагментарнае, аднак у ім добра чытаюцца словы «поп Васілеі Пракопич, Святога Спаса поппѣ» (мал. 1). Надпіс датуецца XIII ст. Для гэтага слупа знаходзіўся клірас, што пацверджана графіці «крылас Святога Спаса», запісанымі двойчы [2]. Два памінальныя запісы са словам «поп» знаходзяцца ў дыяканніку. Такім чынам, атрымліваюцца цікавыя суадносіны: па «прафесійнай» прыкмеце непасрэдна ў алтары,

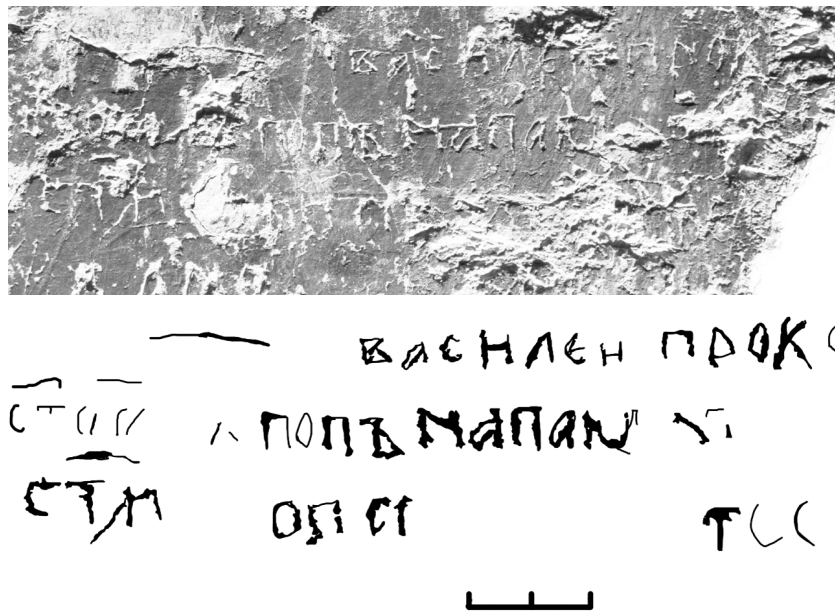
**Размяшчэнне розных катэгорый надпісаў у полацкай Спаса-Праабражэнскай царкве
ў манастырскі перыяд**

**The location of various categories of inscriptions in the Polotsk Church of the Transfiguration of the Savior
during the monastic period**

Сан, тытул, пасада, прафесія	Колькасць надпісаў	Катэгорыя надпісаў, датаванне				
		памінальныя	аўтограф	ацэнка і крытыка	малітоўнае прашэнне	недакладнае
Мітрапаліт	1	1 – алтар, XVI ст.				
Архіепіскап	2	2 – алтар, XVI ст.				
Епіскап («уладыка»)	1	1 – паўночна-ўсходні слуп, XIV ст.				
Ігумення	5	2 – ахвярнік, XII ст.; 1 – алтар, XV ст.; 2 – паўночна-ўсходні слуп, XIV–XV стст.				
Ігумен	1	1 – паўночна-ўсходні слуп, XIV ст.				
Архімандрыт	2	1 – алтар, XV ст.			1 – паўднёвы ўваход, XIV ст.	
Намеснік ігуменні	1	1 – алтар, XV ст.				
Святар («поп», «іерэй»)	13	2 – дзяканнік XII– XIII стст.; 5 – паўночна-ўсходні слуп, XII–XIII стст.; 1 – паўднёва-ўсходні слуп, XIII ст.	1 – алтар, XV ст.	1 – дзяканнік, XIII ст.; 1 – паўднёва- ўсходні слуп, XIV ст.	1 – паўднёвы кам- партымент, XV ст.; 1 – алтар, XV ст.	
Дыякан	4		1 – паўднёва- ўсходні слуп, XV ст.	2 – хоры, XV ст.	1 – паўднёва-ўсходні слуп, XV ст.	
Панамар	4			1 – паўночна- ўсходні слуп, XIV ст.	1 – паўднёвы кам- партымент, XV ст.; 2 – алтар, XIV ст.	
Чарніца	1	1 – паўночна-ўсходні слуп, XIII–XIV стст.				
Інак, манах	3		2 – алтар, XVI ст.; 1 – паўночна- ўсходні слуп, XVI ст.			
Клірашанін	1	1 – паўночна-ўсходні слуп, XIV ст.				
Кароль	2	1 – алтар, XV ст.				1 – паўночна- ўсходні слуп, XIV ст.
Вялікая княгіня	1	1 – паўночна-ўсходні слуп, XIV ст.				
Баяры	1	1 – алтар, XV ст.				
Іканапісец («писец иконный»)	1	1 – ахвярнік, XIII ст.				

дзе знаходзілася святарства і было больш магчымасцей пакінуць надпіс, графіці менш, чым у астатняй прасторы царквы.

Аднойчы ў алтары сустракаецца надпіс-аўтограф, які чытаецца як «Ян Маркянавіч поп» [3, с. 237]. Графіта выканана самім аўтарам і датуецца XV ст. Таксама прысутнічаюць ацэначныя надпісы. Адзін з іх знаходзіцца ў дзяканніку і датуецца XIII ст. У ім прапануецца пабіць папа Спірыда пугамі за тое, што ён з’еў «праскуры адзін канун» [4, с. 139–140]. Другі надпіс чытаецца як «Спірыд – поп добры», ён знаходзіцца на паўднёва-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы і датуецца XIV ст. [5].

Мал. 1. Графіта пра прастаўленне (смерць) папа Святога Спаса Васілея Пракопіча.
Паўднёва-ўсходняя грань паўднёва-ўсходняга слупа

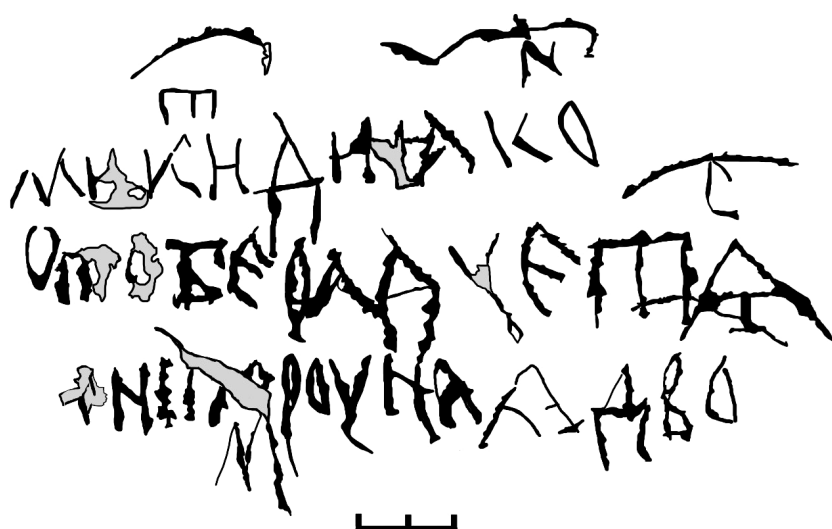
Fig. 1. Graffiti about the installation (death) of Pope St. Saviour Vasily Prokorych.
South-eastern face of the south-eastern pillar

Малітоўныя прашэнні святароў сустракаюцца ў паўднёвым кампартыменце полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы (графіта папа Іаана Баярусавіча Андрэвіча, якое датуецца XV ст. [6, с. 58]) і ў алтары (графіта іерэя Івана, якое датуецца XV ст. [3, с. 218]). Такім чынам, надпісы, у якіх ёсць згадкі пра святароў, часцей за ўсё знаходзяцца не ў алтарнай частцы, і гэта памінальныя або ацэначныя запісы. У сакральных частках храма, алтары і паўднёвым кампартыменце, змяшчаюцца малітоўныя надпісы саміх святароў.

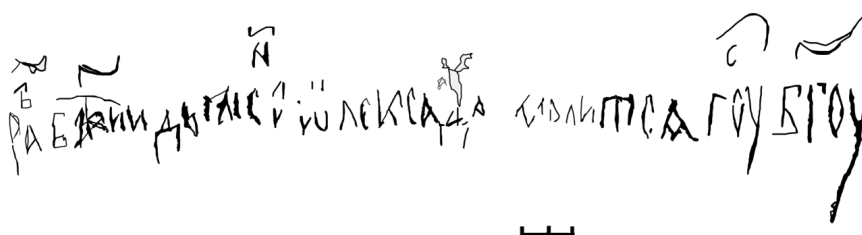
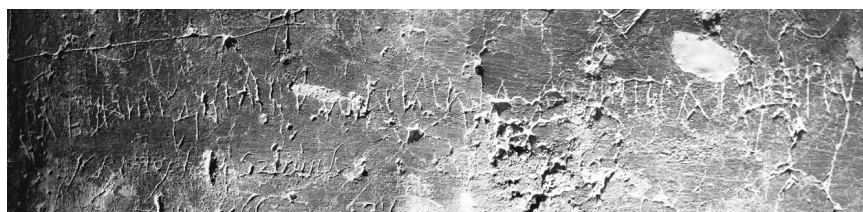
Пяць разоў у манастырскі перыяд згадваюцца ігуменні манастыра Святога Спаса: Кацярына, Ганна, Акуліна. У двух надпісах імёны не захаваліся. Усе запісы такога кшталту – памінальныя. Два з іх знаходзяцца ў ахвярніку, адзін – у алтары і два – на паўночна-ўсходнім слупе [7]. Графіці датуюцца XII–XVI стст., што сведчыць пра ўстойлівую традыцыю нанясення такіх надпісаў.

Чатыры разы ў гэты перыяд у XV ст. сустракаецца згадванне дыяканаў. У двух з гэтых надпісаў дыяканы пішуць самі пра сябе. На паўднёва-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы Мікіта дыякан пачаў са свайго імя шэраг урыўкаў з тэкстаў набажэнстваў: «¹Микитъ диякоу² | О тебе радуется³ | непорочная Дѣво» – «Мікіта дыякан. Пра цябе радуецца Беззаганная Дзева» (мал. 2). На тым жа слупе ёсць запіс дыякана Аляксандра, які засведчыў, што маліўся тут Богу: «рабъ Бжій дьякоу Сѣлекандр молится Гдѣу Бгѣу» – «раб Божы дыякан Олександр моліцца Госпаду Богу» (мал. 3). А вось на хорах згадванне дыякана суправаджаецца негатыўным падтэкстам. У першым выпадку слова «дыякан» тлумачыць гумарыстычны малюнак, на якім ёсць выява дыякана – зверху, а унізе – чалавека, які цягне да яго рукі. Малюнак перакрэслены (мал. 4). У другім выпадку слова «дыякан» знаходзіцца ў выглядзе пажадання: «Дыякану Алешку пес на шыю» (мал. 5).

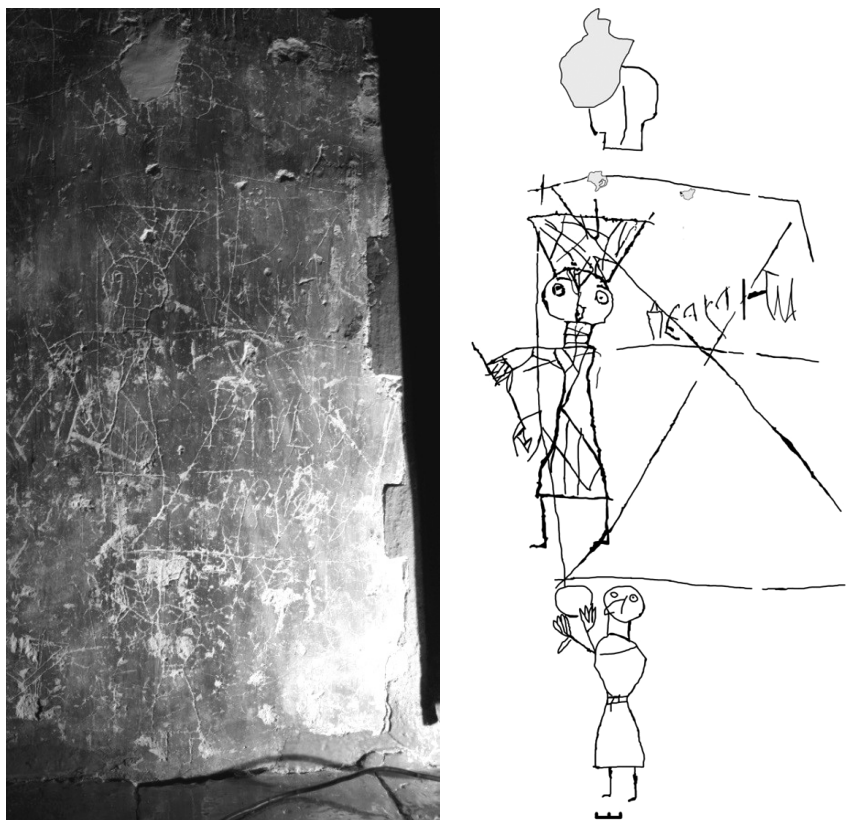
Панамары згадваюцца ў манастырскі перыяд у чатырох графіці. Два з іх – малітоўныя прашэнні, якія, па ўсёй верагоднасці, пакінулі ў XIV ст. самі панамары: Осія і Саўка [3, с. 241]. Графіці знаходзяцца ў алтары. Яшчэ адно малітоўнае прашэнне прадрапаў на сцяне Фёдар, аднак ён не служыў у полацкай Спаса-Праабражэнскай царкве, а быў панамаром «Святога Сахвея», г. зн. служыў у Сафійскім саборы ў XV ст. [6, с. 64]. Панамар Святога Спаса Саўка ўзгадваецца кімсьці ў графіце на паўночна-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы, у надпісе заўважаецца, што «а Саўка, панамар Святога Спаса, служыць чэраву, працуе целу» [8]. Надпіс быў старанна задрапаны і адноўлены па верхніх і ніжніх частках літар.

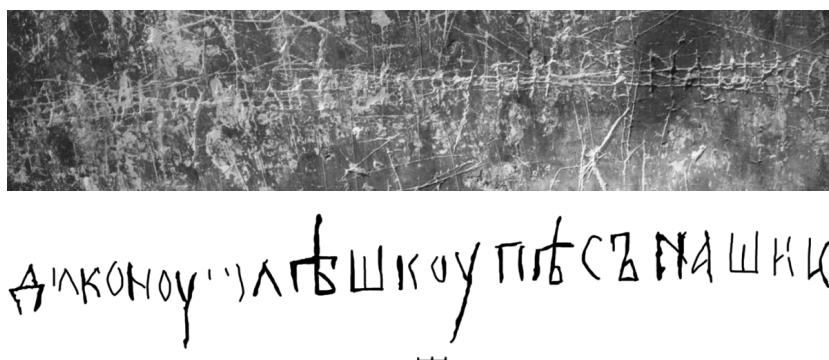
Мал. 2. Аўтограф дыякана Мікіты і частка тэксту малітвы. Паўночна-заходняя грань паўднёва-ўсходняга слупа
Fig. 2. Deacon Nikita's autograph and part of the text of the prayer. Northwestern face of the southeastern pillar

Мал. 3. Аўтограф дыякана Аляксандра. Усходняя грань паўднёва-ўсходняга слупа
Fig. 3. Autograph of Deacon Alexander. Eastern face of the southeastern pillar

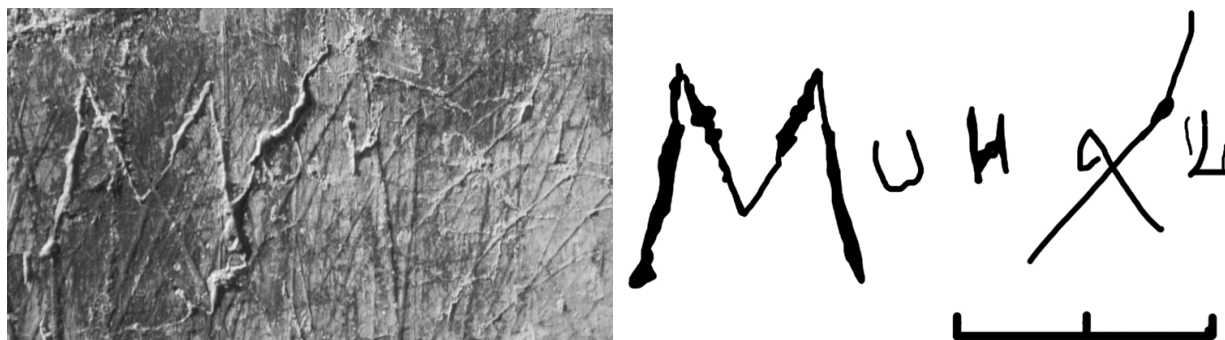
Мал. 4. Выява дыякана і подпіс да яе. Усходняя сцяна, хор
Fig. 4. Image of a deacon and its caption. East wall, choir

Мал. 5. Пажаданне «Дыякану Олешку пес на шыю». Усходняя сцяна, хор
Fig. 5. Wish «A dog on the neck of Deacon Oleshka». East wall, choir

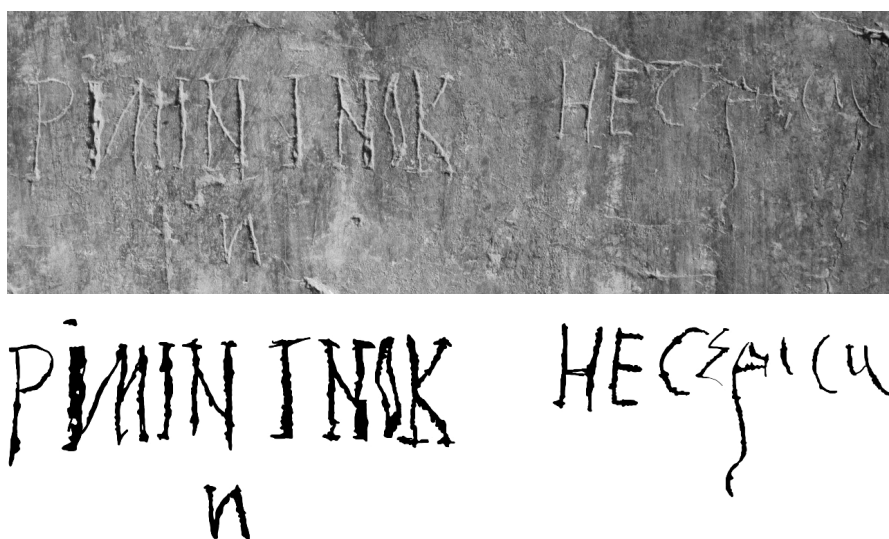
Словы «інак», «манах» сустракаюцца ў надпісах тры разы і датуюцца XVI ст. Адно з графіці, верагодна, недапісанае, знаходзіцца на паўднёва-ўсходнім слупе і змяшчае толькі адно слова – «манах» (мал. 6). Два другіх ёсць у алтары. Яны абодва прадропаны самімі манахамі. У адным запісана: «Пімін інак», да адметнасцей надпісу належаць замена кірылічнай «п» на лацінскую «р», а таксама прыпіска іншага чалавека да гэтага аўтографа «нёс ерасі» (мал. 7). Другі надпіс – пакаянны: «Грешны манах Сілуян» (мал. 8).

Двойчы ў графіці манастырскага перыяду згадваюцца архімандрыты. Адзін з надпісаў – памінальны, ён знаходзіцца ў алтары і ў ім запісаны архімандрыт Дыянісій [3, с. 224]. Другі надпіс пакінуў сам архімандрыт на сцяне на захаднім адхоне паўднёвага ўваходу ў храм. Гэтае графіта – малітоўнае прашэнне, але змяшчае яно і пакаянную частку, дапісаную зверху, дзе архімандрыт Іаван прызнаецца ў грэсе п'янства. Надпіс цікавы, у прыватнасці, тым, што «Іован», як ён сябе

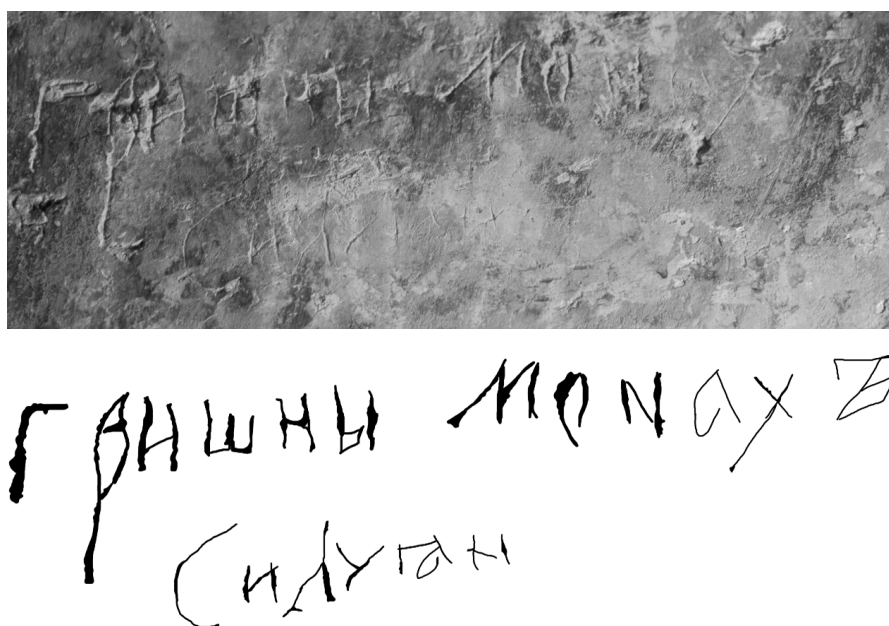
Мал. 6. Графіта «манах». Заходняя грань паўднёва-ўсходняга слупа

Fig. 6. «Monk» graffiti. Western face of the southeastern pillar

Мал. 7. Аўтограф інака Піміна з прыпіскай. Паўночная сцяна алтара

Fig. 7. Autograph of monk Pimin with a postscript. North wall of the altar

Мал. 8. Аўтограф манаха Сілуяна. Паўночная сцяна алтара

Fig. 8. Autograph of the Monk Silouan. North wall of the altar

назвае, з'яўляецца «анхімадретам Гарадзечкім», г. зн. архімандрытам гродзенскага манастыра Святога Міхаіла, вядомага і па іншых пісьмовых крыніцах [8].

Двойчы ў алтарных графіці згадваюцца архіепіскапы. Гэта Ефімій і Нафанаіл [3, с. 232–233]. За абодвух чыталіся малітвы, аб чым сведчаць рысачкі, прадрэпаныя побач з імёнамі. Маюцца на ўвазе Ефімій Акушковіч-Боскі, які быў архіепіскапам з 1504 па 1512 г. і архіепіскап полацкі Нафанаіл, які займаў гэтую пасаду з 1524 па 1533 г.

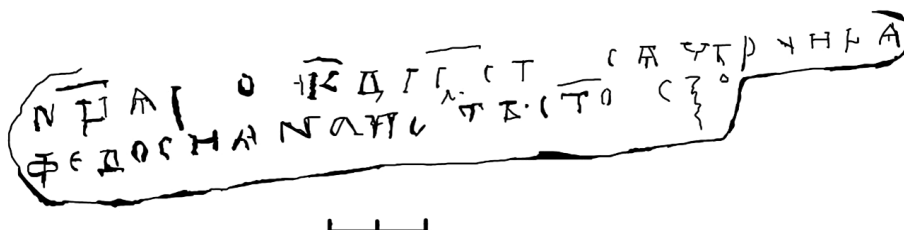
Адзін раз у такім жа памінальным запісе, які суправаджаецца рысачкамі, што адпавядаюць колькасці прачытаных малітваў, сустракаецца імя Іосіфа (Русіна), які з 1516 па 1522 г. з'яўляўся полацкім архіепіскапам, а з 1523 г. быў уведзены ў сан мітрапаліта кіеўскага. У графіці ён згадваецца менавіта як мітрапаліт [3, с. 233].

Епіскап Афанасій згадваецца ў адным памінальным запісе на паўночна-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы [11, с. 87]. Графіта датуецца па палеаграфічных прыкметах XIV ст., але такі епіскап невядомы па іншых пісьмовых крыніцах. На тым жа слупе ёсць памінальны запіс пра смерць ігумена Гаўрылы, там жа запісана і тое, што калісьці ён з'яўляўся клірашанінам Святога Спаса [11, с. 87]. Таксама адзін раз у памінальным запісе на сцяне алтара згадваецца намеснік ігуменні Антоней [3, с. 234]. Памінальны запіс пра чарніцу Федосію, які чытаецца так: «месяца ... 24 (дзень) праставіся чарніца Федосія на памяць святога...» і датуецца XIII–XIV стст., ёсць на паўночна-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы (мал. 9).

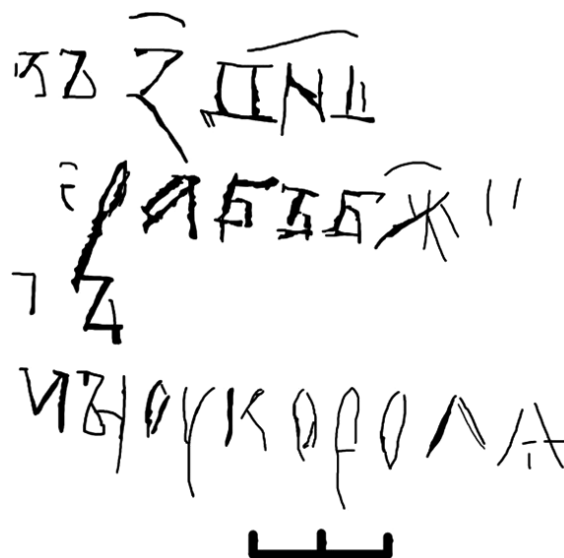
Тытулы, якія не маюць дачынення да царквы, таксама прысутнічаюць у графіці. Так, надпіс пра смерць караля Казіміра і прыезд яго сына ў Полацк ёсць у алтары [3, с. 222]. Фрагментарны надпіс, які змяшчае згадванне пра караля, знаходзіцца на паўночна-ўсходнім слупе, але частка яго згублена, таму аднавіць сэнс графіта не ўяўляецца магчымым. Ён чытаецца як «¹ вѣ 3 днь ² рабъ Бѣи ³ пѣ ⁴ мы оу короля» – «в 7 день (преставился) раб Божы ...п ...мы у короля» (мал. 10) і датуецца XIV ст. Вялікая княгіня Уляяна Цвярская згадваецца ў памінальным графіта на паўночна-ўсходнім слупе [10]. Полацкія баяры Астафій і Зіновій Васільевічы Корсакі – у памінальным запісе ў алтары [3, с. 222].

Толькі адзін раз у графіці манастырскага перыяду згадваецца прафесія – «іканапісец», а дакладна, «пісец іконны» і тое ўскосна, паколькі гэта памінальны запіс пра смерць ягонай жонкі. Графіта датуецца XIII ст. [3, с. 217].

У перыяд пераасвячэння полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы (1656–1667 гг.) існуе толькі два надпісы, дзе зафіксаваны сан, і абодва яны, на наш погляд, датычацца асобы Каліста Дарафеевіча-Рытарайскага, полацкага епіскапа, які займаў гэту пасаду з 1656 па 1662 г., з чым імем звязваюць разбурэнне езуіцкага касцёла. Магчыма, што і на тэрыторыі рэзідэнцыі езуіцкага ордэна, куды ўваходзіла полацкая Спаса-Праабражэнская царква, маглі адбывацца нейкія «актыўныя

Мал. 9. Графіта аб прастаўленні чарніцы Феодосіі. Усходняя грань паўночна-ўсходняга слупа
Fig. 9. Graffiti about the installation of the Feodosia blueberry. Eastern face of the northeastern pillar

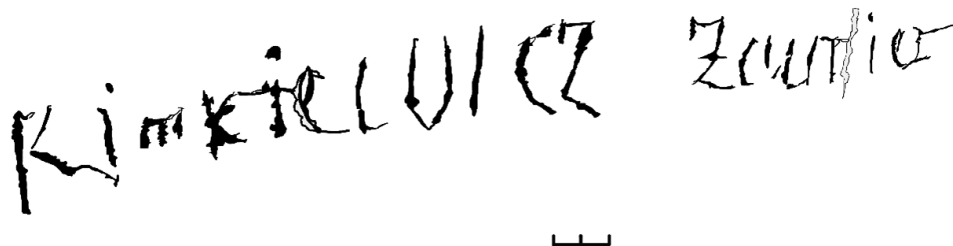
Мал. 10. Памінальны запіс. Заходняя грань паўночна-ўсходняга слупа

Fig. 10. Memorial inscription. Western face of the northeastern pillar

падзеі», звязаныя з асобай Каліста. Першае графіта знаходзіцца ў алтары і чытаецца так: «У 1657 годзе свяшчэннаінак Каліст здзяйсняў тут разню» [9, с. 31–32]. Апошнія слова можа трактавацца і як «выразанне, прадрапванне», і як нейкае фізічнае вынішчэнне кагосьці. Другое графіта запісана лацінай і чытаецца наступным чынам: «На сім месцы 21 верасня 1659 з праасвяшчэнным яго міласцю айцом архіепіскапам полацкім» [12]. Каліст Рытарайскі якраз становіцца полацкім епіскапам у 1657 г. і памірае ў 1662 г. Таму падаецца слушным, што абодва гэтыя надпісы звязаны з дзейнасцю Каліста ў якасці архіепіскапа.

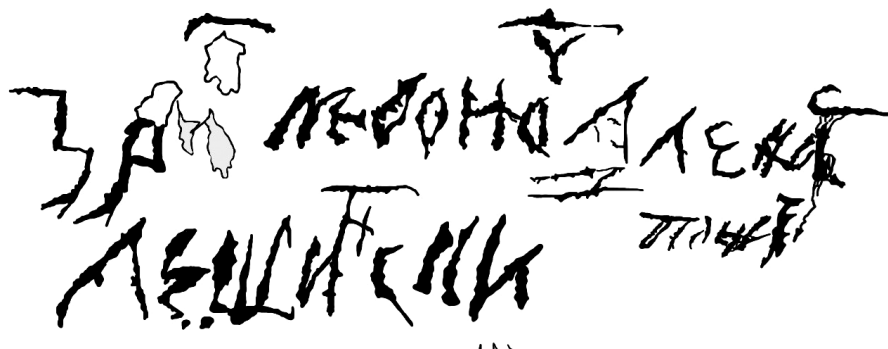
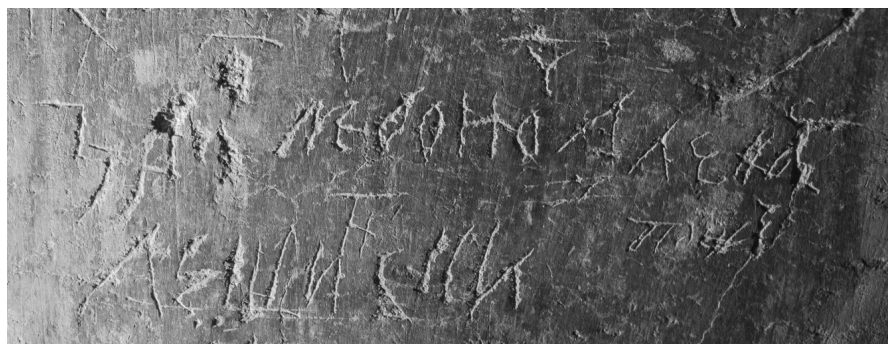
У наступныя перыяды надпісаў, якія ўказваюць на род заняткаў, не звязаных з духоўным жыццём, выяўлена больш. Побач з аўтографамі згадваюцца чатыры прафесіі: каморнік, жаўнер, лекар, залатар. Прычым надпісы знаходзяцца ў такіх месцах, якія раней былі недасягальнымі.

Каморнік Адам Оглеккі пакідае надпіс на лацінцы у алтары ў 1579 г., калі ў Полацк прыходзяць войскі Стэфана Баторыя, жаўнер Кімкевіч таксама піша лацінай у алтары, даты каля яго аўтографа няма, але, па палеаграфічных даных, надпіс таксама можна датаваць канцом XVI ст. (мал. 11).

Мал. 11. Аўтограф жаўнера Кімкевіча. Усходняя сцяна праходу паміж алтаром і ахвярнікам

Fig. 11. Autograph of soldier Kimkevich. Eastern wall of the aisle between the altar and the altarpiece

Мал. 12. Аўтограф Гуріна Левоноча і лекара пана Ляшчынскага. Паўночная сцяна балкона
Fig. 12. Autograph of Gurin Levonoch and the doctor Mr. Leszczynski. North wall of the balcony

Да езуіцкага перыяду належаць наступныя графіці. Залатар Васка Ігнатавіч Праўда ў XVII ст. прадрапвае кірылічны аўтограф у паўднёвым кампартыменце, які ў манастырскі перыяд выконваў ролю маленькага храма і не быў даступным для ўсіх [6, с. 89]. Лекар «пане Ляшчынскі» таксама на кірыліцы пакідае свой аўтограф двойчы на балконе, які быў вылучаны з хор у прастору царквы з пачатку і да 80-х гг. XVII ст. (мал. 12).

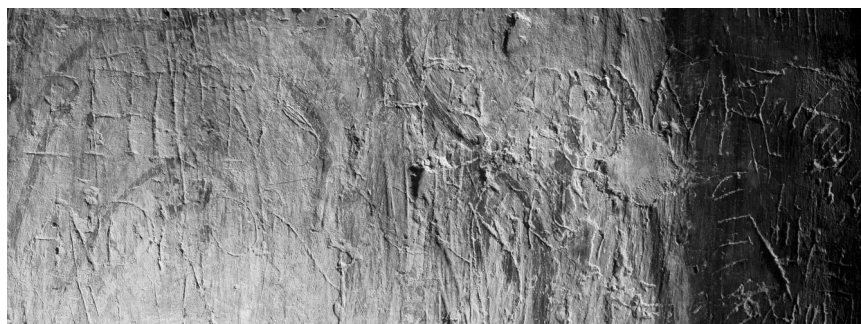
Ускосна на занятак бацькі ўказвае шматсастаўнае жаночае імя Апалоніі Цэханавецкай, дзе ў групе імён бацькі ёсць словы «ваяводжанка Мсціслаўская і Суражская» [6, с. 93]. Гэтае графіта запісана лацініцай самой жанчынай у паўднёвым кампартыменце ў канцы XVII ст. Неразборлівае прозвішча, напісанае лацініцай, суправаджае слова «фундатар», запісанае ў праходзе паміж алтаром і дыяканнікам. А вось з усёй разнастайнай групы кірылічных надпісаў і малюнка Галгофы, зробленых Цімафеем Міхайлоўскім, якія ён пакінуў у пачатку XVII ст., толькі адно графіта суправаджаецца прыпіскай «манах». У некаторых графіці, як і ў аўтографе лекара Ляшчынскага, сустракаецца слова «пан». На высокі статус аўтараў графіці ўказваюць і гербавыя выявы: Ляліва, Ружа, Селява, Абданк, якія прадрапаны побач з імёнамі і прозвішчамі.

Нягледзячы на тое, што ў графіці сустракаецца пэўная колькасць аўтографаў чальцоў полацкага магістрата, няма ніводнага графіці, у якім была б адлюстравана пасада. Магчыма, гэта звязана з тым, што людзі пакідалі надпісы падчас навучання ў езуіцкім калегіуме.

У трох надпісах згадваюцца езуіты – «езавіты». Напрыклад, «езовіто Самуілло» ў алтары, фрагментарныя надпісы аб дзеяннях езуітаў у паўднёвым кампартыменце і на паўднёва-ўсходнім слупе полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы. Ускосна прыналежнасць до ордэна вызначаецца літарамі «SI» або словамі «Soc Jezu», якія знаходзяцца побач з імем і прозвішчам.

На цікавую часовую пасаду ўказваюць тры надпісы, выкананыя шкалярамі, якія атрымалі званне «аўдытара» за паспяховую вучобу і маглі правяраць дамашнюю работу ў аднакласнікаў. Філіп Азаровіч атрымаў званне аўдытара паэтыкі і пакінуў запіс аб гэтым у алтары і на паўночна-заходнім слупе (мал. 13, 14). Лаўрэнцій Кавальскі прадрапаў у дыяканніку, што з'яўляецца «auditor eloquentia» – «аўдытарам красамоўя, рыторыкі» (мал. 15).

Магчыма, такая ж ацэначная пасада прадрапана каля некаторых імёнаў. Вядома, што за непаспяховае навучанне вучні атрымлівалі мянушку «Блазень» і «Каўпак блазня», што суправаджалася

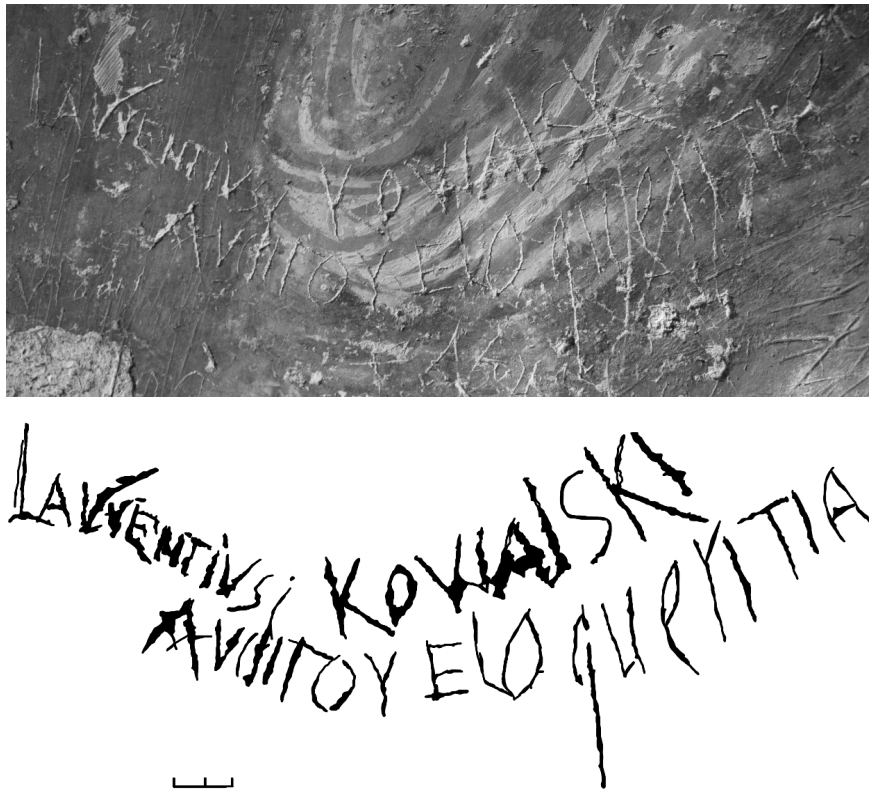
PHILIPS AZAROVICH
AUDITOR POEIKS

Мал. 13. Аўтограф Філіпа Азаровіча. Паўночная сцяна алтара
Fig. 13. Autograph of Filip Azarovich. North wall of the altar

AZAROVICH
AUDITOR

Мал. 14. Аўтограф Філіпа Азаровіча. Заходняя сцяна паўночна-заходняга слупа
Fig. 14. Autograph of Filip Azarovich. West wall of the northwestern pillar

Мал. 15. Аўтограф Лаўрэнція Кавальскага. Паўднёвая сцяна дыяканніка

Fig. 15. Autograph of Lawrence Kowalski. South wall of the deaconry

словамі: «Блазень з блазняў на векі вякоў». Аднак, магчыма, гэта проста зневажальная прыпіска каля аўтографа. Яна ў храме сустракаецца каля аўтографаў тройчы [13, с. 20].

Неабходна адзначыць, што паказчыкі таго, якое месца займае чалавек у соцыуме, адрозніваюцца ў адпаведнасці з часам нанясення надпісаў. Прычым самастойна гэтыя паказчыкі запісваюцца толькі ў перыяд, калі ваявалі воіны і наёмнікі, а таксама ў езуіцкі перыяд. У перыяд пераасвячэння сан згадваецца іншымі людзьмі.

У манастырскі перыяд сан, тытул або пасада запісваюцца самастойна толькі ў малітоўных прашэннях і адзінкавых аўтографах. Памінальныя графіці, напісаныя пра іншых людзей, узгадваюць іх сан, тытул або пасаду і, магчыма, звязаны з традыцыяй памінання ў малітвах: «архіяпіскапаў і япіскапаў, увесь святарскі і манаскі чын... і ўсіх праваслаўных хрысціян». Іншымі людзьмі пакінуты і «ацэначныя» надпісы, з крытыкай або ўсхваленнем чалавека. Яны таксама згадваюць месца, якое ён займае ў грамадстве. У гэтым выпадку было важна падкрэсліць, што чалавек дрэнна або добра выконвае свае абавязкі.

Высновы. Такім чынам, часцей за ўсё ў графіці ўзгадваюцца святары. Прычым большасць графіці пакінута не ў алтарнай частцы, а на слупах царквы, дзе надпісы маглі прадрапаць клірашане, манахіні або прыхаджане. Надзвычай мала, толькі адзін раз, згадваюцца манахіні (чарніцы), хаця яны з'яўляюцца асноўным «кантынгентам» тых, хто моліцца ў храме. Гэта, відавочна, звязана з тым, што жанчыны, надпісы пра якіх сустракаюцца ў царкве, «па змоўчанні» манахіні. Прыблізна роўна размяркоўваюцца надпісы з узгадвааннем дыяканаў і панамароў, прычым пішуць яны адзін пра аднаго і пра сябе. У той жа час ігуменні згадваюцца толькі ў памінальных запісах. Здаецца слушным, што аўтараў цікавілі рэаліі жыцця, якія існавалі побач: святары, якія служылі ў манастыры, ігуменні, якія яго ўзначальвалі. Нават інфармацыя пра смерць караля падаецца ў сувязі з прыездам яго сына ў Полацк.

Зразумела, што ў езуіцкі перыяд царкоўныя саны і пасады знікаюць з графіці. Аднак цікава, што гэты перыяд, які характарызуецца большай свабодай ў нанясенні надпісаў, змяшчае меншую колькасць згадвання прафесій і пасадаў. Верагодна, гэта звязана з тым, што большасць надпісаў

у храме пакінулі, ўсё ж такі, шкаляры. Магчыма, прыналежнасць да пэўнай групы людзей у новы час стала адыгрываць меншую ролю, чым у сярэднявекі. Агульная колькасць графіці, дзе ўзгадваюцца сан, тытул, пасада або прафесія чалавека, складае ўсяго толькі 1,5 % ад агульнай колькасці надпісаў, знойдзеных у полацкай Спаса-Праабражэнскай царкве.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Калечыц, І. Л. Графіці XII–XVIII стст. з паўночна-ўсходняга слупа Спаса-Праабражэнскай царквы г. Полацка: праблемы вывучэння і інтэрпрэтацыі / І. Л. Калечыц // Беларуская даўніна. – 2014. – № 1. – С. 7–29.
2. Калечыц, І. Л. Экклезионим «Святой Спас» в граффити Полоцкой Спaso-Преображенской церкви / И. Л. Калечыц // Вопросы эпиграфики / Ун-т Дмитрия Пожарского; отв. ред. А. Г. Авдеев. – М., 2016. – Вып. 9. – С. 445–454.
3. Калечыц, І. Л. Эпіграфіка Беларусі X–XIV стст. / І. Л. Калечыц. – Мінск: Беларус. навука, 2011. – 271 с.
4. Калечыц, І. Л. Запись о наказании попа и другие граффити Спaso-Преображенской церкви г. Полоцка / И. Л. Калечыц // Крыніцазнаўства і спецыяльныя гістарычныя дысцыпліны: навук. зб. / Беларус. дзярж. ун-т. – Мінск, 2012. – Вып. 7. – С. 134–140.
5. Калечыц, І. Л. Імёны ў кірылічных надпісах XII – сярэдзіны XVI ст. на сценах Спаса-Праабражэнскай царквы ў Полацку / І. Л. Калечыц // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – № 11. – С. 14–18.
6. Калечыц, І. Л. Корпус граффити Полоцкой Спaso-Преображенской церкви: южная келья / И. Л. Калечыц. – Минск: БГПУ, 2020. – 247 с.
7. Калечыц, І. Л. Невядомыя ігуменні Спасаўскага манастыра (па матэрыялах графіці Полацкай Спасаўскай царквы) / І. Л. Калечыц // Образование и наука в Беларуси: актуальные проблемы и перспективы развития в XXI веке: сб. науч. ст. / Белорус. гос. пед. ун-т. – Минск, 2012. – С. 153–156.
8. Калечыц, І. «Злачынства» і «пакаранне» ў графіці Полацкай Спаса-Праабражэнскай царквы / І. Л. Калечыц // Беларускі гістарычны часопіс. – 2018. – № 6. – С. 11–15.
9. Калечыц, І. Л. Исторические личности в граффити Полоцкой Спaso-Преображенской церкви / И. Л. Калечыц // Гісторыя і археалогія Полацка і Полацкай зямлі: матэрыялы VI Міжнар. навук. канф. (1–3 лістап. 2012 г.): у 2 ч. / Нац. Полац. гіст.-культур. музей-запаведнік; [уклад. Т. У. Явіч]. – Полацк, 2013. – Ч. 2: Спaso-Преображенская церковь в Полоцке: История. Архитектура. Живопись. – С. 30–35.
10. Калечыц, І. Л. Запись о смерти Ульяны Тверской в граффито Полоцкой Спaso-Преображенской церкви / И. Л. Калечыц // Древняя Русь. Вопросы медиевистики. – 2013. – № 3 (53). – С. 60–61.
11. Калечыц, І. Л. Духовные лица средневекового Полоцка: неизвестные имена в граффити / И. Л. Калечыц // Гістарычна-археалагічны зборнік / НАН Беларусі, Ін-т гісторыі. – Мінск, 2014. – Вып. 29. – С. 85–90.
12. Калечыц, І. Л. Граффити полоцкого Спaso-Преображенского храма в «период переосвящения» (1656–1667 гг.) / И. Л. Калечыц // Сімяон Полацкі: светапогляд, грамадска-палітычная і літаратурная дзейнасць: матэрыялы V Міжнар. навук. канф., 21–22 лістапада 2019 г.: да 390-годдзя Сімяона Полацкага / Нац. Полац. гіст.-культур. музей-запаведнік; [уклад. С. В. Гаўрылава]. – Полацк, 2019. – С. 193–200.
13. Калечыц, І. Л. Корпус граффити полоцкой Спaso-Преображенской церкви: северная келья / И. Л. Калечыц. – М.: Квадрига, 2023. – 204 с.

References

1. Kalechyts I. L. Graffiti of the 12th–18th centuries from the half-ascent layer of the Transfiguration Church of the Savior in Polotsk: problems of study and interpretation. *Belaruskaya daunina* [Belarusian Antiquity], 2014, no. 1, pp. 7–29 (in Belarusian).
2. Kalechits I. L. The ecclesionym “Holy Savior” in the graffiti of the Polotsk Transfiguration Church. *Voprosy epigrafiki* [Questions of epigraphy]. Moscow, 2016, iss. 9, pp. 445–454 (in Russian).
3. Kalechyts I. L. *Epigraphy of Belarus X–XIV centuries*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2011. 271 p. (in Belarusian).
4. Kalechits I. L. Record of the punishment of the priest and other graffiti of the Transfiguration Church of the Savior in Polotsk. *Krynitsaznaustva i spetsyial'nyya gistorychnyya dystsypliny: navukovy zbornik* [Crimean knowledge and special historical disciplines: scientific collection]. Minsk, 2012, iss. 7, pp. 134–140 (in Russian).
5. Kalechyts I. L. Names in the Cyrillic inscriptions of the XII – Syaredzin of the XVI century on the stages of the Savior-Prabrazhenskaya Church in Polotsk. *Belaruskі gistorychny chasopis* [Belarusian Historical Journal], 2018, no. 11, pp. 14–18 (in Belarusian).
6. Kalechits I. L. *Corpus of graffiti of the Polotsk Transfiguration Church: southern cell*. Minsk, Belarusian State Pedagogical University, 2020. 247 p. (in Russian).
7. Kalechyts I. L. The Invisible Abbess of the Savior Monastery (based on the materials of the Count of the Polatsk Savior Church). *Obrazovanie i nauka v Belarusi: aktual'nye problemy i perspektivy razvitiya v XXI veke: sbornik nauchnykh statei* [Education and science in Belarus: current problems and development prospects in the 21st century: collection of scientific articles]. Minsk, 2012, pp. 153–156 (in Belarusian).
8. Kalechyts I. “Gloriousness” and “package” and the count of the Polatsk Savior-Pre-Abrazhenskaya Church. *Belaruskі gistorychny chasopis* [Belarusian Historical Journal], 2018, no. 6, pp. 11–15 (in Belarusian).
9. Kalechits I. L. Historical figures in the graffiti of the Polotsk Transfiguration Church. *Gistoryyya i arkhealogiya Polatskai i Polatskai ziamli: materyyaly VI Mizhnarodnai navukovai kanferentsyi (1–3 listapada 2012 g.). Ch. 2. Spaso-Preobrazhenskaya*

tserkov' v Polotske: Istoriya. Arkhitektura. Zhivopis' [History and archeology of Polotsk and the Polotsk land: proceedings of the VI International scientific conference (November 1–3, 2012). Part 2. Transfiguration Church in Polotsk: History. Architecture. Painting]. Polotsk, 2013, pp. 30–35 (in Russian).

10. Kalechits I. L. Record of the death of Ulyana of Tver in the graffito of the Polotsk Transfiguration Church. *Drevnyaya Rus'. Voprosy medievistiki = Old Russia. The Questions of Middle Ages*, 2013, no. 3 (53), pp. 60–61 (in Russian).

11. Kalechits I. Clerics of medieval Polotsk: unknown names in graffiti. *Gistarychna-arkhealagichny zbornik* [Historical and Archaeological Collection]. Minsk, 2014, iss. 29, pp. 85–90 (in Russian).

12. Kalechits I. L. Graffiti of the Polotsk Transfiguration Church during the “period of re-consecration” (1656–1667). *Simyaon Polatski: svetapoglyad, gramadska-palitychnaya i litaraturnaya dzieinasts': materyaly V Mizhnarodnai navukovai kanferentsyi, 21–22 listapada 2019 g.: da 390-goddzya Simyaona Polatskaga* [Simeon of Polotsk: worldview, socio-political and literary activities: materials of the V International Scientific Conference, November 21–22, 2019: to the 390th anniversary of Simeon of Polotsk]. Polotsk, 2019, pp. 193–200 (in Russian).

13. Kalechits I. L. *Graffiti corpus of the Polotsk Transfiguration Church: northern cell*. Moscow, Kvadriga Publ., 2023. 204 p. (in Russian).

Информация об авторе

Калечиц Инна Леонидовна – кандидат исторических наук, доцент, ведущий научный сотрудник. Институт истории, Национальная академия наук Беларуси (ул. Академическая, 1, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: issnaudas@mail.ru

Information about the author

Inna L. Kalechits – Ph. D. (Hist.), Associate Professor, Leading Scientific Researcher. Institute of History of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Akademicheskaya Str., Minsk 220072, Belarus). E-mail: issnaudas@mail.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МОВАЗНАЎСТВА LINGUISTICS

УДК 811.161.1'373 (043.3) + 811.111'373 (043.3)
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-218-228>

Паступіў у рэдакцыю 10.04.2025
Received 10.04.2025

Л. Ю. Маслоўская

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь

ПРАБЛЕМА СЕМАНТЫЧНАЙ АРГАНІЗАЦЫІ ЛЕКСІКІ: ПОГЛЯДЫ НАВУКОЎЦАЎ

Анотацыя. Рассматриваются вопросы организации словарного состава языка, анализируются и интерпретируются данные, полученные в ходе изучения этой проблемы учеными. В исследовании сопоставляются русскоязычная и англоязычная лингвистические школы, по-разному трактующие понятие полевого подхода к анализу лексики. Проводится обзор дефиниций *лексико-семантического поля* и его признаков, дается определение имени и структуры полей, в которые входит лексико-семантическая группа «Названия болезней», в белорусском и английском языках. Обосновывается разграничение понятий *лексико-семантическая группа* (далее ЛСГ) и *тематическая группа* (далее ТГ), дается подробное описание структуры ЛСГ «Названия болезней» в белорусском и английском языках.

Ключевые слова: лексико-семантическое поле, лексико-семантическая группа, тематическая группа, система, микросистема, иерархическая структура, ядро, периферия, интегральный компонент, сема, названия болезней

Для цитирования: Маслоўская, Л. Ю. Праблема семантычнай арганізацыі лексікі: погляды навукоўцаў / Л. Ю. Маслоўская // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 218–228. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-218-228>

Liudmila Yu. Maslovskaya

Belarusian State University, Minsk, Belarus

THE PROBLEM OF SEMANTIC ORGANIZATION OF VOCABULARY: THE VIEWS OF SCIENTISTS

Abstract. The article presents a critical examination of the organization of a language's lexical resources, offering a detailed analysis and interpretation of the data obtained from scientific research on this subject. The study compares and contrasts the approaches to lexicon analysis adopted by Russian- and English-speaking linguistic schools, highlighting the discrepancies between the two. The definitions and features of the concept of *lexico-semantic field* are reviewed in the article. An attempt is made to define the name and structure of the fields, which include the lexical-semantic group “Names of diseases, in Belarusian and English”. A reasonable distinction between the concepts of *lexico-semantic group* and *thematic group* is made, a detailed description of the structure of the LSG ‘Names of diseases’ in Belarusian and English is given in the article.

Keywords: lexico-semantic field, lexical-semantic group, thematic group, system, microsystem, hierarchical structure, nucleus, periphery, integral component, seme, names of diseases

For citation: Maslovskaya L. Yu. The problem of semantic organization of vocabulary: the views of scientists. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk* = *Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 218–228 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-218-228>

Уводзіны. Успрыманне лексікі як сістэмы знайшло практычнае ўвасабленне ў даследаванні лексіка-семантычных груп (ЛСГ), тэматычных груп (ТГ), семантычных палёў (СП), якія арганічна ўваходзяць у склад мовы, з'яўляючыся часткай яе ўнутранай формы. Мэта даследавання – вызначыць месца групы слоў, якія называюць хваробы, у лексічных сістэмах дзвюх моў шляхам устанаўлення і параўнання меж лексіка-семантычнага поля, лексіка-семантычнай групы і тэматычнай групы.

Асноўнымі метадамі даследавання з’яўляюцца метады абагульнення, аналізу і інтэрпрэтацыі даных, атрыманых па гэтай праблеме навукоўцамі, а таксама метады кампанентнага аналізу, супастаўляльны метады, якія выкарыстоўваліся пры ўстанаўленні складу і параўнанні меж ЛСГ «Назвы хвароб» у беларускай і англійскай мовах і раздзяленні групы на падгрупы па семантычнай і марфалагічнай прыметах.

За апошнія гады толькі ў Беларускім дзяржаўным універсітэце па пытаннях арганізацыі слоўнікавага складу мовы былі абаронены наступныя дысертацыі: В. У. Крыварот «Закономерности номинации транспортных средств (на материале русского, английского и французского языков)» [12], Фан Сян «Закономерности номинации болезней в языках разных типов» [27], С. В. Пярова «Закономерности формирования тематической группы “безалкогольные напитки”» в истории русского и английского языков» [20] і інш. У адных разглядаюцца моўныя з’явы, у іншых – з’явы пазамоўнай рэчаіснасці. Як вынікае з даследаванняў, прысвечаных лексіка-семантычнай і прадметна-бытавой класіфікацыі лексічнага складу мовы, колькасць якіх павялічваецца штогод, праблема размежавання паняццяў *лексіка-семантычнае поле*, *лексіка-семантычная група* і *тэматычная група* выклікае асаблівую навуковую цікавасць у мовазнаўцаў. У новых даследаваннях выкарыстоўваюцца набыткі мінулых пакаленняў лінгвістаў, таму асноўную ўвагу мы звернем на вывучэнне семантычнай арганізацыі лексікі вядомымі мовазнаўцамі, паспрабуем разабрацца ў тым, які сэнс укладвалі ў гэтыя паняцці папярэднікі.

Асноўная частка. У лінгвістычнай літаратуры існуе вялікая колькасць работ па праблемах тэорыі семантычных палёў. Полевы падыход да вывучэння мовы дапамагае выявіць становішча адзінак у мове, паколькі ў полі раскрываецца і рэалізуецца карціна свету. Тэорыю лексіка-семантычнага поля даследавалі Ё. Трыр, Г. Іпсэн, А. Ёлес, В. Порцыг, Л. Вайсгербер, А. Лерэр, Ф. П. Філін, А. А. Уфімцава, Н. Г. Далгіх, З. Н. Вярдзіева, Э. У. Кузняцова, Л. М. Васільеў, С. Г. Шафікаў, А. М. Кузняцоў, С. М. Талстая, С. У. Кезіна, Д. Крыстал, Т. І. Вендзіна, М. А. Крангауз, Г. К. Башарына, Г. С. Шчур, Ю. М. Караулаў, Р. І. Хашымаў і іншыя.

Па праблеме размежавання такіх паняццяў, як ЛСП, ЛСГ і ТГ, і вылучэння іх дыферэнцыяльных прымет існуюць розныя погляды. Сістэматызаваць іх вельмі складана. Напрыклад, пад *семантычным*, дакладней *паняццёвым*, полем Ё. Трыр разумее «структуру пэўнай паняццёвай сферы або кола паняццяў». Такое «паняццёвае поле» не мае ў плоскасці мовы сваёй асаблівасці, адпаведнай яму знешняй формы праявы. Калі такія вялікія паняццёвыя сферы працэсуюцца на моўную плоскасць, чляняцца, яны набываюць больш строгую паняццёвую акрэсленасць, утвараючы тым самым менш буйныя «паняццёвыя палі» [26, с. 20]. Г. Іпсэн тлумачыць тэрмін *поле* як «групу этымалагічна звязаных слоў, аб’яднаных вакол ядзернага слова фармальна і семантычна» [26, с. 21].

Меркаванні большасці даследчыкаў сыходзяцца ў тым, што *семантычнае поле* – гэта самае шырокае спалучэнне або сукупнасць слоў розных часцін мовы, якія аб’яднаны агульнасцю зместу і адлюстроўваюць паняццёвае, прадметнае або функцыянальнае падабенства абазначаных імі з’яў [2; 5; 6; 14; 15; 29]. С. У. Кезіна разглядае СП як «сістэму сістэм, у якой можна вылучыць мікрасістэмы» [11, с. 85]. Г. С. Шчур лічыць, што ў якасці палёў у лексіцы выступаюць «пэўныя функцыянальна-інварыянтныя групы – аб’яднанні лексем на падставе агульнай дыферэнцыяльнай прыкметы, якія рэпрэзентуюць міжкласавыя адносіны тыпу: *красный* – *краснота* – *краснеть* – *красно*». На функцыянальнай аснове ўсе гэтыя лексемы ўваходзяць у некалькі класаў, якія называюцца часцінамі мовы. Незалежна ад таго, як назваць аб’яднанне (па інварыянтнай прымеце – полем, а па функцыянальнай – класам), відавочна, што гэтыя групы перасякаюцца. Пры гэтым тое, што называецца полем, пакрывае некалькі класаў і, такім чынам, не тое, што класу [32, с. 102–103]. Мовазнавец вылучае цэлы шэраг паняццяў, суадносных у лінгвістыцы з тэрмінам *поле*. Сярод іх, напрыклад, наступныя: функцыянальна-семантычнае, марфемнае, фанемнае, словаўтваральнае, лексемнае, семантычнае, мадальнае, мікра- і макраполе, поле множнасці, поле стану, кампаратывнае, поле адушаўлёнасці, поле неадушаўлёнасці, указальнае, поле часу [32, с. 64–67, 126].

У публікацыях Ю. М. Караулава [10], Н. Г. Далгіх [8], І. С. Торапцава [25], С. У. Кезінай [11], М. А. Крангауза [13], Г. С. Шчура [32] вылучаюцца наступныя дыферэнцыяльныя прыкметы СП: 1) аб’яднанне слоў розных часцін мовы; 2) іерархічнае падпарадкаванне больш шырокіх палёў больш вузкім; 3) дынамічнасць, адкрытасць і гнуткасць; 4) наяўнасць агульнай дыферэнцыяльнай

приметы (агульнай семы) у элементах (значэннях); 5) наяўнасць атракцыі (адначасовай актуалізацыі некалькіх значэнняў, што ўзніклі ў выніку метанімічнага ці метафарычнага пераносу значэнняў з аднолькавым азначальным); 6) уваходжанне ў поле новых сем (дэнататыўных кампанентаў значэння або інтэнсіоналу), якія звязваюцца з ранейшымі, утвараючы новыя пучкі значэнняў і павялічваючы семантычную прастору поля; 7) наяўнасць ядзернай, каляядзернай і перыферынай зон у структуры поля; 8) адлюстраванне нацыянальнай спецыфікі носьбітаў мовы (уласнамоўных назваў рэалій, з’яў, прадметаў, стану).

У англамоўных даследчыкаў да аднаго семантычнага поля адносяцца словы адной часціны мовы, якія маюць агульны інтэгральны кампанент.

А. Лерэр пад *семантычным полем* разумее «набор лексем, якія ахопліваюць пэўную канцэптуальную зону і маюць пэўныя адносіны адна з адной. Прыкладам простага семантычнага поля можа служыць канцэптуальная зона кулінарыі, якая ў англійскай мове падзяляецца на лексемы *boil* – варыць, *bake* – пячы, *fry* – смажыць, *roast* – падсмажваць. Асноўная перадумова тэорыі семантычнага поля заключаецца ў тым, што для разумення лексічнага значэння неабходна разгледзець наборы семантычна звязаных слоў, а не проста кожнае слова паасобку. Пад *семантычна звязанымі* маюцца на ўвазе адносіны паміж лексічнымі адзінкамі, такія як сінанімія, напрыклад, *big* – вялікі і *large* – вельмі вялікі; антанімія, напрыклад, *big* – вялікі і *small* – маленькі; гіпанімія, напрыклад, *rose* – роза і *flower* – кветка або *robin* – малінаўка і *bird* – птушка; падабенства і г. д.» [34, с. 119].

Вывучаючы лексічную структуру, Д. Крыстал адзначаў «важнасць паняцця *семантычнае*, або *лексічнае*, *поле* – названае кола значэнняў, у якім лексемы ўзаемадзейнічаюць і вызначаюць адна адну пэўным чынам. Некаторыя лексемы адносяцца да сфер, якія вельмі цяжка вызначыць або якія з’яўляюцца расплывістымі. Некаторыя з іх ... належаць адразу да некалькіх сфер – слова *orange* ‘апельсін’ або ‘аранжавы колер’ адносіцца да садавіны ці колераў? А некаторыя лексемы, здаецца, трапляюць у сярэдзіну паміж двума палямі – *tomato* належыць да садавіны ці да гародніны?» [33, с. 157].

У навуковай літаратуры падкрэсліваецца, што «важнай адметнай асаблівасцю рускамоўнай семантычнай школы з’яўляецца наяўнасць тэрміна “лексіка-семантычная група”, адсутнага ў англамоўнай навуцы. *Лексіка-семантычная група* – гэта відавое паняцце для родавага паняцця “лексіка-семантычнае поле”, г. зн. ЛСГ ёсць састаўная частка ЛСП» [22, с. 52].

Апісанне лексікі з пункту гледжання полевай арганізацыі ў русістыцы прадугледжвае вылучэнне *лексіка-семантычных груп*, а іх вывучэнне лічыцца адной з галоўных задач лексікалогіі.

Паняцці *лексіка-семантычная група слоў* і *лексіка-семантычная сістэма мовы* былі ўпершыню ўведзены В. У. Вінаградавым [19] і ўвайшлі ў актыўны ўжытак у расійскай лінгвістыцы пасля з’яўлення работы А. А. Уфімцавай, прысвечанай сістэмным семантычным сувязям слоў, якія выражаюць паняцце «зямля» ў англійскай мове [26].

Тэорыя ЛСГ дэталёва прадстаўлена ў навуковых працах Ф. П. Філіна, А. А. Уфімцавай, Л. М. Васільева, Л. В. Быстровай, М. Д. Капатрука, У. В. Лявіцкага, А. Т. Ліпатава, В. І. Супруна, Р. С. Рэпецкай, В. В. Банкевіча, З. Н. Вярдзіевай, Э. У. Кузняцовай, І. А. Нікандравай, І. В. Буйленкі, Р. І. Хашымава.

Адны даследчыкі разглядаюць ЛСГ як разнавіднасць (прыватную праяву) катэгорыі поля [3; 4; 14], выказваючы меркаванне, што «тэрмінам ЛСГ можна абазначыць любы семантычны клас слоў (лексем), аб’яднаных хоць бы адной агульнай лексічнай семай (або адным агульным семантычным множнікам)» [4, с. 110]. У артыкуле «Теория семантических полей» Л. М. Васільеў адзначае, што «як ЛСГ трактуюць моўныя палі Л. Вайсгербер, Г. Іпсэн, К. Ройнінг, Ф. П. Філін, А. А. Уфімцава, С. Д. Кацнельсон і іншыя. Гэтыя навукоўцы ў сваім імкненні пераадолець лагічны апрыярызм Трыра імкнуцца выдзеліць такія семантычныя палі, якія характарызуюцца толькі моўнымі прыметамі» [4, с. 108].

Іншая група даследчыкаў мяркуе, што ЛСГ уяўляюць сабой участкі семантычнага поля або мікрапалі, якія складаюцца з лексічных адзінак, чые значэнні пакрываюць больш вузкую ў параўнанні з ЛСП семантычную зону. Такія лексічныя адзінкі маюць цэнтр і перыферыю [2; 29]. І. А. Нікандрава пад ЛСГ разумее «клас слоў адной часціны мовы, якія маюць у сваіх значэннях

агульны інтэгральны (ядзерны, ідэнтыфікуючы) семантычны кампанент або кампаненты і тыпавыя ўдакладняльныя дыферэнцыяльныя (размежавальныя) кампаненты» [19, с. 175]. Іншыя навукоўцы, напрыклад А. А. Уфімцава, падкрэсліваюць агульнасць некаторых прыкмет ЛСП і ЛСГ: «“Лексіка-семантычная група”, як і “лексіка-семантычнае поле”, не мае пастаянных выразна акрэсленых меж» [26, с. 223].

Неабходна адзначыць і наяўнасць разыходжанняў у пытанні вызначэння ЛСГ, у прыватнасці, у якасці сінонімаў ужываюцца такія тэрміны, як *семантычнае поле*, *лексіка-семантычная група*, *тэматычная група*: «Тэрмін “поле” часта выкарыстоўваецца недыферэнцыравана, разам з тэрмінамі “група” (лексіка-семантычная група, тэматычная група), “парадыгма” (лексіка-семантычная, сінтаксічная парадыгма) і інш.» [14, с. 380–381].

Найбольш прыдатным, на нашу думку, з’яўляецца азначэнне ЛСГ, прапанаванае Р. І. Хашымавым. Пад лексіка-семантычнымі групамі мовазнавец разумее «аб’яднанні слоў унутры семантычных палёў або тэматычных груп, што не маюць прымет экстралінгвістычнай суаднесенасці, якая характарызуецца адным і тым жа наборам сем. Семантычная блізкасць, злітнасць членаў ЛСГ абумоўлена семантычнымі адносінамі, агульнасцю лексіка-семантычных варыянтаў» [29, с. 212].

Услед за Ф. П. Філіным, А. Т. Ліпатавым, Э. У. Кузняцовай, І. А. Нікандравай, Р. І. Хашымавым мы будзем прытрымлівацца меркавання, што ЛСГ – з’ява цалкам моўная. Кожная ЛСГ уяўляе сабой мікраполе або ўчастак *лексіка-семантычнага поля*, што складаецца з лексічных адзінак адной часціны мовы, значэнні якіх пакрываюць больш вузкую ў параўнанні з лексіка-семантычным полем семантычную зону і якія маюць цэнтр і перыферыю. ЛСГ маюць у сваіх значэннях дастаткова агульны інтэгральны (ядзерны, ідэнтыфікаваны) семантычны кампанент або кампаненты і тыпавыя ўдакладняльныя дыферэнцыяльныя (размежавальныя) кампаненты, а таксама кампаненты, якія характарызуюцца шырокім развіццём функцыянальнай эквівалентнасці і рэгулярнай шматзначнасці (працэсу актуалізацыі другасных кампанентаў значэнняў слоў, які ўзнікае ў лексічных адзінках у межах пэўнага кантэксту). На нашу думку, семантычная і словаўтваральная прыметы будуць з’яўляцца дамінуючымі прыметамі сістэматызацыі моўнага матэрыялу з мэтай аб’яднання лексічных адзінак у групы.

Зрабіўшы падрабязны агляд дэфініцый і прымет паняцця *лексіка-семантычнае поле*, паспрабуем вызначыць імя і структуру поля, у якое ўваходзіць ЛСГ «Назвы хвароб» у беларускай і англійскай мовах. Як было адзначана вышэй, *семантычнае поле* «адлюстроўвае сувязі і залежнасці паміж элементамі рэчаіснасці – аб’ектамі, працэсамі, уласцівасцямі, таму натуральна ўключае ў сябе лексіку значных часцін мовы – назоўнікаў, прыметнікаў, дзеясловаў» [23, с. 225]. Па словах Э. В. Кузняцовай, «Ю. М. Караулаў вылучае *лексіка-семантычнае поле* «Болезнь», у склад якога ўключае лексічныя адзінкі розных часцін мовы: назоўнікі (*болезнь, ангина, кровь, орган, операция, здоровье* и др.), дзеясловы (*болеть, ломать, кашляют, ослабляют, лежат*), прыметнікі (*внутренний, вредный, нервный, медицинский* и др.). Выбарка даследчыка складае 52 словы» [15, с. 71].

Т. В. Радзівонава вылучае поле «Болезнь», якое складаецца з ядра, каляядзернай групы і перыферыі. «Акрамя імя поля – *болезнь*, ядро поля ўключае сінонім да імя поля (*заболевание*), квазісінонімы (блізкія па значэнні, але не тоесныя) (*поражение, повреждение, патология, нарушение, аномалия, расстройство*) і дзве ЛСГ – “Виды болезней” і “Субъект болезни”. Каляядзерная групка складаецца з ЛСГ “Течение болезни”, ЛСГ “Состояние больного”, ЛСГ “Симптомы болезни”. Перыферыя поля ўключае ЛСГ “Области медицины»» [21, с. 43].

У навуковай рабоце Чжу Хуэй у СП «Болезнь» уваходзяць «ЛСГ назоўнікаў, якія абазначаюць медыцынскіх работнікаў; ЛСГ назоўнікаў, якія абазначаюць лячэбныя і дыягнастычныя ўстановы; ЛСГ назоўнікаў, якія абазначаюць назвы хвароб і ЛСГ дзеясловаў, якія абазначаюць прыметы хваробы» [30, с. 27].

На падставе адзначанага вышэй можна вылучыць ЛСП «Хвароба» ў беларускай мове і ЛСП ‘Disease’ ў англійскай мове, куды ўваходзяць лексіка-семантычныя групы назоўнікаў, дзеясловаў і прыметнікаў. Кожная ЛСГ разглядаецца намі як структурная адзінка ЛСП. Імя поля «Хвароба» ўключае ў сябе сінонім (*захворванне*), квазісінонімы (няпоўныя сінонімы, блізкія па значэнні, але не тоесныя, з адносінамі ўключэння і перасячэння) (*нарушэнне, расстройства, стан, запаленне, амярцвенне, адчуванне*). Імя поля ‘Disease’ уключае ў сябе сінонім (*illness*), квазісінонімы (*disorder*,

infection, condition, ailment, bug). Праведзены аналіз дазваляе зрабіць наступнае абагульненне: ЛСП «Хвароба» складаецца з шэрагу лексіка-семантычных груп, у якіх адзінкі аб'ядноўваюцца вакол цэнтральнага слова. Напрыклад, ЛСГ «Назвы хвароб», ЛСГ «Назвы спецыялістаў, якія лечаць хваробы», ЛСГ «Назвы носьбітаў хвароб», ЛСГ «Дзеясловы, якія абазначаюць прыметы хваробы», ЛСГ «Дзеясловы, якія абазначаюць дзеянні спецыялістаў падчас агляду хворага», ЛСГ «Дзеясловы, якія абазначаюць дзеянні медыцынскіх спецыялістаў пры лячэнні хваробы», ЛСГ «Прыметнікі, якія абазначаюць сімптомы хваробы», ЛСГ «Прыметнікі, якія абазначаюць стан хворага», ЛСГ «Назвы навук аб захворваннях», ЛСГ «Назвы відаў лячэння хвароб», ЛСГ «Назвы лячэбных устаноў», ЛСГ «Назвы галін медыцыны». У англійскай мове ім адпавядаюць лексіка-семантычныя групы, аб'яднаныя вакол цэнтральнага слова “disease”: ЛСГ “Names of diseases”, ЛСГ “Names of specialists who treat diseases”, ЛСГ “Names of disease carriers”, ЛСГ “Verbs indicating signs of disease”, ЛСГ “Verbs denoting actions of doctors during check-ups”, ЛСГ “Verbs denoting actions of doctors in disease treatment”, ЛСГ “Adjectives denoting symptoms of a disease”, ЛСГ “Adjectives for disease conditions”, ЛСГ “Names of the sciences of diseases”, ЛСГ “Names of disease treatment”, ЛСГ “Names of healthcare facilities”, ЛСГ “Names of branches of medicine”. Схематычна вызначым структуру палёў «Хвароба» ў беларускай і “Disease” ў англійскай мовах, у ядро якіх уваходзіць ЛСГ «Назвы хвароб».

Адзначым, што У. Р. Гак [7], З. Н. Вярдзіева [6], Э. У. Кузняцова [15], Т. А. Трафіменкава [25] вылучаюць наступныя дыферэнцыяльныя прыметы ЛСГ як аднаго з найважнейшых спосабаў сістэматызацыі лексічнага складу мовы: 1) сукупнасць адзінак адной часціны мовы [6, с. 5]; 2) наяўнасць вызначальнай семантычнай прыметы (дамінантнай семы, або вызначальніка, або ідэнтыфікатара групы), чыя змястоўная структура выражае агульнае для ўсіх членаў групы значэнне [6, с. 23]; 3) члененне ЛСГ на падгрупы больш нізкіх рангаў па дамінуючых у сэнсавай структуры лексічных адзінак удакладняльных семах, якія выражаюць разнастайныя прыметы, у залежнасці ад якіх і праводзіцца раздзяленне [6, с. 33–34]; 4) іерархічны характар структуры ЛСГ за кошт таго, што ўсе элементы групы – словы – прыватыўна звязаны з базавым, апорным словам (архісэмай) [15, с. 76]; 5) наяўнасць базавых слоў, якія ўвасабляюць семантычнае адзінства групы і валодаюць пэўнымі ўласцівасцямі [15, с. 76]; 6) наяўнасць анамасіялагічных прымет (адрозненняў у семантыцы і словаўтварэнні – характары асноў і ўтваральных афіксаў, якія вызначаюць назвы ў ЛСГ і дазваляюць аб'яднаць іх у падгрупы) [25, с. 8, 9]; 7) наяўнасць у словах розных ЛСГ семантычных кампанентаў агульнага значэння (класем), такіх як адушаўлёнасць / неадушаўлёнасць; чалавечая істота / жывёла; мужчынскі пол / жаночы пол; дарослая асобіна / маладая асобіна; матэрыяльнасць / нематэрыяльнасць; вылічальнасць / невылічальнасць; дзеянне / стан; пераходнасць / непераходнасць дзеяння [7, с. 279]; 8) наяўнасць марфемнага падабенства ў слоў адной групы, што сведчыць аб фармальна-семантычных сувязях паміж імі» [15, с. 79].

І. В. Буйленка, напрыклад, вылучае наступныя прыметы / характарыстыкі ЛСГ: «1) наяўнасць ідэнтыфікатара; 2) аднародная семантыка; 3) чляннасць на больш дробныя падгрупы; 4) меншы аб'ём лексічных адзінак (у параўнанні з семантычным полем); 5) прыналежнасць адзінак да адной часціны мовы; 6) асобы тып арганізацыі; 7) полевы характар; 8) сувязь з іншымі ЛСГ» [2, с. 91].

Адным з найважнейшых пытанняў у лінгвістыцы застаецца апісанне і вызначэнне меж яшчэ адной мікрасістэмы мовы – тэматычнай групы. Для нашага даследавання важна размежаваць паняцці ЛСГ і ТГ. Напачатку звернемся да азначэнняў паняцця *тэматычная група*, што прыводзяцца ў сучаснай навуковай літаратуры. Так, “Российский гуманитарный энциклопедический словарь” дае наступнае апісанне тэрміна: «У межах семантычнага поля вылучаюць групойкі слоў, аб'яднаных па дэнататыўнай прыкмеце, гэта значыць “па абазначэнні рэалій рэчаіснасці. Такія аб'яднанні слоў называюцца *тэматычнымі групамі*”» [23, с. 403]. Э. У. Кузняцова мяркуе, што ТГ аб'ядноўвае назойнікі з канкрэтна-прадметнымі значэннямі [15, с. 71]. М. В. Лысякова адносіць да *тэматычнай групы* словы розных часцін мовы, якія «суадносяцца з адной тэмай, тыповай сітуацыяй» [17, с. 9]. Супрацьлеглае меркаванне выказвае С. В. Пярова ў дысертацыйным даследаванні, сцвярджаючы, што пад тэматычнай групай разумеецца «сукупнасць слоў аднолькавага лексіка-граматычнага разраду» [20, с. 33].

Што датычыцца суаднясення паняццяў *лексіка-семантычная група* і *тэматычная група*, то некаторыя мовазнаўцы іх размяжоўваюць. Напрыклад, Ф. П. Філін сцвярджае, што «розны характар семантычнага ўзаемадзеяння слоў у ЛСГ і ТГ садзейнічае іх больш дакладнаму размежаванню. У ЛСГ адбываецца дыферэнцыяцыя агульнага значэння, у ТГ родавага абазначэння, таму вядучыя адносіны ў ТГ – рода-відавныя, а ў ЛСГ – сінанімічныя. Сінонімы абазначаюць адно паняцце, а вось наяўнасць у ЛСГ ... слова, якое абазначае родавае паняцце, не абавязковае» [28, с. 234–235]. Як адзначаюць А. Т. Ліпатаў і Г. С. Шчур, у ТГ *слоў* адсутнічаюць агульныя дыферэнцыяльныя прыметы, а часта і агульныя экстралінгвістычныя прыметы, таму ТГ разглядаюцца як функцыянальныя ці прадметныя групы, склад якіх цалкам залежыць ад экстралінгвістычных фактараў [16, с. 51; 32, с. 104].

Іншыя лінгвісты атаясамліваюць ЛСГ і ТГ, мяркуючы, што «пры бліжэйшым разглядзе многія тэматычныя групы слоў з'яўляюцца лексіка-семантычнымі» [31, с. 14]. «Наяўнасць “тэмы”, якая аб'ядноўвае словы ў групу, уласцівая як ЛСГ, так і ТГ; словы, якія перадаюць родавыя і відавныя паняцці, ёсць і ў ЛСГ, і ў ТГ; адносіны свабоднай сувязі могуць назірацца ў абодвух відах груп» [1, с. 31].

Мы прытрымліваемся прапанаванага ў працах Ф. П. Філіна [28] і А. В. Івановай [9] пункту гледжання аб тым, што найважнейшай семантычнай сувязцю ў межах любой тэматычнай групы з'яўляецца «іерархічная сувязь па лініі род – від паміж абазначэннем найбольш буйнога мноства (больш агульнага родавага паняцця), так званым гіперонімам, і абазначэннямі падпарадкаваных яму падмностваў, якія ўваходзяць у гэтае мноства, г. зн. “назвамі відавых паняццяў” – гіпонімамі. Наборы слоў, звязаныя адзін з адным адносінамі супадпарадкавання, утвараюць так званыя гіпергіпанімічныя рады». Заўважым, што ў шэрагу ЛСГ выдзяляюцца сінанімічныя рады лексічных адзінак. Напрыклад, Р. І. Хашымаў бачыць адрозненне ЛСГ ад ТГ у тым, што «семантычная блізкасць, злітнасць членаў ЛСГ абумоўлена сінанімічнымі адносінамі, агульнасцю лексіка-семантычных варыянтаў» [29, с. 212]. На думку В. В. Банкевіча, выдзяленню ЛСГ і ТГ, устанаўленню структуры і абмежаванню сінанімічных радоў у межах ЛСГ пры аналізе канкрэтнага семантычнага поля спрыяе той факт, што «ў ЛСГ семантычныя адлегласці паміж яе кампанентамі і вяршыняй групы, з аднаго боку, і родавымі членамі групы – з другога, меншыя, чым у ТГ» [1, с. 34].

Адным з паказчыкаў размежавання ЛСГ і ТГ, прадстаўленых у навуковых даследаваннях Ф. П. Філіна, Ю. М. Караулава, В. В. Банкевіча, з'яўляецца супрацьпастаўленне на аснове моўных і пазамоўных адносін. Лексічныя адзінкі адносяцца да ЛСГ пры наяўнасці ў іх агульнасці моўных значэнняў, а пры наяўнасці экстралінгвістычнай агульнасці – да ТГ. Суаднесенасць груп слоў з аб'ектыўным, рэальным светам прадметаў, прымет, уласцівасцей – прыналежнасць да ТГ, а суаднесенасць з семантычнай сістэмай мовы – прыналежнасць да ЛСГ. Яшчэ адным паказчыкам размежавання паняццяў з'яўляецца наяўнасць семантычных кампанентаў агульнага значэння (класем) у словах розных ЛСГ і, наадварот, адсутнасць класем у словах розных ТГ. У ТГ уваходзяць словы, аб'яднаныя агульнай тыповой сітуацыяй ці тэмай. ТГ фіксуе не сувязі слоў, а сувязі называных імі экстралінгвістычных прадметаў і з'яў. І. А. Нікандрава таксама лічыць наяўнасць базавага ідэнтыфікатара, або базавага слова, адным з найважнейшых кампанентаў любой лексіка-семантычнай групы. Навукоўца сцвярджае, што «базавы ідэнтыфікатар валодае пэўнымі ўласцівасцямі і значна адрозніваецца ад іншых слоў сваёй групы. Базавае слова, як правіла, больш ужывальнае, чым астатнія лексічныя адзінкі групы. Высокая частотнасць яго ўжывання звязана з тым, што яго лексічнае значэнне адрозніваецца, перш за ўсё, сваёй абагульненасцю. Гэта слова мае нейтральную стылістычную афарбоўку. У ім адсутнічаюць канататыўныя (эмацыянальныя, экспрэсіўныя, стылістычныя) элементы значэння» [19, с. 176].

Узяўшы за аснову набор прымет ЛСГ, сфармуляваных у навуковай літаратуры, мы ўстанавілі, што для ЛСГ «Назвы хвароб» уласцівыя наступныя характарыстыкі:

1) аб'яднанне слоў адной часціны мовы: назвы хвароб з'яўляюцца абстрактнымі, або адцягненымі, назоўнікамі;

2) наяўнасць базавага слова або агульнага інтэгральнага (ядзернага, ідэнтыфікаванага) семантычнага кампанента, які выкарыстоўваецца часцей за іншыя лексічныя адзінкі групы – у беларус-

кай мове гэта *хвароба* і *disease* – у англійскай мове, чые лексічныя значэнні адрозніваюцца сваёй абагульненасцю, нейтральнай стылістычнай афарбоўкай, а таксама сінонімаў да іх – у беларускай мове *захворванне* і *illness* – у англійскай мове (азначэнне аднолькавай назвы хваробы ў розных тлумачальных слоўніках можа пачынацца словам *хвароба* або словам *захворванне* ў беларускай мове, у англамоўных тлумачальных слоўніках – словам *disease* або словам *illness*);

3) выяўленне шляхам суцэльнай выбаркі са слоўнікавых дэфініцый¹ такіх адзінак метамовы названай ЛСГ (семантычных маркераў), як: а) *захворванне*, *парушэнне*, *запаленне*, *недамаганне*, *адхіленне*, *стан*, *анамалія*, *расстройства*, *немач*, *хворасць*, *яздольнасць*, *інфекцыя* ў беларускай мове; б) *illness* – *захворванне*, *ailment* – *недамаганне*, *немач*, *хворасць*, *swelling* – *запаленне*, *pain* – *боль*, *condition* – *стан*, *disorder* – *расстройства*, *парушэнне*, *infection* – *інфекцыя*, *bug* – *інфекцыя*, *вірус* у англійскай мове [18, с. 62–63];

4) іерархічны характар структуры ЛСГ за кошт таго, што ўсе элементы групы прыватыўна звязаны з базавым, апорным словам (архісмай);

5) наяўнасць выразнай матывацыі ў вызначэнні шматлікіх назваў хвароб, калі, ведаючы значэнне матыватара, лёгка зразумець, чаму тая або іншая хвароба мае такую назву (бел. *вадзянка* – хвароба, пры якой у тканках і поласцях цела збіраецца вадкасць, англ. *elephantiasis* – condition in which part of the body swells and becomes very large because the lymphatic system is blocked – ‘слановасць’ (элефантияз²) – стан, які характарызуецца значным павелічэннем аб’ёму асобных частак цела) [18, с. 62–63];

6) члененне ЛСГ на падгрупы больш нізкіх рангаў па дамінуючых у сэнсавай структуры лексічных адзінак удакладняльных семах, што выражаюць разнастайныя прыметы, у залежнасці ад якіх і праводзіцца падзел ЛСГ «Назвы хвароб» на групы матываваных слоў, аб’яднаных семамі. У беларускай мове сярод такіх сем можна вызначыць наступныя:

‘прафесійная прыналежнасць хворага як прычына хваробы’: *пнеўмакніёз* – група хранічных прафесійных захворванняў лёгкіх, абумоўленых доўгім удыханнем вытворчага пылу: кварцавага – *сілікоз*, вугальнага – *антракоз*, аксідну жалеза – *сідэроз*;

‘сімptom’ – *сыпная гаручка* (сыпны тыф) – заразная хвароба, суправаджаецца з’яўленнем сыпу, плям на целе хворага;

‘хворае месца, хворы орган’ – *гаймартыт* – запаленне слізистай абалонкі і косных сценак гаймаравай поласці;

‘колер як сімptom хваробы’ – *чырвонка* – вострая вірусная інфекцыя, якая суправаджаецца плямістым сыпам чырвонага колеру;

‘прычына хваробы’ – *тромбоз* – утварэнне тромбаў у крывяносных сасудах;

‘узбуджальнік хваробы’ – *актынамікоз* – хранічная інфекцыйная хвароба, выкліканая актынаміцэтамі;

‘геаграфічнае пашырэнне’ – *сібірская язва* – вострая інфекцыйная хвароба, якая характарызуецца пашкоджаннем скуры з утварэннем карбункулаў, атрымала назву паводле рэгіёна пашырэння, калі ў XVIII–XIX стст. у Расіі гэтай хваробай была ахоплена значная частка заходняй Сібіры;

‘асяроддзе перадачы хваробы’ – *вятруха* (‘ветраная воспа’) – вострая, пераважна дзіцячая хвароба, якая суправаджаецца буйным сыпам, распаўсюджваецца паветрана-кропельным шляхам, ветрам;

‘прозвішча таго, хто адкрыў сімптомы хваробы’ – *Паркінсона хвароба* (дрыжальны параліч) – хранічная хвароба галаўнога мозгу, якую апісаў англійскі ўрач Дж. Паркінсон [18, с. 63–64].

¹ Значэнне назваў хвароб тут і далей узята са слоўнікаў: Варанец, В. І. Руска-беларускі тлумачальны слоўнік медыцынскіх тэрмінаў: для студэнтаў лячэбнага, педыятрычнага, медыка-псіхалагічнага, медыка-дыягнастычнага факультэтаў / В. І. Варанец. – Гродна : ГрДМУ, 2011. – 232 с.; Тлумачальны слоўнік беларускай мовы / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. Т. 2 : Г – К / [рэд. А. Я. Баханькоў]. – 1978. – 765 с.; Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы: больш за 65 000 слоў / уклад.: І. Л. Капылоў [і інш.]; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск: Беларус. Энцыкл. імя Пётруся Броўкі, 2016. – 968 с.; Hornby, A. S. Oxford Advanced Learner’s Dictionary / A. S. Hornby. – 9th ed. – Oxford: Oxford Univ. Press, 2015. – 1820 p., Merriam-Webster: Dictionary and Thesaurus. – URL: <http://www.merriam-webster.com/> (date of access: 23.03.2024).

² У дужках – спецыяльная назва да прыведзенай на першым месцы народнай.

У англійскай мове дадзенай ЛСГ адпавядае *lexico-semantic group* ‘Names of diseases’, якая ўключае наступныя падгрупы матываваных слоў, аб’яднаных семамі:

‘professional affiliation of the patient as the cause of the disease’ – *pneumoconiosis or coal miner’s disease* – пнеўмаканіёз, ці хвароба шахцёраў;

‘disease symptom’ – *spotted fever* – адзёр (‘плямістая ліхаманка’) – суправаджаецца сыпам на целе;

‘affected part/organ of the body’ – *lung fever* – крупозная пнеўманія (‘ліхаманка ў лёгкіх’);

‘colour as a symptom of disease’ – *yellow fever* – жоўтая ліхаманка – інфекцыйнае трапічнае захворванне, якое выклікае пажыццёвае скуру і часта прыводзіць да смертельнага зыходу;

‘cause of disease’ – *iron deficiency anemia* – малакроўе (жалезадэфіцытная анемія);

‘causative agent of the disease’ – *chlamydiosis* – хламідыёз – інфекцыйная хвароба чалавека, якая выклікаецца хламідыямі (унутрыклеткавымі паразітамі);

‘geographic expansion’ – *Kyasanur Forest disease* – хвароба Кіясанурскага лесу – клешчавая вірусная гемаграгічная ліхаманка, распаўсюджваецца кляшчамі ў паўднёва-заходніх раёнах Індыі;

‘environment/area of disease transmission’ – *camp fever* – сыпны тыф (лагерная ліхаманка);

‘the surname of the person discovered the disease’s symptoms’ – *Down syndrome* (бел. сіндром Даўна) – храмасомная хвароба, пры якой адставанне ў разумовым і фізічным развіцці спалучаецца са своеасаблівым вонкавым выглядам хворых, была апісана англійскім урачом Л. Даўнам;

7) наяўнасць анамасіялагічных прымет (адрозненняў у семантыцы і словаўтварэнні – характары асноў і ўтваральных афіксаў, якія выдзяляюць назвы ў ЛСГ і дазваляюць аб’яднаць іх у падгрупы) [25, с. 7–9]:

➤ адносіны да тыпу захворвання (захворванні запаленчага і незапаленчага характару): а) назвы хвароб, утвораныя пры дапамозе суфікса *-im/-yt* (лац. *-isis*), якія абазначаюць працэсы запаленчага характару, адносяцца да матываваных, дзе назвы хворага органа выступаюць у якасці матывуючай асновы: бел. *аднексім*, *бранхіт*, *вульвіт*, англ. *arthritis* – артрыт, *bronchitis* – бронхіт, *vulvitis* – вульвіт; б) назвы хвароб, утвораных пры дапамозе суфіксаў *-oz/-ёз* (лац. *-osis*), радзей *-ыяз/-іяз* (лац. *-iasis*), што ўказваюць на назвы захворванняў, у тым ліку паталагічных, хранічных працэсаў, якія не з’яўляюцца запаленчымі: бел. *адэнаматыоз*, *амілаёдоз*, *атэрасклероз*, *бруцэлёз*, *псарыяз*, *амёбіяз*, англ. *osteoporosis* – астэапароз, *brucellosis* – бруцэлёз, *psoriasis* – псарыяз;

➤ адносіны захворвання да розных сістэм і органаў чалавека: наяўнасць марфемнага падабенства ў словах групы (існаванне каранёвых марфем у цэлым радзе слоў, утвораных ад грэчаскай назвы хворага органа ці ад лацінскай назвы пашкоджанага органа), што вядзе да сувязі слоў адно з адным не толькі семантычна, але і фармальна-семантычна [25, с. 9].

Заклучэнне. Такім чынам, вылучэнне дыферэнцыяльных прымет СП і ЛСГ, а таксама размежаванне паняццяў *лексіка-семантычнае поле*, *лексіка-семантычная група* і *тэматычная група* даюць магчымасць сцвярджаць, што лексічныя адзінкі, якія абазначаюць назвы хвароб, уваходзяць менавіта ў склад ЛСГ.

Уключэнне лексіка-семантычнай групы «Назвы хвароб» у ядзерную частку лексіка-семантычнага поля «Хвароба» пацвярджае меркаванне навукоўцаў аб тым, што лексіка-семантычныя групы ўяўляюць сабою складнікі больш буйных аб’яднанняў слоў – лексіка-семантычных палёў.

Аналіз функцыянавання лексічных адзінак з архісмай *хвароба* ў беларускай і англійскай мовах у тлумачальных і перакладных спецыялізаваных слоўніках дазваляе выдзеліць у полі «Хвароба» чатыры ўзроўні іерархіі: 1) лексіка-семантычнае поле; 2) лексіка-семантычная група; 3) лексіка-семантычная падгрупа; 4) лексіка-семантычная мікрагрупа. У даследаванні падрабязна прадэманстравана іерархічная структура ЛСП «Хвароба» і ЛСГ «Назвы хвароб», якая была разбіта на больш дробныя аб’яднанні лексічных адзінак паводле семантычнай прыметы. Такі падзел сведчыць аб тым, што названая прымета з’яўляецца дамінуючай пры сістэматызацыі моўнага матэрыялу з мэтай аб’яднання лексічных адзінак у групы.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Банкевич, В. В. К вопросу о соотношении лексико-семантических и тематических групп / В. В. Банкевич // Семантика слова и предложения: межвуз. сб. науч. тр. / Ленингр. гос. пед. ин-т; редкол.: В. М. Аринойн (отв. ред.) [и др.]. – Л., 1985. – С. 30–35.

2. Буйленко, И. В. Лексико-семантические объединения слов / И. В. Буйленко // Грани познания. – 2012. – № 5 (19). – С. 89–92.
3. Быстрова, Л. В. К вопросу о принципах и методах выделения лексико-семантических групп слов / Л. В. Быстрова, Н. Д. Капатрук, В. В. Левицкий // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1980. – № 6. – С. 75–78.
4. Васильев, Л. М. Теория семантических полей / Л. М. Васильев // Вопросы языкознания. – 1971. – № 5. – С. 105–113.
5. Вендина, Т. И. Введение в языкознание: учеб. пособие / Т. И. Вендина. – Изд. 2-е, испр. и доп. – М.: Высш. шк., 2005. – 391 с.
6. Вердиева, З. Н. Семантические поля в современном английском языке: учеб. пособие / З. Н. Вердиева. – М.: Высш. шк., 1986. – 118 с.
7. Гак, В. Г. Языковые преобразования / В. Г. Гак. – М.: Яз. рус. культуры, 1998. – 763 с.
8. Долгих, Н. Г. Теория семантического поля на современном этапе развития семасиологии / Н. Г. Долгих // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1973. – № 1. – С. 89–98.
9. Иванова, Е. В. Структурно-семантические и лингвокультурные характеристики англоязычной бытовой лексики: на материале лексико-семантической группы «посуда»: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Иванова Елена Викторовна; Междунар. ин-т рынка. – Самара, 2011. – 23 с.
10. Караулов, Ю. Н. Структура лексико-семантического поля / Ю. Н. Караулов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1972. – № 1. – С. 57–68.
11. Кезина, С. В. Семантическое поле как система / С. В. Кезина // Филологические науки. Научные доклады высшей школы. – 2004. – № 4. – С. 79–86.
12. Криворот, В. В. Закономерности номинации транспортных средств: (на материале русского, английского и французского языков): автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Криворот Виктория Владимировна; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2015. – 27 с.
13. Кронгауз, М. А. Семантика: учебник / М. А. Кронгауз. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Academia, 2005. – 350 с.
14. Кузнецов, А. М. Поле / А. М. Кузнецов // Языкознание: большой энцикл. слов. / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М., 2000. – С. 380–381.
15. Кузнецова, Э. В. Лексикология русского языка: учеб. пособие / Э. В. Кузнецова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1989. – 216 с.
16. Липатов, А. Т. Лексико-семантические группы слов и моносемные поля синонимов / А. Т. Липатов // Научные доклады высшей школы. Филологические науки. – 1981. – № 2. – С. 51–57.
17. Лысякова, М. В. Лексико-семантические парадигмы: лингвистический статус, критерии разграничения / М. В. Лысякова // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Лингвистика. – 2005. – № 7. – С. 5–12.
18. Маслоўская, Л. Ю. Да пытання аб вызначэнні межаў і складу лексіка-семантычнай групы «назвы хвароб» / Л. Ю. Маслоўская // Роднае слова. – 2023. – № 2. – С. 61–64.
19. Никандрова, И. А. О соотношении понятий «функционально-семантический класс слов» и «лексико-семантическая группа» / И. А. Никандрова // Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 2, Филология и искусствоведение. – 2010. – № 3. – С. 173–177.
20. Перова, С. В. Закономерности формирования тематической группы «безалкогольные напитки» в истории русского и английского языков: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 / Перова Светлана Вячеславовна; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2022. – 194 л.
21. Родионова, Т. В. Структурно-функциональные особенности лексико-семантического поля «болезнь» в разговорном дискурсе (на материале спонтанной неофициальной разговорной речи медиков) / Т. В. Родионова // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Филология. Журналистика. – 2012. – Т. 14, вып. 1. – С. 30–33.
22. Романова, Т. В. Функционирование элементов семантического поля *социальная значимость* в русском и английском языках по данным словарных и корпусных источников / Т. В. Романова, А. Ю. Хоменко // Вестник Санкт-Петербургского государственного университета. Язык и литература. – 2020. – Т. 17, вып. 1. – С. 49–73. <https://doi.org/10.21638/spbu09.2020.104>
23. Российский гуманитарный энциклопедический словарь: в 3 т. / ред.: П. А. Клубков (гл. ред.) [и др.]. – М.: Владос; СПб.: С.-Петербург. гос. ун-т, 2002. – Т. 3. – 702 с.
24. Торопцев, И. С. Словопроизводственная модель / И. С. Торопцев. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1980. – 148 с.
25. Трафименкова, Т. А. Терминология болезней как объект ономазиологического, семантико-парадигматического и лексикографического исследования: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01 / Трафименкова Татьяна Александровна; Брян. гос. ун-т. – Орел, 2008. – 20 с.
26. Уфимцева, А. А. Опыт изучения лексики как системы: (на материале английского языка) / А. А. Уфимцева. – М.: Изд-во Акад. наук СССР, 1962. – 287 с.
27. Фан, Сян. Закономерности номинации болезней в языках разных типов: автореф. дис. ... канд. филол. наук: 10.02.20 / Сян Фан; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2018. – 27 с.
28. Филин, Ф. П. О лексико-семантических группах слов / Ф. П. Филин // Езиковедски изследвания в чест на академик Стефан Младенов / Бълг. акад. на науките, Ин-т за бълг. ез. – София, 1957. – С. 523–538.
29. Хашимов, Р. И. Семантическое поле слов и его элементы / Р. И. Хашимов // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. – № 4 (46), ч. 2. – С. 209–213.

30. Чжу, Хуэй. Лексико-семантическое поле «Болезнь» в русском языке (на фоне китайского языка): функционально-семантический аспект / Хуэй Чжу. – СПб., 2017. – 93 с.
31. Шмелев, Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики: (на материале русского языка) / Д. Н. Шмелев. – М.: Наука, 1973. – 280 с.
32. Щур, Г. С. Теории поля в лингвистике / Г. С. Щур. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. – 216 с.
33. Crystal, D. The Cambridge encyclopedia of the English language / D. Crystal. – 2nd ed. – Cambridge [etc.]: Cambridge Univ. Press, 2004. – VII, 499 p.
34. Lehrer, A. Semantic fields and semantic change / A. Lehrer, P. L. Battan // Coyote Papers. – 1983. – Vol. 4. – P. 119–128.

References

1. Bankevich V. V. To the question about the correlation of lexical-semantic and thematic groups. *Semantika slova i predlozheniya: mezhvuzovskii sbornik nauchnykh trudov* [Semantics of word and sentence: an interuniversity collection of scientific works]. Leningrad, 1985, pp. 30–35 (in Russian).
2. Builenko I. V. Modern idea of language's field structure. *Grani poznaniya* [The Edge of Cognition], 2012, no. 5 (19), pp. 89–92 (in Russian).
3. Bystrova L. V., Kapatruk N. D., Levitskii V. V. To the question of the principles and methods of selecting lexical-semantic groups of words. *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskie nauki* [Scientific Essays of Higher Education. Philological Sciences], 1980, no. 6, pp. 75–78 (in Russian).
4. Vasil'ev L. M. Theory of semantic fields. *Voprosy yazykoznaniiya = Topics in the Study of Language*, 1971, no. 5, pp. 105–113 (in Russian).
5. Vendina T. I. *Introduction to linguistics*. 2nd ed. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 2005. 391 p. (in Russian).
6. Verdieva Z. N. *Semantic fields in Modern English*. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1986. 118 p. (in Russian).
7. Gak V. G. *Language transformations*. Moscow, Yazyki russkoi kul'tury Publ., 1998. 763 p. (in Russian).
8. Dolgikh N. G. The theory of semantic field at the present stage of semasiology development. *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskie nauki* [Scientific Essays of Higher Education. Philological Sciences], 1973, no. 1, pp. 89–98 (in Russian).
9. Ivanova E. V. *Structural-semantic and linguacultural characteristics of the English-speaking household vocabulary: based on the material of the lexical-semantic group "utensils"*. Abstract of Ph. D. diss. Samara, 2011. 23 p. (in Russian).
10. Karaulov Yu. N. Structure of lexical-semantic field. *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskie nauki* [Scientific Essays of Higher Education. Philological Sciences], 1972, no. 1, pp. 57–68 (in Russian).
11. Kezina S. V. Semantic field as a system. *Filologicheskie nauki. Nauchnye doklady vysshei shkoly = Philological Sciences. Scientific Essays of Higher Education*, 2004, no. 4, pp. 79–86 (in Russian).
12. Krivorot V. V. *Regularities of vehicles' nomination (in the Russian, English and French languages)*. Abstract of Ph. D. diss. Minsk, 2015. 27 p. (in Russian).
13. Krongauz M. A. *Semantics*. 2nd ed. Moscow, Academia Publ., 2005. 350 p. (in Russian).
14. Kuznetsov A. M. Field. *Linguistics: large encyclopaedic dictionary*. 2nd ed. Moscow, 2000, pp. 380–381 (in Russian).
15. Kuznetsova E. V. *Lexicology of the Russian language*. 2nd ed. Moscow, Vysshaya shkola Publ., 1989. 216 p. (in Russian).
16. Lipatov D. T. Lexical-semantic groups of words and monosemantic fields of synonyms. *Nauchnye doklady vysshei shkoly. Filologicheskie nauki* [Scientific Essays of Higher Education. Philological Sciences], 1981, no. 2, pp. 51–57 (in Russian).
17. Lysyakova M. V. Lexical-semantic units: the linguistic status, criteria of differentiation. *Vestnik Rossiiskogo universiteta družby narodov. Seriya: Lingvistika = Russian Journal of Linguistics*, 2005, no. 7, pp. 5–13 (in Russian).
18. Maslouskaya L. Yu. On the issue of defining the boundaries and composition of the lexical-semantic group "names of diseases". *Rodnae slova* [Native Word], 2023, no. 2, pp. 61–64 (in Belarusian).
19. Nikandrova I. A. On the correlation of notions "a functional semantic group of words" and "a lexical semantic group". *Vestnik Adygeiskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya 2, Filologiya i iskusstvovedenie = Bulletin of the Adyghe State University. Series: Philology and Art Criticisms*, 2010, no. 3, pp. 173–177 (in Russian).
20. Perova S. V. *The regularities of "Non-alcoholic drinks" thematic group formation in the history of the Russian and English languages*. Ph. D. Thesis. Minsk, 2022. 194 p. (in Russian).
21. Rodionova T. V. Structural and functional peculiarities of the lexical-semantic field "disease" in conversational discourse (on the material of spontaneous informal speech of physicians). *Izvestiya Saratovskogo universiteta. Novaya seriya. Seriya: Filologiya. Zhurnalistika = Izvestiya of Saratov University. New Series. Series: Philology. Journalism*, 2012, vol. 14, iss. 1, pp. 30–33 (in Russian).
22. Romanova T. V., Khomenko A. Yu. The functioning of the elements of the semantic field social significance in the Russian and English languages according to vocabulary and corpus sources. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Yazyk i literatura = Vestnik of Saint Petersburg University. Language and Literature*, 2020, vol. 17, iss. 1, pp. 49–73 (in Russian). <https://doi.org/10.21638/spbu09.2020.104>
23. Klubkov P. A. (ed.). *Russian humanitarian encyclopaedic dictionary: in 3 volumes. Vol. 3*. Moscow, Vldos Publ.; St. Petersburg, Saint-Petersburg State University, 2002. 702 p. (in Russian).
24. Toroptsev I. S. *Word-production model*. Voronezh, Voronezh University, 1980. 148 p. (in Russian).
25. Trafimenkova T. A. *Terminology of diseases as an object of onomasiological, semantic-paradigmatic and lexicographic research*. Abstract of Ph. D. diss. Orel, 2008. 20 p. (in Russian).
26. Ufimtseva A. A. *Experience of lexicon study as a system: (in the English language)*. Moscow, The Academy of Sciences of the USSR, 1962. 287 p. (in Russian).

27. Fang Xiang. *Patterns of disease nominations in languages of different types*. Abstract of Ph. D. diss. Minsk, 2018. 27 p. (in Russian).
28. Filin F. P. On lexical-semantic groups of words. *Ezikovedski izsledvaniya v chest na akademik Stefan Mladenov = Studia linguistica in honorem acad. Stephani Mladenov*. Sofia, 1957, pp. 523–538 (in Russian).
29. Khashimov R. I. Semantic field of words and its elements. *Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki = Philologi. Theory & Practice*, 2015, no. 4 (46), pt. 2, pp. 209–213 (in Russian).
30. Zhu Hui. *Lexical-semantic field “Disease” in Russian (against the background of Chinese): functional-semantic aspect*. St. Petersburg, 2017. 93 p. (in Russian).
31. Shmelev D. N. *Problems of semantic analysis of the lexicon: based on the Russian language*. Moscow, Nauka Publ., 1973. 280 p. (in Russian).
32. Shchur G. S. *Field theories in linguistics*. Moscow, LIBROKOM Publ., 2009. 216 p. (in Russian).
33. Crystal D. *The Cambridge encyclopedia of the English language*. 2nd ed. Cambridge etc., Cambridge University Press, 2004. VII, 499 p.
34. Lehrer A., Battan P. L. Semantic fields and semantic change. *Coyote Papers*, 1983, vol. 4, pp. 119–128.

Информация об авторе

Масловская Людмила Юрьевна – старший преподаватель кафедры теории и практики перевода факультета социокультурных коммуникаций. Белорусский государственный университет (ул. Курчатова, 5, 220045, Минск, Республика Беларусь). Email: LSlabko@yandex.ru

Information about the author

Liudmila Yu. Maslovskaya – Senior lecturer of the Department of Theory and Practice of Translation, Faculty of Social and Cultural Communications. Belarusian State University (5 Kurchatova Str., Minsk 220045, Belarus). Email: LSlabko@yandex.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

МАСТАЦТВАЗНАЎСТВА, ЭТНАГРАФІЯ, ФАЛЬКЛОР
ART HISTORY, ETHNOGRAPHY, FOLKLORE

УДК 726.035.93:272-523.4(476.6)+72.071.1(476)(092)Дубовик
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-229-240>

Поступила в редакцию 07.04.2025
Received 07.04.2025

Ж. М. Жихарко

*Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси,
Минск, Беларусь*

**КОСТЁЛ В ЛАЗДУНАХ: К ВОПРОСУ ОБ АВТОРСТВЕ ПРОЕКТА
И ВРЕМЕНИ СТРОИТЕЛЬСТВА**

Аннотация. Рассматривается история строительства здания римско-католического костёла в аг. Лаздуны Ивьевского района Гродненской области, памятника неороманской архитектуры начала XX в. Основываясь на архивных документах, автор уточняет годы возведения храма, устанавливает авторство проекта. В историю белорусской архитектуры вводится имя архитектора Михаила Дубовика – автора проектов нескольких костёлов на территории Беларуси. Проводится сравнительный анализ архитектурного решения костёлов, построенных по его проектам в Лаздунах и Иказни (Браславский район Витебской области).

Описывается существующее состояние внутреннего убранства Лаздунского костёла, в том числе произведений алтарной живописи XIX века «Святая Троица» и «Убийство св. Станислава».

Ключевые слова: архитектура Беларуси, костёл в Лаздунах, неороманика, Михаил Дубовик, проект костёла, архитектурное решение, «Святая Троица», «Убийство св. Станислава»

Для цитирования: Жихарко, Ж. М. Костёл в Лаздунах: к вопросу об авторстве проекта и времени строительства / Ж. М. Жихарко // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 229–240. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-229-240>

Zhanna M. Zhykharka

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

**THE CHURCH IN LAZDUNY: TO THE QUESTION OF THE AUTHORITY OF THE PROJECT
AND THE TIME OF CONSTRUCTION**

Annotation. The article examines the history of the construction of the Roman Catholic church in the village of Lazduny, Iyevsky district, Grodno region, a monument of neo-Romanesque architecture of the early twentieth century. Based on archival documents, the years of construction of the temple are specified, the authorship of the project is established. The name of architect Mikhail Dubovik, the author of the projects of several churches in Belarus, is being introduced into the history of Belarusian architecture. A comparative analysis of the architectural solutions of the churches built according to his designs in Lazduny and in Ikazn (Braslavsky district of Vitebsk region) is carried out.

The existing state of the interior of the Lazduny Church is described, including the works of 19th century altarpiece paintings “Holy Trinity” and “The Murder of St. Stanislav”.

Keywords: architecture of Belarus, church in Lazduny, neo-Romanesque, Mikhail Dubovik, church project, architectural solution, “Holy Trinity”, “Murder of St. Stanislav”

For citation: Zhykharka Z. M. The church in Lazduny: to the question of the authority of the project and the time of construction. *Vesti Natsyonal'nai akademii nauk Belarusi. Seriya humanitarnykh nauk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 229–240 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-229-240>

Введение. Именной указ императора Николая II «Об укреплении начал веротерпимости», подписанный 17 апреля 1905 г., открыл новые возможности для католической конфессии Северо-Западного края Российской империи [1, с. 27–28]. В результате в начале XX в. наблюдается значительное увеличение числа строящихся римско-католических храмов на территории Беларуси.

В архитектуре этого времени достаточно популярным было обращение к эстетике средневековых стилей. Распространение практики эклектизма и тенденции историзма обусловило появление в архитектуре Беларуси конца XIX – начала XX в. неороманского и неоготического стилей [2, с. 178–179]. Очевидно, что храмы в такой стилистике строили на территории нашей страны представители католической конфессии, сориентированные на западноевропейскую культуру.

На территории Ивьевского района, в то время входившего в состав Виленской губернии, в начале прошлого века было построено несколько величественных храмов, являющих прекрасные примеры развития этих стилевых направлений (Лаздуны, Трабы, Субботники). Про один из этих памятников, а именно Лаздунский костёл, и пойдёт речь в данной статье.

Костёл св. апостолов Симона и Иуды Фаддея в аг. Лаздуны Ивьевского района Гродненской области включён в список историко-культурных ценностей и состоит на государственном учёте как памятник архитектуры национального значения. Статья в «Своде памятников» сообщает: «В центре деревни. Построен в 1904 г. из кирпича и бутового камня, неоштукатуренный. Трёхнефная двухбашенная базилика с пятигранной апсидой. Двухъярусные четвериковые башни завершены высокими шатрами, между башнями треугольный щит. Дверные проёмы и сквозные проёмы башен с полуциркульными завершениями. Декоративные детали (пилястры, аркатурные пояса) из кирпича. Внутри – цилиндрические своды с распалубками, над входом – хоры. Около костёла каменная ограда с воротами. Костёл – памятник архитектуры неороманского стиля» [3, с. 202]. В энциклопедическом справочнике «Католические храмы Беларуси» присутствуют те же данные, однако время строительства костёла указано как 1904–1910 гг. [4, с. 85]. В Государственном списке историко-культурных ценностей храм датируется 1904 г. [5].

Статья посвящена рассмотрению вопросов атрибуции костёла в Лаздунах Ивьевского района Гродненской области и является попыткой установления авторства и времени создания этого памятника архитектуры, описания движимых памятников сакрального искусства – произведений алтарной живописи «Святая Троица» и «Убийство св. Станислава».

История прихода. Лаздунский приход был основан в XVI в. как филиал парафии в Субботниках (находится в 25 км) и до начала XX в. не имел самостоятельного статуса. Первый костёл, о котором сохранились данные, был деревянным. Заложен, вероятнее всего, он был в 1744 или 1772 гг., а затем перестроен в 1852 [6] или 1859 гг. [7, с. 54]. В 1895 г. храм был обнесён новой каменной оградой, сохранившейся до наших дней. Очевидно, тогда же были возведены оштукатуренные кирпичные трёхарочные въездные ворота, которые вместе со старым деревянным костёлом зафиксировал виленский фотограф Ян Балзункевич в начале XX в. (рис. 1) [8, с. 93].

Переговоры о придании Лаздунам статуса самостоятельного прихода продолжались как минимум с 1903 г. [9] и увенчались успехом в 1904 г., о чём извещается в письме виленского вице-губернатора, адресованном виленскому римско-католическому епископу: «Министр внутренних дел, от 10 сего октября за № 3593, уведомил, что им разрешено устройство самостоятельного прихода при Лаздунской (филиальной) римско-католической церкви, Ошмянского уезда, из селений, перечисленных в прилагаемой ведомости...» [10].

В это время настоятелем костёла был ксёндз Франциск Мацкевич, возглавлявший Лаздунскую парафию в 1894–1917 гг. Именно он прилагал усилия к получению приходом самостоятельного статуса. На время его служения приходится и строительство нового каменного костёла.

В 1977–1979 гг. была написана, а в 1998 г. опубликована этнографо-историческая монография «Лазунай» («Lazūnai»). Её автор – Юозас Мацейка (1904–1991) – литовский культурный деятель, просветитель, краевед, историк и музеолог, озадаченный вопросами национальной самоидентификации литовцев и радеющий за литовскую нацию как независимый народ, родился в Лаздунах. В книге, рассказывающей о жизни родного местечка до 1933 г. и названной на литовский манер, а не официальным названием населённого пункта, что само по себе является показательным, описываются быт и обычаи жителей, культурная жизнь и вклад интеллигенции. Исследование основано на свидетельствах жителей Лаздун, архивных документах, периодике того времени и личных воспоминаниях автора. В рассказах жителей и газетных публикациях того времени Ф. Мацкевич предстаёт пастором, не принимающим молитву и исповедь на литовском, и описывается как «истинный жемайт, который в угоду полякам сменил свою фамилию с Моцкау

Рис. 1. Костёл в Лаздунах в начале XX в. (1905–1914). Фото Я. Балзункевича

Fig. 1. The church in Lazduny at the beginning of the 20th century (1905–1914). Photo by J. Balzunkevich

на Мацкевич, и никогда не говорит со своими прихожанами по-литовски, хотя ещё не забыл этот язык» [11, с. 101]. Помимо прочих ценных данных зафиксированные воспоминания дают нам сведения о времени строительства нового каменного костёла в Лаздунах: «Деревянная церковь унесла с собой литовский язык. В новом кирпичном здании (построенном в 1912 году) люди слышали его только один раз. Выброшенный из церкви, он остался только в деревне» [11, с. 106].

Строительство каменного костёла. В мае 1906 г., через год после подписания «Указа о веротерпимости» и через полтора года после получения статуса самостоятельного прихода, лаздунский настоятель направляет в Виленскую консисторию рапорт с просьбой о разрешении строительства нового каменного костёла: «Представляя при сем план с копией и смету предполагаемого к постройке нового каменного Лаздунского костёла Виленской губернии Ошмянского уезда, проектированный гражданским инженером Дубовиком взамен имеющегося там ветхого небольшого деревянного, имею честь покорнейше просить Духовную консисторию разрешить вышеозначенную постройку и сбор на эту цель добровольных пожертвований. Ксёндз Франциск Мацкевич. Мая 3 дня 1906 г.» [12].

Разрешение на строительство было получено «...на постройку в мест. Лаздунах, Ошмянского уезда, нового каменного костёла, утверждённые в техническом отношении строительным отделением Виленского губернского правления», о чём Канцелярия губернатора уведомила Виленскую римско-католическую духовную консисторию в письме от 23.10.1906 г. [13].

Однако, по причине отсутствия финансов, стройка началась только через несколько лет. Так, например, в феврале 1908 г. в письме из Канцелярии виленского римско-католического епископа в консисторию сообщается, что «постройка костёла в селе Лаздунах по настоящее время несколько не подвинулась и находится в таком положении, как изложено в рапорте ... от 27 октября 1906 года» [14]. О том, что летом 1908 г. строительство ещё не началось, а только идёт сбор средств на костёл, свидетельствует и документ из банкирской конторы в Лиде: «Свидетельство дано сие г. настоятелю Лаздунского костёла, ксендзу Франциску Мацкевичу, для представления в Виленскую римско-католическую духовную консисторию, в том, что в конторе моей имеется сумма рублей шесть тысяч сто десять, коп. шестьдесят восемь, р. 6110 к. 68., внесённая кс. Мацкевичем в разное время и предназначенная им на постройку костёла в Лаздунах, Ошмянского уезда. Банкирская контора Э. У. Янушкевича. Лида. Июня 10 дня 1908 г.» [15].

Этот документ поступил в Виленскую консисторию вместе с рапортом настоятеля Лаздунского костёла, в котором Ф. Мацкевич уведомляет «о наличности денежных средств на предлагаемую постройку» [16].

В январе 1909 г. Канцелярия виленского губернатора обновляет разрешение на строительство нового каменного костёла «согласно утверждённому плану» и «на средства прихожан Лаздунского костёла», о чём направлено уведомление в строительное отделение Виленского губернского правления [17].

Интересные данные изложены в рапорте лаздунского настоятеля Мацкевича в Виленскую римско-католическую духовную консисторию от 30 мая 1909 г., в котором он сообщает: «Рапортом от 17 апреля сего года за № 71, я просил Консисторию об исходатайствовании разрешения на провоз по льготному тарифу 5-ти вагонов цементу, для постройки нового Лаздунского костёла, от ст. Лазы Варшавско-Венской жел. дор. до ст. Юратишки Николаевской жел. дороги, но до сих пор никакой резолюции по изложенному ходатайству не последовало. А потому вновь покорнейше прошу Духовную консисторию об исходатайствовании в возможной скорости помянутого разрешения, так как наступающее летнее время самое удобное для работы и доставка цемента является необходимою» [18].

Из рапорта следует, что в 1909 г. закуплен и доставлен цемент для фундамента (о чём свидетельствует его большое количество – 5 вагонов). Таким образом, началом возведения костёла можно считать 1909 г.

Далее по архивным документам легко проследить этапы строительства. Первый счёт за кирпич, который использовался для возведения стен, датируется маем 1910 г., а последний – июнем 1912 г. [19; 20]. Очевидно, летом 1912 г. стены были готовы, и в августе того же года закупается оцинкованная жёсть для покрытия кровли [21]. Из финансовых документов и рапорта кс. Мацкевича в консисторию мы узнаём, что в сентябре 1912 г. в здании костёла ведутся завершающие работы – проводится освещение и устанавливается молниеотвод [22; 23].

Официальной датой окончания строительства можно считать 18 октября 1912 г. – день, когда был составлен акт об окончании работ, в котором сообщается: «1912 года, октября 18 дня мы, нижеподписавшиеся, осматривали сего числа вновь выстроенный каменный костёл в м. Лаздуны Ошмянского уезда Виленской губернии, причём нашли, что здание костёла выстроено во всём согласно плану, утверждённому строительным отделением Виленского губернского правления по протоколу от 27 июня 1906 года за № 115 прочно, правильно, а потому осматривающие находят возможным разрешить производство в нём богослужений» [24].

На приёме присутствовали и подписали составленный акт кс. Мацкевич, губернский инженер А. Сонин, вишневский декан кс. Аборович, а также главный архитектор Вильнюса А. Филипович-Дубовик (старший брат проектировщика Лаздунского костёла Михаила Дубовика).

Таким образом, проект и сметная документация были согласованы в 1906 г., затем на протяжении трёх лет собирались средства на строительство. В 1909 г. был залит фундамент, в 1910–1912 гг. возведены стены. В 1912 г. костёл покрыт кровлей, проведены отделочные и завершающие работы, официально оформлена приёмка здания.

Автор проекта и архитектурное решение. Как было отмечено выше, проект будущего каменного храма был готов уже в 1906 г. (рис. 2) [25]. Автором проекта стал инженер Михаил Дубовик (1871–1938) – младший брат известного виленского архитектора Антона Филиповича-Дубовика. Михаил родился на территории современного Мядельского района (фольварк Петровщина, в 7 км от Будслава), учился в Риге (1893–1894) и Петербургском институте гражданских инженеров (1896–1902). В 1905–1912 гг. был помощником архитектора Каунасской губернии; с 1906 г. служил городским архитектором Каунаса. После Первой мировой войны работал в вильнюсском отделении Польского банка национального хозяйства в качестве строительного консультанта, осуществляющего надзор за строительством [26, с. 94].

Михаил Дубовик стал автором проектов целого ряда храмов Виленской епархии. При проектировании костёлов, как правило, он отдавал предпочтение исторической стилистике, чаще всего обращался к неороманике и неоготике [27, с. 182]. На территории Беларуси, кроме Лаздунского костёла, есть несколько реализованных и сохранившихся до наших дней храмов авторства

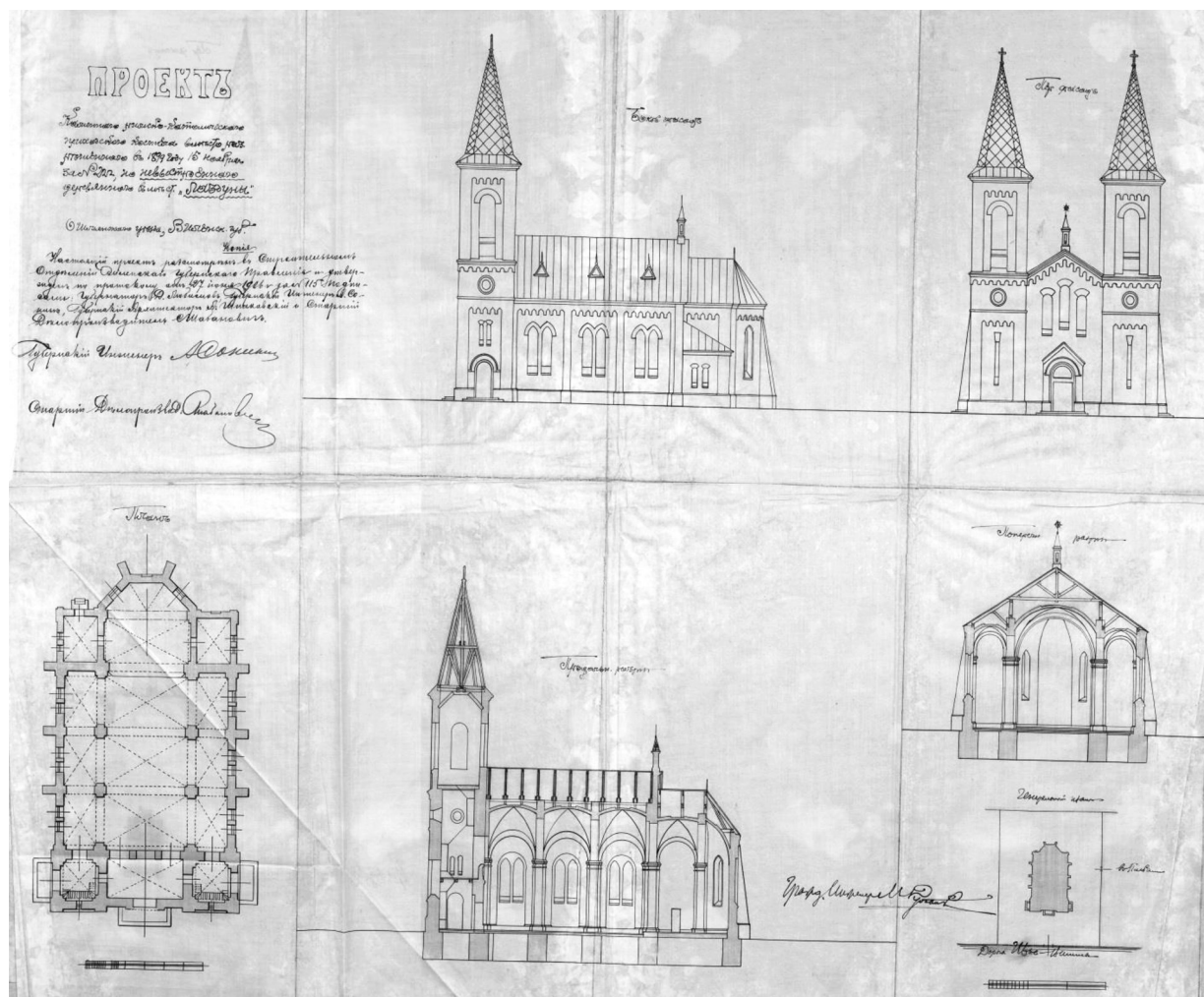

Рис. 2. Проект костёла в Лаздунах, 1906 г. Автор М. Дубовик. Литовский государственный исторический архив

Fig. 2. Project of the church in Lazdunai, 1906. Author M. Dubovik. Lithuanian State Historical Archives

М. Дубовика, например, костёл Тела Господня в аг. Иказнь Браславского района Витебской области, костёл Успения Девы Марии в д. Красное Молодечненского района Минской области [28, с. 265–266].

Фасады костёла в Лаздунах скомпонованы с применением характерных для неороманики формальных элементов: полуциркульных арок и аркатур, полукруглых арочных дверных и оконных проёмов. При этом основные окна – по три пары с каждой стороны боковых фасадов, а также окна пресвитерия – имеют стрельчатые завершения, как и часть аркатурных поясов.

Стены Лаздунского костёла сложены из бутового камня и кирпича. Колотые валуны и крупные камни, подобранные по размеру и аккуратно выложенные рядами, в сочетании с кирпичной кладкой элементов архитектурного декора – лопаток, аркатурных карнизов, оконных обрамлений и дверных порталов – создают не только архаичный эффект, восходящий к романскому стилю, но и живописную колористику благодаря природной текстуре и цветовой палитре натурального камня [29]. При этом возведение значительного массива стен из камня, возможно, имело и экономическое обоснование, поскольку для строительства храма использовался бутовый камень, который на территории Беларуси, и особенно в северной части, благодаря прошедшему здесь леднику, присутствует в достаточном количестве. Впрочем, говорить об экономии при реализации данного объекта не приходится. К примеру, качественная кирпичная кладка декоративных элементов и верхнего яруса башен указывает на то, что здесь работали специалисты высокого уровня.

Аналогичный принцип художественного оформления фасадов можно увидеть в д. Иказнь Браславского района (рис. 3а, 3б). Вполне объяснимо, что два костёла, созданные одним архитектором, имеют некоторое сходство, особенно в приёмах декорирования и внешнем облике. Однако,

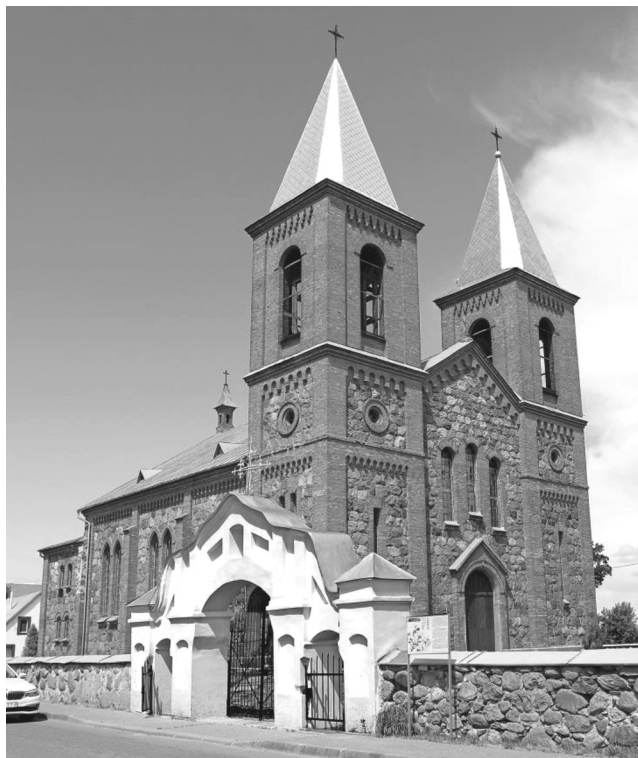

Рис. 3а. Костёл в аг. Лаздуны, 1912 г.
Фото Н. П. Мельникова (2023)

Fig. 3a. Church in Lazduny, 1912. Photo by N. P. Melnikov (2023)

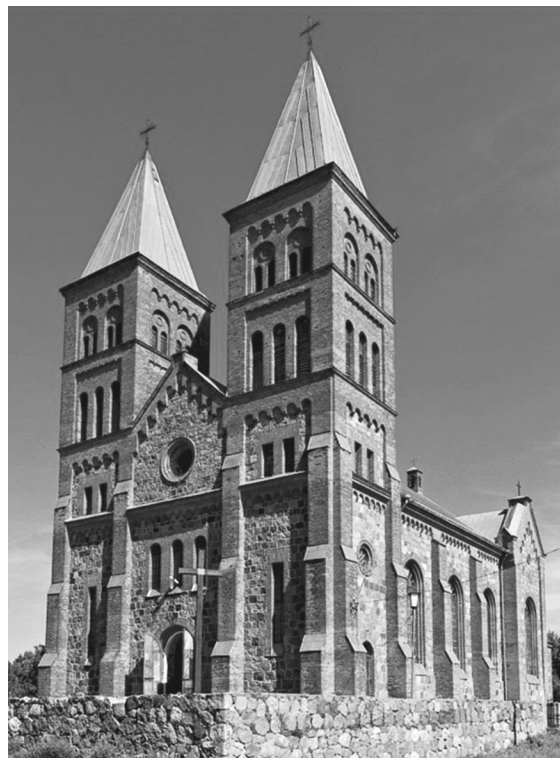

Рис. 3б. Костёл в аг. Иказнь, 1912 г.
Фото из открытых источников

Fig. 3b. Church in Ikazn, 1912. Photo from open sources

несмотря на повторение определённых схем и деталей, храмы отнюдь не являются близнецами. Архитектурное решение в Иказни несколько отличается: апсида здесь полукруглая, присутствует трансепт, башни заметно выше, более проработаны и имеют над фронтоном по два кирпичных яруса (рис. 4) [30]. Вертикальное членение фасадов выполняют кирпичные лопатки, но в Лаздунах

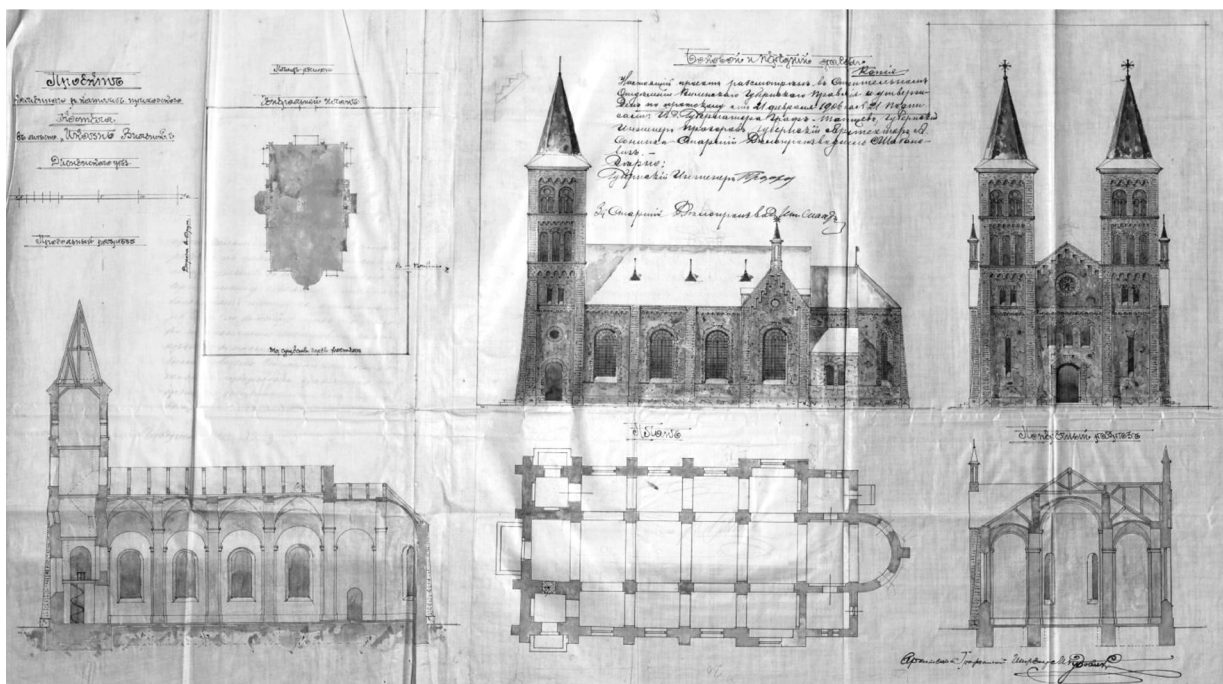

Рис. 4. Проект костёла в Иказни, 1906 г. Автор М. Дубовик. Литовский государственный исторический архив
Fig. 4. Project of the church in Ikazn, 1906. Author M. Dubovik. Lithuanian State Historical Archives

они решены лаконично, а в Иказни имеют каскадное трёхступенчатое строение, напоминающее контрфорсы. Благодаря как цветовому, так и фактурному контрасту крупной текстуры массивных каменных блоков и гладкой кирпичной кладки элементов, эти храмы характеризуются эффектным и запоминающимся внешним видом, вполне соответствующим стилистике того времени, и при этом достаточно оригинальным для белорусской архитектуры. Именно эффект сочетания и контраста двух материалов, двухбашенное решение главных фасадов и применение характерных элементов архитектурного декора лежат в основе визуальной схожести этих храмов.

Если сравнить здание Лаздунского костёла с сохранившейся копией (срисовкой) проекта (рис. 2, 3а), то можно отметить несколько изменений, которые были внесены уже после его согласования, или же непосредственно во время строительства. Во-первых, уменьшена высота верхних ярусов башен и шатров над ними (с сохранением пропорции шатра к башне). Второй ярус башен, согласно копии проекта, планировался немного ниже, чем в реализации, а кладка его должна была быть однородной, скорее всего без применения камня. Во-вторых, три окна на главном фасаде (с полуциркульными завершениями) размещены ниже, чем проектировалось. Учитывая, что ровно по верхней линии этих окон, находящихся на хорах, проходит свод перекрытия, можно предположить, что перемещение их ниже было вынужденным. И, наконец, ризницы проектировались одноэтажными (как и в Иказни), однако в Лаздунском костёле они имеют по два этажа, что повлекло увеличение количества окон и изменение уровня и угла кровли над этими объёмами. В остальном архитектурное и строительное решение соответствует сохранившемуся проектному документу.

Внутреннее убранство. Костёл в Лаздунах представляет собой трёхнефную базилику. Главный неф шире боковых и отделяется восемью крестообразными в плане колоннами. Пресвитерий имеет такую же ширину, как и главный неф, и трёхгранное завершение. В оформлении внутреннего убранства выделяется декор сводов потолка, украшенный изящными полихромными росписями в виде растительного орнамента, стилистически близкого модерну. Согласно «Инвентарю Лаздунского римско-католического парафиального костёла 1925 г.», росписи были выполнены в 1923 г. [31].

Весь свод трёхгранного завершения пресвитерия занимает масштабная фресковая композиция (рис. 5) с поясным изображением Бога Отца, в его левой руке – земная сфера с крестом в наверху, правая рука – в благословляющем жесте. Вокруг Господа два ангела, один из которых

Рис. 5. Костёл в Лаздунах. Пресвитерий. Фото Н. П. Мельникова (2023)

Fig. 5. Church in Lazduny. Presbytery. Photo by N. P. Melnikov (2023)

держит цветущую веточку лилии – неувядаемый цвет, символ чистоты и непорочности Богородицы; другой ангел несёт чашу – символ жертвы Христа. Бог Отец изображён среди облаков и звёзд, на фоне ярко-синего неба, и окружён четырьмя парами херувимов. Вероятно, фреска обновлялась и консервировалась в последние десятилетия.

Среди наиболее ранних из находящихся в костёле движимых памятников сакрального искусства – алтарная живопись XIX в. – «Святая Троица» и «Убийство св. Станислава». Авторских и датирующих подписей эти произведения не имеют, но в инвентаре костёла 1861 г. упоминается «икона Святой Троицы ... и икона Святого Станислава масляной живописи» [6]. Вероятно, эти две работы появились в старом деревянном костёле в начале 1850-х гг., когда проводился ремонт храма [32], и, возможно, именно они находятся в костёле сейчас. Тем не менее живописная манера этих двух произведений вполне соответствует первой половине – середине XIX в. [33].

Образ «Святая Троица» в окладе (холст на доске, масло, 142×120, оклад 92×87, рис. 6) в 1861 г. находился в главном алтаре [6]. Очевидно, после строительства нового каменного костёла икону из алтаря изъяли и перенесли в новый храм. В инвентаре костёла 1921 г. есть запись: «над алтарём икона св. Троицы в серебряном окладе» [34]. Сейчас этот образ размещён в пресвитерии, на северной стене.

На иконе изображены восседающие на небесах Бог Отец и Бог Сын, поддерживаемые четырьмя ангелами. Бог Отец – седовласый и седобородый «Ветхий годами» старец, в богатых одеяниях золочёного оклада, в правой руке он держит скипетр. Христос показан молодым, с частично обнажённым торсом. В правой руке он держит массивный крест, также закрытый окладом. Руки Отца и Сына переплетены и покоятся на небесной сфере, которую поддерживают ангелы. Святой Дух в виде голубя, покрытый чеканной золочёной накладкой, парит над головами и сияющими лучистыми венцами Отца и Сына.

Икона обновлена в 2009 г., о чём по-польски информирует гравированная табличка на раме: «Образ отреставрирован на средства Владимира Мусика, по инициативе кс. наст. Юрия Федюка, в честь праздника Пресвятой Троицы 7 июня 2009 г.».

Рис. 6. Святая Троица. Первая половина – середина XIX в. Холст на доске, масло, 142×120. Оклад: металл, чеканка, 92×87. Состояние после (2023) и до (1990) реставрации. Фото Н. П. Мельникова
Fig. 6. Holy Trinity. 1st half – mid. 19th century. Canvas on board, oil, 142×120. Riza: metal, embossing, 92×87. Condition after (2023) and before (1990) restoration. Photo by N. P. Melnikov

Рис. 7. Убийство св. Станислава. Первая половина – середина XIX в. Холст, масло, 128×96.
Фото Н. П. Мельникова (2023)

Fig. 7. The Murder of St. Stanislaus. 1st half – mid – 19th century. Canvas, oil, 128×96. Photo by N. P. Melnikov (2023)

Алтарная картина **«Убийство св. Станислава»** (холст, масло, 128×96, рис. 7) представляет исторический сюжет из польского средневековья и рассказывает о мученической смерти будущего святого покровителя Польши. Краковский епископ Станислав (1036–1079) был собственноручно убит польским королём Болеславом II Смелым. Причина конфликта – обличение епископом грехов короля, за которым последовало отлучение монарха от церкви. В польской хронике XIII в. эти события описаны следующим образом: «Зная, что Болеслав свирепствует, подобно дикому зверю посреди стада овчего, и что меч тирана проливает кровь ... что королевское достоинство оставлено и справедливость насилием попорана, епископ Станислав обратился к нему с отеческим увещанием. Тот же, презрев отеческие слова и замышляя зло, присовокупил ко злу сему зло ещё худшее: святого мужа, совершающего Божественную Литургию в часовне св. Михаила на Скалке, мечом своим преступно умертвил и, тело его из часовни вынеся, рассек на четыре части» [35].

На картине изображён момент, когда ворвавшийся король замахивается мечом на епископа, стоящего к нему спиной у престола и держащего в руке оплатку. На переднем плане – коленопреклонённый служитель, на заднем – напуганные прихожане. А к Станиславу с небес уже спускается ангел с нимбом в руках.

Существует версия [27, с. 187–188], что это произведение принадлежит кисти виленского художника Винценты Смоковского (1797–1876), а основано это предположение на подобии картины с его акварелью на аналогичный сюжет [36, ил. 27]. Однако такие особенности живописной манеры автора, как проработка деталей и драпировок, а также определённая схематичность и упрощён-

ность, некоторое несовершенство объёмно-пространственного решения, не позволяют утверждать авторство В. Смоковского – почётного вольного общника императорской Академии художеств, обладателя серебряной и золотой медалей за рисунки с натуры и сюжетные картины. Вероятнее всего, сюжет из Лаздунского костёла создавался на основе графической работы художника или был вдохновлён ею.

В 1948 г. костёл был закрыт, с 1961 г. использовался как зернохранилище. Храм вернули приходу в 1988 г. [37]. Современные алтари – главный и два боковых – были установлены в промежуток времени между 1994 и 2006 гг. [27, с. 178]. В костёле сохранился орган, выполненный в 1932 г.

В июле 1990 г. была организована научно-исследовательская экспедиция Института искусствоведения, этнографии и фольклора АН БССР в Лаздунский костёл с целью выявления, фиксации и изучения памятников сакрального искусства. Фотографии, сделанные во время этой экспедиции, среди прочего, зафиксировали состояние иконы «Святая Троица» до реставрации (рис. 6), а также внешний вид костёла и каменной ограды с воротами. Повторная экспедиция проводилась в 2023 г. Было зафиксировано хорошее техническое состояние здания костёла, фресковых росписей, произведений изобразительного и декоративно-прикладного искусства, костельной утвари.

Заключение. На основании проведённого исследования можно утверждать, что до 1904 г. Лаздунский костёл являлся филиалом прихода в Субботниках. В 1906 г. был создан и согласован проект нового каменного костёла вместо старого деревянного. Строительство началось в 1909 г. и продолжалось до 1912 г. Официальная приёмка здания состоялась 18 октября 1912 г.

Проектировщиком выступил Михаил Дубовик (1871–1938), на тот момент являвшийся главным архитектором г. Каунаса. Михаил Дубовик стал автором проектов целого ряда храмов, в основном в неороманской или неоготической стилистике. Кроме Лаздунского костёла до наших дней сохранились храмы его авторства на территории Беларуси и Литвы (бывшей Виленской епархии).

Одновременно с возведением Лаздунского костёла по проекту М. Дубовика строился католический храм в д. Иказнь, по своему художественному решению схожий с Лаздунским. Оба эти памятника неороманской архитектуры выделяются эффектным узнаваемым обликом и обладают высокой архитектурной выразительностью.

Список использованных источников

1. Wilczewski, W. F. Zwiastuny powszechnej radości: Ruch budowy kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890–1914 / W. F. Wilczewski. – Białystok: ROSIOŚK, 1995. – 111 s.
2. Архітэктура Беларусі: нарысы эвалюцыі ва ўсходнеславянскім і еўрапейскім кантэксце: у 4 т. / НАН Беларусі, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору; навук. рэд. А. І. Лакотка. – Мінск: Беларус. навука, 2005–2009. – Т. 3, кн. 2: Другая палова XIX – пачатак XX ст. – 2007. – 392 с.
3. Збор помнікаў гісторыі і культуры Беларусі. Гродзенская вобласць / АН БССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору, Беларус. Савец. Энцыкл.; рэдкал.: С. В. Марцэлеў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1986. – 371 с.
4. Кулагін, А. М. Каталіцкія храмы Беларусі: энцыкл. давед. / А. М. Кулагін. – Мінск: Беларус. Энцыкл., 2008. – 487 с.
5. Дзяржаўны спіс гісторыка-культурных каштоўнасцей Рэспублікі Беларусь: [сайт]. – Мінск: М-ва культуры Рэсп. Беларусь, 2025. – URL: <http://gosspisok.gov.by/Home/Index> (дата звароту: 18.02.2025).
6. Inwentarz Kościoła Rzymsko-Katolickiego Filialno-Parafialnego Łazduńskiego w Roku 1861 // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2348. Л. 5–6.
7. Jankowski, Cz. Powiat Oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi. Cz. 3 / Cz. Jankowski. – Petersburg: Księg. K. Gren-dyszyńskiego; Kraków: G. Gebethner i Spółka, 1898. – 219 s.
8. Хрысціянскія храмы Беларусі на фотаздымках Яна Балзункевіча: пачатак XX стагоддзя [Выяўлены матэрыялы] / уклад.: А. М. Кулагін, У. А. Герасімовіч. – Мінск: Ураджай, 2000. – 183 с.
9. Письмо из Канцелярии виленского губернатора в Виленскую римско-католическую духовную консисторию от 13.06.1903 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2354. Л. 2.
10. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2354. Л. 9.
11. Maceika, J. Lazūnai / J. Maceika; red. kol.: V. Milius [et al.]. – Vilnius: Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Inst., 1998. – 188 p.
12. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 22.
13. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 32.
14. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 36.
15. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 44.
16. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 45.

17. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 382. Оп. 2. Д. 1438. Л. 6.
18. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 54.
19. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2359. Л. 79.
20. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2359. Л. 86.
21. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2359. Л. 93.
22. Счёт за молниеотвод от 12.09.1912 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2359. Л. 105.
23. Рапорт настоятеля кс. Ф. Мацкевича в ВРКДК от 15.09.1912 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 604. Оп. 4. Д. 5380. Л. 59.
24. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 382. Оп. 2. Д. 1438. Л. 8.
25. Проект каменного римско-католического приходского костёла в м. Лаздуны с резолюцией от 27.06.1906 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 382. Оп. 2. Д. 1438. Л. 4–5.
26. Saur allgemeines Künstlerlexikon: die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker: in 65 bd. / begr. u. mitherausgegeben von G. Meißner. – München; Leipzig: K. G. Saur, 1992–2010. – Bd. 30: Dua-Dunlap. – 2001. – 572 S.
27. Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej: w 5 cz. / red. nauk. ser. J. K. Ostrowski. – Krakow: Międzynar. Centrum Kultury, 1993–2018. – Cz. III : Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego: w 4 t. / red. nauk. M. Kałamajska-Saeed. – T. 4. – 2001. – 285 s.
28. Lietuvos architektūros istorija. 3. Nuo XIX a. II-ojo dešimtmečio iki 1918 m / Architektūros ir Statybos Inst. – Vilnius: Savastis, 2000. – 509 p.
29. Жихарко, Ж. М. Основные направления развития художественной камнеобработки Беларуси конца XX – начала XXI в. / Ж. М. Жихарко // Пытанні мастацтвазнаўства, этналогіі і фалькларыстыкі: зб. навук. арт. / НАН Беларусі, Цэнтр даслед. беларус. культуры, мовы і літ. – Мінск, 2018. – Вып. 25. – С. 270–276.
30. Проект каменного римско-католического приходского костёла в м. Иказнь с резолюцией от 21.02.1906 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 382. Оп. 2. Д. 1444.
31. Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2355. Л. 7–11.
32. Отчёт Вишневецкого декана в виленскую РКК о ремонте от 12.05.1852 г. // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 304. Оп. 4. Д. 732. Л. 120.
33. Навуковы пашпарт на помнік мастацтва // Архив Института искусствоведения, этнографии и фольклора (АИИЭФ). – Ф. 2. Оп. 1647. Д. 815.
34. Inwentarz Kościołu Rzymsko-Katolickiego Łazduńskiego, 1921 // Литовский государственный исторический архив (ЛГИА). – Ф. 694. Оп. 5. Д. 2355. Л. 2–3.
35. Храм и приход св. Станислава, епископа Римско-католической церкви в Санкт-Петербурге: [сайт]. – СПб., 2018–2025. – URL: <https://stanislausspb.wordpress.com> (дата обращения: 26.02.2025).
36. Drėma, V. Vincentas Smakauskas / V. Drėma. – Vilnius: Vilniaus Dailės Akad. Leidykla, 2001. – 271 p.
37. Лаздуны – парафія Святых Сымона і Юды Тадэвуша // Catholic.by. – URL: <https://old.catholic.by/2/belarus/dioceses/grodnensis/100632.html> (дата звароту: 20.01.2025).

References

1. Wilczewski W. F. *Zwiazstuny powszechnej radości: Ruch budowy kościołów w diecezji wileńskiej w latach 1890–1914*. Białystok, ROSIOŚK, 1995. 111 p. (in Polish).
2. Lakotka A. I. (ed.). *Architecture of Belarus: the evolutionary heights in the original Slavic and European: in 4 volumes. Vol. 3, book 2: Second half of the 19th – early 20th centuries*. Minsk, Belaruskaya navuka Publ., 2007. 392 p. (in Belarusian).
3. Martseu S. V. (ed.). *Collection of monuments of the history and culture of Belarus. Grodno region*. Minsk, Belaruskaya Entsyklopedyya Publ., 1986. 371 p. (in Belarusian).
4. Kulagin A. M. *Catholic churches of Belarus: encyclopedic guide*. Minsk, Belaruskaya Entsyklopedyya Publ., 2008. 487 p. (in Belarusian).
5. *State list of historical and cultural values of the Republic of Belarus*. Available at: <http://gosspisok.gov.by/Home/Index> (accessed 18.02.2025) (in Belarusian).
6. Inwentarz Kościołu Rzymsko-Katolickiego Filialno-Parafialnego Łazduńskiego w Roku 1861. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2348, pp. 5–6 (in Polish).
7. Jankowski Cz. *Powiat Oszmiański: materiały do dziejów ziemi i ludzi. Part 3*. Petersburg, Księgarnia K. Grendyszyńskiego; Kraków, G. Gebethner i Spółka, 1898. 219 p. (in Polish).
8. Kulagin A. M., Gerasimov U. A. (comp.). *Christian churches of Belarus in the photographs of Jan Balzunkevich: beginning of the 20th century*. Minsk, Uradzhai Publ., 2000. 183 p. (in Belarusian).
9. Letter from the Office of the Vilnius Governor to the Vilnius Roman Catholic Spiritual Consistory dated 13.06.1903. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2354, p. 2 (in Russian).
10. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2354, p. 9.
11. Maceika Ju. *Lazūnai [Lazduny]*. Vilnius, Mokslo ir Enciklopedijų Leidybos Institutas, 1998. 188 p. (in Lithuanian).
12. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 22.
13. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 32.
14. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 36.
15. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 44.

16. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 45.
17. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 382, aids 2, fol. 1438, p. 6.
18. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 54.
19. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2359, p. 79.
20. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2359, p. 86.
21. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2359, p. 93.
22. Invoice for lightning rod from 12.09.1912. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2359, p. 105 (in Russian).
23. Report of the rector, priest F. Matskevich, to the VRKDK dated 15.09.1912. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 604, aids 4, fol. 5380, p. 59 (in Russian).
24. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 382, aids 2, fol. 1438, p. 8.
25. Project of a stone Roman Catholic parish church in Lazduny with a resolution dated 27.06.1906. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 382, aids 2, fol. 1438, pp. 4–5 (in Russian).
26. Günter M. (ed.). *Saur Allgemeines Künstlerlexikon: die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker: in 65 vol. Vol. 30*. Leipzig, 2001. 572 p. (in German).
27. Kałamajska-Saeed M. (ed.). *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej. Part 3: Kościoły i klasztory rzymskokatolickie dawnego województwa wileńskiego. Vol. 4*. Krakow, Międzynarodowe Centrum Kultury, 2001. 285 p. (in Polish).
28. Institute of Architecture and Construction. *Lietuvos architektūros istorija. 3. Nuo XIX a. antrojo dešimtmečio iki 1918 m = History of Lithuanian architecture since 2nd decade of 19th Century till 1918*. Vilnius, Savastis, 2000. 509 p. (in Lithuanian).
29. Zhykharko Zh. M. The main directions of development of artistic stone processing in Belarus in the late XX – early XXI centuries. *Pytanni mastatstvaznaustva, etnologii i fal'klarystyki: zbornik navukovykh artykulau* [Studies in the art of science, ethnology and folklore: collection of scientific articles]. Minsk, 2018, iss. 25, pp. 270–276 (in Russian).
30. Project of a stone Roman Catholic parish church in the town of Ikazn with a resolution dated 21.02.1906. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 382, aids 2, fol. 1444 (in Russian).
31. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2355, pp. 7–11.
32. Report of the Vishnevsky Dean to the Vilnius Red Cross on repairs from 12.05.1852. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 304, aids 4, fol. 732, p. 120.
33. Scientific instructions on art memorials. *Archives of the Institute of Art, Ethnography and Folklore*, coll. 2, aids 1647, fol. 815 (in Belarusian).
34. Inwentarz Kościołu Rzymsko-Katolickiego Łazduńskiego, 1921. *Lithuanian State Historical Archives*, coll. 694, aids 5, fol. 2355, pp. 2–3 (in Polish).
35. *Church and Parish of St. Stanislava in St. Petersburg*. Available at: <https://stanislausspb.wordpress.com> (accessed 26.02.2025) (in Russian).
36. Drėma V. *Vincentas Smakauskas*. Vilnius, Vilniaus Dailės Akademijos Leidykla, 2001. 271 p. (in Lithuanian).
37. Lazduny – Parish of Saints Simon and Jude Thaddeus. *Catholic.by*. Available at: <https://old.catholic.by/2/belarus/dioceses/grodnensis/100632.html> (accessed 20.01.2025) (in Belarusian).

Информация об авторе

Жихарко Жанна Михайловна – кандидат искусствоведения, старший научный сотрудник. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, Минск, Республика Беларусь). E-mail: zhyharka@yandex.ru

Information about the author

Zhanna M. Zhykharka – Ph. D. (Art History), Senior Researcher. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: zhyharka@yandex.ru

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЛІТАРАТУРАЗНАЎСТВА
LITERARY SCIENCE

УДК 821.161.3'04.09:821.131.1-96'04.09
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Паступіў у рэдакцыю 17.12.2024
Received 17.12.2024

У. І. Чарота

*Цэнтр даследаванняў беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
Мінск, Беларусь*

**«DE INVENTORIBUS RERUM» ПАЛІДОРА ВЕРГІЛІЯ УРБІНСКАГА
Ў ЛІТАРАТУРЫ БЕЛАРУСІ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XVI – ПАЧАТКУ XVII СТАГОДДЗЯ**

Анотацыя. Сочинение «De inventoribus rerum» (1499) Полидора Вергилия Урбинского пользовалось популярностью в Западной Европе. Обнаруженные нами факты позволяют утверждать, что во второй половине XVI – начале XVII века оно было широко распространено и на белорусских землях. Цель данного исследования – выяснить, кто конкретно из писателей обращался к сочинению итальянского гуманиста и как его оценивал, а также установить, в каких формах происходила рецепция указанного произведения литературой Беларуси того периода. Проведенное исследование позволяет предположить, что Симон Будный был знаком с этим сочинением итальянского писателя, поскольку сослался на него в предисловии к своему переводу Нового Завета (Лоск, 1574). Мелетий Смотрицкий во «Фриносе» (Вильна, 1610) использовал цитату из книги «De inventoribus rerum», автора которой он называл «льстецом Римского двора», обвиняя его в предвзятости и искажении истины. Рецепция «De inventoribus rerum» белорусским искусством слова в начале XVII века произошла также в интересной и необычной форме: в 1608 г. вышла книга «Inventores rerum...» Яна Протасовича, которая представляет собой сокращенный пересказ в стихотворной форме произведения Полидора Вергилия с его собственными комментариями и примечаниями. Она расширила жанровый и тематический диапазон литературы Беларуси.

Ключевые слова: рецепция, итальянская литература, перевод, Ян Протасович, цитата, Мелетий Смотрицкий

Для цитирования: Чарота, У. І. «De inventoribus rerum» Палідора Вергілія Урбінскага ў літаратуры Беларусі другой паловы XVI – пачатку XVII стагоддзя / У. І. Чарота // Весці Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 241–252. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Uladzimir I. Charota

*Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus,
Minsk, Belarus*

**“DE INVENTORIBUS RERUM” BY POLYDOR VERGIL OF URBINO
IN THE LITERATURE OF BELARUS OF THE SECOND HALF OF THE 16th – EARLY 17th CENTURY**

Abstract. The work “De inventoribus rerum” (1499) by Polydore Vergil of Urbino was very popular in Western Europe. We have discovered that this book of the Italian writer was known also to the readers on Belarusian lands in the second half of the 16th – early 17th century. This article is devoted to the reception of Polydore Vergil’s work by the literature of Belarus. The purpose of this study is to find out who of the writers refers and appeals to the book of the Italian humanist and how they evaluate it, to analyse in which forms the reception of “De inventoribus rerum” takes place in the literature of Belarus of that period. The research allowed to suppose that Symon Budny read the work of the Italian writer, because he referred to it in the preface to translation of New Testament (Łosk, 1574). In “Threnos” (Wilna, 1610) Meletii Smotritskii gave a quotation from the book “De inventoribus rerum”, called his author a “flatterer of Roman court” and accused him of partiality and telling lies. The reception of “De inventoribus rerum” by the literature of Belarus at the beginning of the 17th century was also in a very interesting and unusual form: in 1608 was published the book “Inventores rerum...” by Jan Protasowicz. This book is a short paraphrase in verse of Polydore Vergil’s work, which was enlarged by Jan Protasowicz with his own comments and remarks. “Inventores rerum...” expanded the range of genres and themes of the literature of Belarus.

Keywords: reception, Italian literature, translation, Jan Protasowicz, quotation, Meletii Smotritskii

For citation: Charota U. I. “De inventoribus rerum” by Polydore Vergil of Urbino in the literature of Belarus of the second half of the 16th – early 17th century. *Vestsi Natsyyanal’nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk = Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 241–252 (in Belarusian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-241-252>

Уводзіны. Італьянскі гісторык, літаратар і гуманіст Палідор Вергілій Урбінскі (італ. Polidoro Virgili(o) da Urbino; лац. Polydorus Vergilius Urbinas; каля 1470–1555) атрымаў адукацыю на радзіме (у Падуі, а таксама, верагодна, у Балонні) і прыняў духоўны сан [1]. Вядома, што ў 1502 г. кардыналам Адрыяна Кастэлезі ён быў накіраваны ў Англію з функцыяй віцэ-зборшчыка падаткаў і там пражыў доўгі час, займаючы розныя царкоўныя пасады [1]. Ужо ў пажылым узросце Палідор Вергілій вярнуўся ва Урбіна, дзе ў хуткім часе памёр. Калі гаварыць пра пакінутую ім пісьмовую спадчыну, то варта згадаць, што ён уклаў зборнік прыказак і выказванняў класічных аўтараў “*Proverbiorum libellus*” (выд. 1498; перавыдаваўся таксама пад назвай “*Adagiorum liber*”), якія суправадзіў уласнымі каментарыямі, напісаў “*Anglica Historia*” («Гісторыя Англіі»; выд. 1534), “*Dialogus de Prodigiiis*” («Дыялог пра цуды»; 1526; выд. 1531) і інш. Кнігай жа, якая прынесла яму вядомасць і карысталася вялікай папулярнасцю ў Еўропе, быў свайго роду энцыклапедычны даведнік “*De inventoribus rerum*” («Пра вынаходнікаў рэчаў»; выд. 1499) [2]. Дзеся навуковай кар’ектнасці ўдакладнім, што, пачынаючы з 1525 г., за рэдкім выключэннем, праца Палідора Вергілія друкавалася пад назвай “*De rerum inventoribus*”. І ў XVI стагоддзі, па нашых падліках, больш за 40 лацінамоўных выданняў названага даведніка ўбачылі свет у Парыжы, Венецыі, Страсбургу, Базелі, Антверпене, Ліёне, Рыме і іншых еўрапейскіх гарадах. Пра запатрабаванасць гэтай кнігі сведчыць і тое, што яшчэ пры жыцці Палідора Вергілія яна была перакладзена з лацінскай мовы на шэраг народных: французскую (1521 г.), нямецкую (1537 г.), італьянскую (1543 г.), англійскую (1546 г.), кастыльскую (1550 г.) [3, р. 144, 145, 171]. А вось у рускамоўным перакладзе чытачы змаглі з ёю пазнаёміцца толькі ў 1720 г. Пры гэтым паказальна, што гэты твор быў перакладзены і надрукаваны «повелѣніемъ Великаго Государя Царя, и Великаго Князя Петра Перваго Всероссийскаго Императора» [4]. Праз шэсцьдзесят два гады з’явіўся новы пераклад на рускую мову, які, па нашай ацэнцы, адэкватна перадае змест лацінскага арыгінала і нават сэнна даволі чытэльны; таму пры неабходнасці мы ў сваёй працы яго выкарыстоўваем [5].

Трэба адзначыць, што першае венецыянскае выданне “*De inventoribus rerum*” 1499 г. змяшчала толькі тры кнігі (з 67 раздзелаў), а ў базельскім выданні 1521 г. іх было ўжо восем (са 119 раздзелаў) [6]. Удакладнім таксама, што ў тым выданні працы, якое ўбачыла свет у Базелі праз чатыры гады, чацвёртая кніга была дапоўнена яшчэ трыма раздзелаў, і, такім чынам, агульная колькасць раздзелаў усёй працы Палідора Вергілія стала складаць 122 [7]. Першыя тры кнігі “*De inventoribus rerum*” уяўляюць сабою ўласна гісторыю вынаходніцтваў чалавечай цывілізацыі, з якой «...чытач мог даведацца, хто і калі ўпершыню пачаў будаваць дамы, караблі, дарогі, узводзіць гарады, вынайшаў інструменты, паклаў пачатак розным рамёствам і вытворчасцям, земляробству і жывёлагадоўлі, як узніклі тыя ці іншыя звычаі, з’явіліся навукі, кнігі, бібліятэкі, мастацтва, усялякага роду дзяржаўныя ўстановы і г. д.» [8, с. 102] (тут і далей пераклад з рускай, польскай, лацінскай, італьянскай, французскай моў на беларускую наш, акрамя выпадкаў, калі ўказваецца іншы аўтар перакладу. – *У. Ч.*). Што ж датычыцца дададзеных пазней пяці, “*de inventoribus rei christianae*” [3, р. 144], то яны былі напісаны да 1517 г. і «...прысвечаны... тэалагічным прадметам: тут знаходзім мы гісторыю хрысціянства і хрысціянскай царквы, апісанне паходжання і здзяйснення свяшчэнных таінстваў, царкоўных абрадаў і богаслужэння» [9, с. 28–29].

Вось што пісаў пра іх аўтар першага перакладу “*De inventoribus rerum*” на рускую мову: «...изслѣдую римскія церкве чины, купно же и церемоніи или обряды ихъ, откуда что произыде, и хотяше доказати, яко многая римскія церкве дѣйства чины и церемоніи произрастаюша и отъ древнихъ еллинскихъ языческихъ обрядовъ и обычаевъ» [4, с. 2]. Звернем увагу на тое, што праца Палідора Вергілія неаднаразова ўключалася ў «Індэкс забароненых кніг» (“*Index librorum prohibitorum*”; 1559, 1564 і 1596 гг.), і нагадаем: паказальнік гэты выдавала Каталіцкая царква і заносіла ў яго тыя кнігі, якія, з яе пункту гледжання, наносзяць шкоду веры або падрываюць нормы маралі. На нашу думку, пад пагрозай адлучэння забаранялася чытаць “*De inventoribus rerum*” не з-за таго, што напісанае італьянскім літаратарам магло нейкім чынам садзейнічаць разбэшчванню чытачоў. Хутчэй за ўсё, праца Палідора Вергілія трапіла ў “Індэкс забароненых кніг”, так сказаць, у мэтах абароны веры – бо погляды італьянскага гуманіста на некаторыя рэчы, якія датычыліся рэлігіі, ішлі ўразрэз з афіцыйнай пазіцыяй Каталіцкай царквы.

Асноўная частка. Праведзеная намі пошукавая праца і выяўленыя факты дазваляюць сцвярджаць, што кніга “De inventoribus rerum” была распаўсюджана ў XVI–XVII стст. не толькі ў Заходняй Еўропе, але і на беларускіх землях. Адпаведна, мэта дадзенага даследавання – выявіць, хто канкрэтна з пісьменнікаў звяртаўся да працы італьянскага гуманіста і як яе ацэньваў, а таксама высветліць, у якіх формах адбывалася рэцэпцыя названага твора літаратурай Беларусі таго перыяду.

Ёсць падставы меркаваць, што з “De inventoribus rerum” быў знаёмы Сымон Будны (каля 1530–1593) – пісьменнік, перакладчык, філосаф, асветнік, адзін з буйнейшых дзеячаў рэфармацыйнага руху на Беларусі ў другой палове XVI ст. Так, яго пераклад на польскую мову Новага Запавету, выдадзены ў 1574 г., суправаджаўся грунтоўнай прадмовай «Да ўсіх верных чытачоў...». А ў гэтай прадмове адзначаецца, што друкарства пачалося толькі каля 1443 г., і побач на палях указваецца крыніца гэтай інфармацыі: “Vergili9 Polydo: De inuēt: li:2. ca:7.” [10, s. 19]. Мяркуючы па ўсім, С. Будны меў на ўвазе “De inventoribus rerum”, бо ў сёмай главе другой кнігі гэтай працы (“Qui primo libros aediderint, et de prima bibliotheca, & à quo aut ubi usus imprimendarum literarum primitus inventus” [6, p. 18]) (пераклад: «Хто ўпершыню кнігі выдаў, і пра першую бібліятэку, і кім і дзе спосаб друкавання літар першапачаткова быў вынайздзены») італьянскі вучоны паведамляе пра немца (у першым венецыянскім выданні 1499 г. і наступных “Germanus nomine Petrus” [2, p. 85], а пачынаючы з базельскага 1521 г. і ў больш позніх выданнях “Iohannes Cuthemburgus natione Theutonicus” [6, p. 18v]. – У. Ч.), які ў горадзе Майнц вынайшаў спосаб друкавання літар і першым пачаў яго там выкарыстоўваць. І далей Палідор Вергілій піша, што ў Рым «прынёс» гэта нейкі немец Конрад [2, p. 85; 6, p. 18v].

У першым венецыянскім выданні 1499 г. (дарэчы, як і ў парызскіх (1502 і 1510 гг.), венецыянскіх (1503, 1507 і 1516 гг.), стразбургскіх (1509, 1512 і 1515 гг.)) адзначаецца толькі, што адбылося гэта “мох”, г. зн. «у хуткім часе, потым, пазней»: “Mox quidam nomine Coradus itidem Germanus Romam primo in Italiam attulit...” [2, p. 85]. А вось у базельскім выданні 1521 г., як і ў большасці пазнейшых, замест “мох” ужо падаюцца ўсе неабходныя даныя, якія дазваляюць прыблізна вылічыць год пачатку кнігадрукавання, г. зн. 1443: “Decimosexto deinde anno, qui fuit salutis humanae quinquagesimus octavus, supra millesimum ac quadringentesimum, quidam nomine Conradus, homo itidem Germanus, Romam primo in Italiam attulit...” [6, p. 18v] / «Потомъ шестнадцать лѣтъ спустя нѣкто именемъ Конрадъ родомъ также изъ Германіи, въ лѣто отъ воплощенія Хрiстова 1458 въ Римъ въ первые въ Италію сіе искусство принесь...» [5, ч. 1, с. 145]. Адсюль вынікае, што Сымон Будны, калі і чытаў кнігу Палідора Вергілія, то ў руках меў яе асобнік, які выйшаў з-пад друкарскага варштата ў 1521 г. ці пазней. У той жа час нельга цалкам выключаць і таго, што Сымон Будны запазычыў гэтую дату (разам са спасылкай) з публікацыі нейкага іншага аўтара.

У 1610 г. у Вільні з’явілася выданне аднаго з самых значных тэкстаў таго корпуса, які потым абагульнена стануць называць палемічнай літаратурай: “Фрынас (ці Трэнас), альбо Плач адзінай св. Саборнай Апостальскай Усходняй Царквы з тлумачэннем Догматаў Веры” (далей у тэксце «Фрынас». – У. Ч.) [11]. Аўтарства яго пазначалася псеўданімам Theophil Ortholog. На сённяшні дзень няма падстаў сумнявацца, што гэта Мялецій Смятрыцкі (1577–1633), вядомы царкоўны дзеяч і пісьменнік. Сярод аўтараў, «сведчанні якіх тут у гэтай (у “Фрынасе”. – У. Ч.) кнізе цыталіся» [11, к. 15v], прысутнічае і “Polydorus Vergilius” [11, к. 16].

Упершыню яго імя сустракаецца ў трэцім раздзеле пад назвай «Супраць адзінаўладнай вярхоўнасці Папы Рымскага», дзе на палях ёсць спасылка: “Polydor. Vergilius lib: 4. ca. 10.”. І там жа ў тэксце чытаем: “Rzymiski... Arcybiskup, wszystkich Kościołów, wszelkich narodów universalnym zezwoleniem iest głowa, tak że żadne przeciw temu szemraniu miejsce niezbożnym kacerzom nie zostaje” [11, к. 32 odw.] (пераклад: «Рымскі... Архібіскуп усіх Цэркваў з універсальнага дазволу ўсіх народаў ёсць галава, так што нараканню супраць гэтага бязбожным ерэтыкам ніякага месца не застаецца»). Уласна, гэта цытата ў перакладзе на польскую мову з дзясятай главы (пад назвай “De origine honorum, qui Romano pontifici habentur...”) чацвёртай кнігі “De inventoribus rerum”, якая ў арыгінале гучыць так: “...Romanus pontifex cunctarum est ecclesiarum caput, et id quidem summo omnium gentium consensu, ita ut non sit vel impijs hominibus locus iam ullus aliter somniandi nedum disputandi relictus” [12, p. 311]. У рускім перакладзе 1782 г. яна падаецца наступным чынам:

«...Римскій Папа главою естъ всѣхъ церквей по общему согласію всѣхъ народовъ, такъ что ни самымъ нечестивымъ не остается мѣста брѣдить въ противность, не только стязаться» [5, ч. 1, с. 370]. Як мы ўжо адзначалі, у базельскім выданні 1525 г. чацвёртая кніга была дапоўнена трыма раздзелаі. Прычым якраз дзясяты раздзел, з якога М. Сматырыцкі падаў гэтую вытрымку, уваходзіў у іх лік. Аднак у кнізе “De rerum inventoribus”, надрукаванай у 1525 г. у Базелі, працытаваныя аўтарам “Фрынаса” словы італьянскага пісьменніка адсутнічаюць. Наколькі нам удалося высветліць, упершыню яны з’явіліся толькі ў тэксе дзясятага раздзела чацвёртай кнігі базельскага выдання 1536 г. Такім чынам, напрошваецца выснова, што М. Сматырыцкі карыстаўся тым экзэмплярам кнігі італьянскага гуманіста, які быў надрукаваны не раней за 1536 г.

Як мы памятаем, Заходняя царква палічыла, што кніга італьянца дыскрэдытуе каталіцтва, і сваім вернікам чытаць яе забараніла, а вось М. Сматырыцкі, наадварот, прылічвае Палідора Вергілія да “Rzyskiego dworu pochlebców” («лісліўцаў Рымскага двара») [11, к. 32 odw.] за тое, у прыватнасці, што ён пісаў пра ўладу Папы Рымскага над усімі царквамі і пра безумоўнае прызнанне яго верхавенства над усімі народамі. З гэтымі сцверджаннямі італьянца пісьменнік-палеміст катэгарычна не згаджаўся. Улічваючы характарыстыку, якую М. Сматырыцкі даў аўтару “De inventoribus rerum”, цалкам лагічна лічыць, што яго ж, Палідора Вергілія, ён меў на ўвазе, калі далей у трэцім раздзеле «Фрынаса» пісаў пра «наваяўленых казачнікаў бессаромных» і «святой праўды прыгнятальнікаў»: “...nowowzniklych Baierowcow niewstydlwych... Bellarminow... Careriew / Costerow / Polidorow / Roderow / Mancinow / y inszych tym podobnych / świętey prawdy oppressorow...” [11, к. 48 odw.] (вылучана намі. – В. Ч.).

Яшчэ раз на забаронены Каталіцкай царквой твор М. Сматырыцкі спасылаецца ў сёмым раздзеле – «Пра Чысцец». Тут ён, звяртаючыся да шостаі кнігі працы Палідора Вергілія, піша: “Polydorus Vergilius / świętem się / mówi / każdego z świętych dzień nazywa / y iest iemu poświęcony / iako bowiem tych / którzy z żywota matek na ten świat wychodzą / że się rodzą / mówimy. Tak zaiste równym sposobem rzecz się może / że się rodzi ten / którego dusza z zwiąsku ciała rozwiązana / do wiekuiestego odchodzi żywota. Ztąd to y w zwyczaj weszło / że ostatnie Błogosławionego ich żywota dni / y im poświęcona uroczystość / nie śmierci ale narodzenia dniami są nazwane” [11, к. 169] (пераклад: «Палідор Вергілій кажа, што святам кожнага з святых дзень называецца і ёсць яму прысвечаны, бо як тых, што з улоння мацярок на гэты свет прыходзяць, мы кажам, што нараджаюцца. Гэткім жа сапраўды чынам сказаць можна, што нараджаецца той, чыя душа, вызвалёная ад повязяў цела, адыходзіць у вечнае жыццё. Адсюль і ў звычай увайшло тое, што апошнія Благаслаўленага іх жыцця дні і ім прысвечаная ўрачыстасць не смерці, а нараджэння днямі называюцца»). Хоць на палях і ўказваецца: “Polydor. lib. 6. cap. 3.”, але ў трэцім главе мы не знайшлі ўрыўка, які можна было б суаднесці з працытаванымі словамі М. Сматырыцкага. Мяркуючы па ўсім, усходнеславянскі пісьменнік-палеміст меў на ўвазе наступны фрагмент з восьмай главы (“De primo festorum dierum instituto...”) шостаі кнігі: “...festum alicuius divi vocitari diem, ac esse ei sacrum, quo ille è vita migrasset ad coelum: nam quemadmodum quis nasci dicitur, cum de utero matris in hanc prodit lucem, ita pari ratione potest meritò existimari natus, cum eius anima vinculis carnis soluta ad lucem redit aeternam. Unde mos inolevit, ut dies huiusmodi divorum vitae extremos natales, et sacra illis solennia non funebria, sed natalitia appellaremus” [12, р. 448] (рускі пераклад 1782 г.: «...тотъ день почитается праздничнымъ и посвященнымъ святому, въ который святой оный преставившись возшелъ на небеса: ибо какъ говорятъ о томъ, что онъ родился, который отъ утробы матерней на свѣтъ произошелъ: такъ равно можно почестъ родившимся святого, когда душа его разрѣшившись отъ узъ тѣлесныхъ, къ свѣту вѣчному преселяется. Откуда въ обычай вошло дни преставленія святыхъ, дни рожденія, и праздники ихъ не погребенія днями, но рожденія называть» [5, ч. 2, с. 140]).

Такім чынам, наяўнасць у «Фрынасе» цытаты ў перакладзе на польскую мову з дзясятай главы чацвёртай кнігі і перыфразоўка ўрыўка з восьмай главы шостаі кнігі “De inventoribus rerum” даюць важкія падставы меркаваць, што працу італьянскага гуманіста Мялецій Сматырыцкі чытаў. Знаёмства з ёю адбылося, хутчэй за ўсё, праз лацінамоўнае выданне, якое ўбачыла свет не раней за 1536 г. Аўтар «Фрынаса», як мы прасачылі, абвінавачваў італьянскага пісьменніка ў неаб’ектыўнасці і скажэнні праўды, калі той пісаў пра вышэйшую і неабмежаваную ўладу Папы Рымскага і сцвярджаў, што яе без прызнання прызнаюць усе народы.

Аднак прысутнасць працы Палідора Вергілія ў літаратуры Беларусі другой паловы XVI – пачатку XVII ст. не абмяжоўваецца толькі спасылкай, цытатай і перыфразоўкай фрагмента. Засваенне “*De inventoribus rerum*” айчынным мастацтвам слова адбылося і ў даволі цікавай форме. Маецца на ўвазе выпушчаная віленскай друкарняй Яна Карцана кніга “*Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł u do używania ludziom podał*” (“*Inventores rerum, альбо Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і ва ўжытак людзям даў*”; 1608) Яна Пратасовіча [13]. У пасляслоўі да чытача “*Jan Protasowicz na Mohilney*” сам указаў на крыніцу, адкуль браў звесткі падчас яе напісання: «...у якога (Палідора Вергілія. – У. Ч.) гэта збіраў / І напісанае ім (праца “*De inventoribus rerum*”. – У. Ч.) у гэтыя вершы змяшчаў» [13, к. 14 odw.]. А самую кнігу Пратасовіча даследчыкі не без падстаў называюць першай вершаванай энцыклапедыяй у Рэчы Паспалітай [14, с. 22; 15, с. 55; 16, с. 315; 17, с. 26].

Варта ўлічваць, бадай, што яе аўтар, шляхціц з-пад Пінска, на момант публікацыі гэтай кнігі быў ужо сталым паэтам – паспеў напісаць віншавальны верш “*Paranimphus*” («Паранімфус»; 1595), фунеральную паэму “*Epicedium*” («Эпіцэдый»; 1597), вершаваныя маральна-дыдактычныя трактаты “*Konterfet człowieka starego*” («Вобраз старога чалавека»; 1597), “*Kształt pocziwey Białogłowy*” («Узор сумленнай белагалавой»; 1597), “*Jałmużnik*” («Ахвярадаўца»; 1597) [16, с. 307–314]. Апошні з названых твораў, як сцвярджае літаратуразнавец С. Кавалёў, – гэта «...вершаваная перапрацоўка сачынення італьянскага вучонага Юлія Фолька (лацінскі арыгінал пабачыў свет у 1574 г. у Рыме, пасля неаднаразова перавыдаваўся)» [16, с. 313]. Маецца на ўвазе кніга “*Eorum qui vel eleemosynas erogaverunt admirabiles fructus, vel de eleemosyna scripserunt insignes sententiae, nunquam antea in unum ita collectae*” Джулія Фолька (італ. Giulio Folco, лац. Julius Fulcius).

Калі ж весці гаворку пра “*Inventores rerum...*”, то даследчыкі па-рознаму вызначаюць, што ўяўляе сабою гэтая кніга, прычым некаторыя самі сабе прычаць. Так, напрыклад, А. І. Анушкін у сваёй манаграфіі «На заре книгопечатания в Литве» (1970) спачатку піша, што аснова для сваёй «своеасаблівай энцыклапедыі» Я. Пратасовічам пачэрапнута з сачынення Вергілія Палідора Урбінскага, але ён «...перарабіў яго на свой лад і, па сутнасці, напісаў арыгінальны твор у вершах, далучыўшы мясцовыя факты» [8, с. 12]. А далей адзначае, што “*Inventores rerum...*” – «гэта, уласна, вольны пераклад, выкладзены вершамі...» [8, с. 102] папулярнага твора італьянца. Падобнае паўтараецца і ў кнізе нарысаў «Рассказы о старых книгах: поиски, находки, загадки» (1979) таго ж самага аўтара: то гаворыцца пра кнігу Я. Пратасовіча як напісаную вершамі «...па матывах твора італьянскага вучонага...» [15, с. 53], то пра вершаванае пералажэнне твора «Пра вынаходнікаў рэчаў» Палідора Вергілія [15, с. 55]. Як бы ні было, паняцці «вольны пераклад», «пералажэнне», «арыгінальны твор» далёка не тоесны і не могуць ужывацца як сінонімы. Ужо згаданы С. Кавалёў у сваю чаргу называе кнігу Я. Пратасовіча польскамоўнай вершаванай адаптацыяй “*De inventoribus rerum*” [16, с. 315]. Але і з гэтым цяжка пагадзіцца, калі ўлічваць, што пад адаптацыяй звычайна разумеюць толькі скарачэнне і спрашчэнне тэксту арыгінала [18, стб. 19]. Для вызначэння сутнасці плёну творчай працы палескага паэта ў дадзеным выпадку, на наш погляд, больш за ўсё падыходзіць літаратуразнаўчы тэрмін «парафраз(а)» (грэч. *paraphrasis* – апісанне) – пераказ, пералажэнне тэксту іншымі словамі (часта – прозы ў вершы або вершаў у прозу; часам – скарачана або пашырана)» [18, стб. 718]. Як бачым, паводле М. Л. Гаспарова, у парафразы тэкст арыгінала можа быць не толькі скарачаны, але і пашыраны. А “*Inventores rerum...*” і з’яўляецца скарачаным пераказам у вершаванай форме твора Палідора Вергілія, які Ян Пратасовіч напоўніў мясцовымі рэаліямі і дапоўніў сваімі каментарыямі, заўвагамі. Каб пацвердзіць гэтае меркаванне, звернемся непасрэдна да тэксту кнігі палескага паэта.

Польскі даследчык К. Свяркоўскі, які ў 1973 г. у Вроцлаве перавыдаў яе, каротка характарызуе выданне так: «У алфавітным парадку, у аб’ёме 147 артыкулаў назваў Пратасовіч 174 “вынаходніцтвы” і падаў імёны 180 “вынаходнікаў”; з іх 30 % – гістарычныя постаці, што жылі на працягу дваццаці аднаго стагоддзя, ад VII ст. да н. э. пачынаючы, а Гутэнбергам заканчваючы, звыш 60 % – постаці з сяміцкай, егіпецкай, а перадусім грэцкай міфалогіі, у невялікай ступені таксама з рымскай; урэшце нешматлікія жыхары канкрэтных гарадоў альбо краін і героі Бібліі, “Іліяды”, “Энеіды”» (пер. з пол. мовы С. Кавалёва) [цыт. па: 16, с. 315]. Звернем увагу на тое, што палескі паэт, у адрозненне ад Палідора Вергілія, больш прадумана падышоў да арганізацыі матэрыялу

ў сваім энцыклапедычным даведніку. Паклапаціўшыся пра тых, хто будзе ім карыстацца, ён размясціў артыкулы ў алфавітным парадку, каб чытачу было зручней шукаць патрэбнае. Акрамя таго, у большасці выпадкаў яго артыкулы, як правіла, прысвечаны аднаму «вынаходніцтву» альбо аднаму «вынаходніку», тады як у Палідора Вергілія вялікія масівы інфармацыі падзелены на главы. Так, напрыклад, на аснове звестак, пачэрпнутых з ужо згаданай сёмай главы другой кнігі Палідора Вергілія, мясцовы версіфікатар склаў некалькі артыкулаў: пра немца Іагана Гутэнберга, які ў Майнцы распачаў друкаваць кнігі [14, s. 67], пра Анаксагора, што людзям кнігі даў для чытання [14, s. 72], і пра Гая Азінія Паліёна, які адкрыў першую публічную бібліятэку ў Рыме [14, s. 72].

Дзеля таго, каб скласці ўяўленне пра выкарыстання Я. Пратасовічам прыёмы перапрацоўкі кнігі італьянскага пісьменніка і пра плён яго творчасці, звернемся да змешчаных у абедзвюх кнігах звестак пра некаторых вынаходнікаў і іх вынаходніцтвы. Навідавоку, што шляхціц з-пад Пінска трансфармаваў зыходны матэрыял. Так, першы двухрадковы артыкул свайго энцыклапедычнага даведніка ён прысвяціў адразу двум вынаходнікам – героям грэчаскай міфалогіі Амфіёну і Амфітрыёну (у працы Палідора Вергілія імя апошняга з названых перадаецца як “Amphictyon” / Амфіктыён [12, p. 91]. – У. Ч.). Пра першага з іх у чатырнаццатай главе першай кнігі (“Quis primus musicam repererit...”) італьянскі аўтар паведамляе, што, па сведчанні Плінія Старэйшага, вынаходнікам музыкі быў менавіта ён, сын Антыопы і Зеўса [12, p. 52]. І далей ён цытуе: два радкі з Эклогі II Публія Вергілія Марона (зб. «Буколікі»), дзе згадваюцца песні, якія, склікаючы статак, спяваў Амфіён; урывак з «Навукі паэзіі» Квінта Гарацыя Флака, у якім сцвярджаецца, што Амфіён, заснавальнік горада Фівы, камяні перасоўваў гучаннем сваёй ліры; і, нарэшце, словы з паэмы «Фіваіда» Публія Папінія Стацыя пра тое, як ён іграю на ліры будаваў гарадскія мury [12, p. 52]. А вось Ян Пратасовіч усю інфармацыю пра сына Антыопы і Зеўса ўмясціў у адну фразу: “*Amphion do muzyki znalazł sposób wszelki*” [14, s. 61] (пераклад: «Амфіён для музыкі знайшоў спосабы розныя»).

Звесткі для другой часткі першага артыкула Пратасовіч узяў з дваццаць чацвёртай главы (“De duobus divinandi generibus...”) першай кнігі італьянца. Варта згадаць, што Палідор Вергілій у сваёй працы падаў некалькі версій таго, хто навучыў сны тлумачыць: “*Somniorum interpretationem, autore Plinio in septimo, Amphictyon primus docuit, quod Trogius Ioseph Iacob filio attribuit, quem omnino peritissime somnia esse interpretatum Iosephus in 2. Antiquitum itidem affirmat. Clemens vero Telmessinis assignat*” [12, p. 91] (рускі пераклад 1782 г.: “Толкованія сновъ, какъ пишетъ Плиній въ кн. 7. Амфиктионъ первый показаль, что самое Трогъ Иосифу Иаковлеву сыну приписываетъ, который весьма искусно сны толковаль, какъ и Иосифъ во 2 кн: древностей утверждаеть. Климентъ же Телемессинцамъ оное присвоеть” [5, ч. 1, с. 105]). Аўтар “*Inventores rerum...*” спыніўся на прапанаванай Плініям: “*Amfitryon wykładacz snów był barzo wielki*” [14, s. 61] (пераклад: «Амфітрыён тлумачальнікам сноў быў вельмі вялікім»).

У трэцім артыкуле Ян Пратасовіч выкладае інфармацыю пра вынаходніцтва такой аблогавай прылады, як таран, і робіць гэта, засноўваючыся на звестках з адзінаццатай главы (“De primo armoium...”) другой кнігі італьянскага пісьменніка. А там паведамляецца, што «каня», які яшчэ таранам называецца, па сведчанні Плінія, Эпей пад Трояй вынайшаў; Вітрувій жа лічыць, што карфагеняне пры аблозе Гадэса (Кадыса), а чарапах Артэмон Клазаменскі прыдумаў (“*Equum autem qui aries dicitur, in muralibus machinis, autore Plinio in 7. Epeus ad Troiam invenit: iuxta vero Vitruvium, libro 10. de architect Carthaginenses, ad Gades oppugnandas. Testudines Artemon Clazomenius invenit*” [12, p. 132]). А вось як гэтыя звесткі падаў, суправаджаючы сваім каментарыем, шляхціц з-пад Пінска:

*Artemon Clazomeni ukazał tarany,
Którymi był przed laty mur poobalany* [14, s. 61].

(пераклад: «Артэмон Клазаменскі паказаў тараны, / Якімі гады таму быў мур павалены»).

У розных планах цікавасць для нас уяўляе і артыкул, прысвечаны нямецкаму пачынальніку кнігадрукавання. Параўнаем тое, што сказана пра значэнне для чалавека кніг і пра вынаходніцтвы Іагана Гутэнберга ў сёмай главе другой кнігі працы Палідора Вергілія, з тым, што напісаў пра гэта Ян Пратасовіч:

“De rerum inventoribus” (Basilea, 1536):

“Cum in dies magis magisque hominum ingenia sola librorum copia vigeant... <...> Quare tantae rei autor non est sua laude fraudandus, praesertim ut posteritas sciat, cui divinum beneficium acceptum referre debeat. Itaque Ioan. Cuthenbergus natione Theutonicus, equestri vir dignitate, ut ab eius civibus acceperimus, primus omnium in oppido Germaniae, quam Moguntiam vocant, hanc imprimendarum literarum artem excogitavit, primumque ibi ea exerceri coepit: non minore industria reperto ab eodem, prout ferunt, autore novo atramenti genere, quo nunc impressores tantum utuntur” [12, p. 121, 123–124].

Рускі пераклад 1782 г.:

«Понеже день отъ дня наипаче челоѳческіе умы помощію множества книгъ сіяють... <...> Почему не должно лишить должной хвалы столь полезной вещи изобрѣтателя, особливо дабы потомки знали, кому они за божественное сіе благодарныіе обязаны благодарностію. И такъ Іоаннъ Гутенбергъ уроженецъ Тевтонскій, достоинствомъ Ковалеръ, какъ граждане его называютъ, первый изъ всѣхъ, въ городѣ Германскомъ Могунціею называемомъ, сіе искусство для печатанія книгъ изобрѣлъ, и въ первые дѣломъ производитъ печатаніе началъ, по изобрѣтении имъ же съ не меньшимъ тщаніемъ новаго рода чернилъ, которыхъ нынѣ типографщики одни употребляютъ» [5, ч. 1, с. 142, 145].

“Inventores rerum...” (Wrocław, 1973):

Drukować księgi Niemiec, Kuntenberg niejaki, Wymyślił w Moguncyje; za co człek wszelaki Powinien imię jego wspominać czytając, Iż za jego powodem tak wiele ksiąg mając, Co dzień może być mędrszy, bo choć milczą księgi, Przedsię dają człowieku w głowę rozum tęgi [14, s. 67].

Пераклад:

Друкаваць кнігі немец, Кунтэнберг нейкі,
Прыдумаў у Магунцыі, за што кожны чалавек
Павінен імя яго ўспамінаць, чытаючы,
Таму што яго заслугамі так многа кніг маючы,
Кожны дзень можа быць мудрэйшы, бо хоць
і маўчаць кнігі,
Усё ж такі даюць чалавеку ў галаву сапраўдны
розум.

Заўважаецца адразу, што Ян Пратасовіч згадаў не пра ўсе вынаходніцтвы І. Гутэнберга, якія пералічыў Палідор Вергілій; калі аўтар “De inventoribus rerum” лічыць неабходным адаць належае вынаходніку такой карыснай рэчы і паведаміць нашчадкам імя таго, каму яны павінны быць удзячнымі за такую боскую міласць, то для працытаваных радкоў палескага паэта ўласцівы выразны дыдактычны тон; пра «маўчанне кніг» у сёмай главе другой кнігі італьянскага пісьменніка нічога не сказана. Акрамя таго, як мы ўжо раней адзначалі, імя і прозвішча Іагана Гутэнберга з’яўляецца толькі ў базельскім выданні “De inventoribus rerum” 1521 г., а ў папярэдніх (увага!!!) тым, хто ў Майнцы першым пачаў друкаваць кнігі, быў немец па імені Петрус. Паколькі ў кнізе Я. Пратасовіча фігуруе прозвішча сапраўднага нямецкага пачынальніка кнігадрукавання, г. зн. Гутэнберга, то можна выказаць здагадку, што мясцовы вершапісец грунтаваўся на адным з тых выданняў працы Палідора Вергілія, якія выходзілі ў 1521 г. або пазней і змяшчалі ўжо восем кніг.

Нельга не пагадзіцца з тымі айчыннымі літаратуразнаўцамі, што сцвярджаюць: «Некаторыя артыкулы ў “Inventores rerum” можна разглядаць як самастойныя вершы...» [16, с. 316], а таксама, што яны «...паказваюць норавы і звычаі тагачаснай шляхты, адлюстроўваюць агульны маральны клімат эпохі і сведчаць пра наяўнасць у Я. Пратасовіча сатырычнага таленту, не раскрытага ім у папярэдніх маральна-дыдактычных творах» [17, с. 27]. Яскравым прыкладам, які ілюструе іх слухнасць, можа служыць артыкул “*Całowanie*” («Цалаванне»):

“Inventores rerum...” (Wrocław, 1973):

Całowania acz z dawna Żydzi używali, Gdy się więc przywitawszy sobie winszowali. Ale i stąd przyczyna nie mniejsza urosła, Gdy trojańskie niewiasty z mężami zaniósł Nawałność morską na brzeg italskiej krainy,

Пераклад:

Хаця цалаванне яўрэі здаўна ўжывалі, калі, такім чынам павітаўшыся, адзін аднаго віншавалі / віталі. Але адтуль прычына не меншая з’явілася, калі траянскіх жанчын з мужамі прынесла бура марская да берагу італьянскай краіны,

Do której się przybiwszy, tam z swoimi syny
 Wysiedli wszyscy, kędy sobie odpoczęli,
 Ale niewiasty onych to przed siebie wzięli,
 Że okręty i nawy wszystkie popaliły,
 Nie chcąc, aby już więcej po morzu błdziły,
 Więc bojąc się swych mężów tedy ich błagały,
 Oblapiając za szyje, wdzięcznie całowały.
 Skąd potym ten obyczaj między ludźmi bywał,
 Że tego całowania każdy rad używał.
 Dzisiaj ten zwyczaj prawie ustał u Polaków,
 Lecz tylko jeszcze został u Rusi prostaków,
 Bowiem się przywitawszy radzi pocałują,
 Czym jakby wewnętrzną miłość sobie pokazują.
 Drudzy zasię ten zwyczaj inaczej udają,
 Jako Plutarchus, także i drudzy więc mają,
 To jest, iż białymgłom w Rzymie zabroniono,
 Aby wina nie piły; tedy ustawiono,
 Aby mąż skąd przyszedłszy, żonę swą całował,
 Jeśli wina nie piła, aby tym spróbował.
 Lecz tu rychlej niż wino gorzałkę poczuje,
 Bowiem się takich siła białychgłów najduje,
 Iż się gorzałką miłą nadobnie uracza,
 Że czasem ledwie mężów swych przed sobą bacza.
 Przeto takich bynajmniej nie trzeba całować,
 Ale raczej sporego kija nie żałować,
 Okładając po grzbiecie, aby jej nie piła,
 Lecz raczej gospodarstwa swego pilna była [14,
 s. 63–64].

прыбіўшыся да якога, там са сваімі сынамі вы-
 садзіліся ўсе, дзе сабе адпачывалі, але жанчы-
 ны іх вырашылі і ўсе караблі і судны спалілі,
 не жадаючы ўжо больш па моры блукаць,
 і вось баючыся сваіх мужоў, таму іх упрошвалі,
 абдымаючы за шыі, з удзячнасцю цалавалі.
 Адтуль потым гэты звычай у людзей існаваў,
 што гэтае цалаванне кожны ахвотна ўжываў.
 Сёння гэты звычай амаль знік у палякаў
 і толькі яшчэ захаваўся ў прасталюдзінаў Русі.
 Таму што прывітаўшыся, ахвотна цалуюцца,
 чым нібыта ўнутраную любоў адзін да аднаго
 выяўляюць. Іншыя ж узнікненне гэтага звычаю
 інакш тлумачаць, як Плутарх, так і іншыя вось
 якую версію маюць, а іменна: што белагалавым
 у Рыме было забаронена віно піць; тады было
 ўстаноўлена, каб муж, адкуль бы ён ні прыйшоў,
 жонку сваю цалаваў, ці віна не піла, каб тым
 правяраў. А тут хутчэй гарэлку, чым віно, учуе,
 бо знаходзіцца нямала такіх белагалавых,
 што гарэлкай упадабанай так начастуюцца,
 што часам ледзьве мужоў сваіх перад сабою ба-
 чаць. Таму такіх зусім не трэба цалаваць,
 а лепш добрага кія не шкадаваць, дубасячы
 па спіне, каб яе не піла, а лепей гаспадарку
 сваю пільнавала.

Пра існаванне ў старажытных яўрэяў звычаю вітаць пацалункам, а таксама пра яшчэ дзве версіі паходжання звычаю цалавацца, якія ўмоўна назавём «траянскай» і «рымскай», распавядае Палідор Вергілій у трынаццатай (дзясятая ў базельскіх выданнях 1521 і 1524 гг., а таксама ў па-
 рыжскім 1528 г. – V. Ч.) главе (“Qui primitur instituerint, ut virgines consecrarentur... item osculo salutandi...”) чацвёртай кнігі “*De inventoribus rerum*”: “Solemus insuper et osculo salutare, id quod antiquum est, quando satis constat Hebraeos sic consuevisse in osculum excipere hospites, atque hoc pacto salutare adeuntes se. <...> ...cuius rei etsi Plutarchus in problemat. alias refert causas, quod mulieribus Romanis vini usus interdictus esset, et idcirco ne bibentes laterent, sed domesticorum congressu redarguerentur, osculandi consuetudinem introductam. An quod mulieres Troianae cum ad Italiae littus appulissent, et viri ad unum omnes in terram descendissent, naves incenderunt, quia se iam diuturni laboris pertaesas maris taederet, quae metu deinde virorum pavidae, osculando, ac blande appellando mitigassent eorum animos, sibique reconciliassent. Hinc mansit postea consuetudo, ut hac inter se comitate uterentur...” [12, p. 328–329] (рускі пераклад 1782 г.: «Обычай имѣемъ также привѣтствовать цѣлованіемъ, и оное есть наидревнѣйшее, когда довольно извѣстно, что Евреи обыкновенно гостей къ себѣ приходящихъ встрѣчаютъ съ цѣлованіемъ, и такимъ образомъ приходящихъ привѣтствуютъ. <...> ...чему Плутархъ хотя другія даеъ причины въ Проблем : то есть, что Римскимъ женщинамъ пить віно было запрещено, и для того, дабы они употребляя віно не могли утаиться, но свиданіемъ родственниковъ обличены были, введенъ обычай цѣловаться. Или можетъ статься отъ того, что Троянскія жены прибывъ въ Италію, и когда мужи всѣ до одного съ кораблей сошли на землю, онѣ сожгли корабли, наскучивъ долговременнымъ безпокойствомъ морскимъ, и боясь наконецъ мужей, цѣлованіемъ и ласками успокоили ихъ сердца и себѣ примирили. Отсюда потомъ произошло обыкновеніе употреблять такого привѣтствія между собою...» [5, ч. 1, с. 390–391]). У нас няма ніякіх прычын сумнявацца ў тым, што шляхціц з-пад Пінска,

пішучы пра звычай цалавацца, узяў інфармацыю не з працы Палідора Вергілія, таму артыкул «Цалаванне» можа служыць яшчэ адным пацвярджэннем нашай думкі наконт таго, што ён за-сноўваўся на выданні “De inventoribus rerum”, у якім было ўжо не тры, а восем кніг.

Уласна, у кнізе Яна Пратасовіча цікавасць і каштоўнасць для нас уяўляюць не столькі звесткі, запазычаныя з працы італьянца, колькі развагі, каментарыі і заўвагі яго самога – інакш кажучы, тыя месцы ў тэксе, дзе выявілася аўтарскае «я». У працытаваным вышэй артыкуле гэта адсылкі да мясцовай рэчаіснасці: першая, калі ён паведамляе, што звычай цалавацца пры сустрэчы заха-ваўся ў асяроддзі прасталюдзінаў Русі і амаль знік у палякаў; другая – заключныя радкі, у якіх востра высмейваецца немалая колькасць тых замужніх жанчын, што злоўжываюць гарэлкай, а іх мужам прапануецца «дзейсны» метад перавыхавання сваіх «белагаловых».

Сатырычны талент Яна Пратасовіча праявіўся і ў такіх артыкулах, як “Cztery konie zaprzęgać” («Чатырох коней запрагаць»), “Rucznice” («Рушніцы»), “Z kusze strzelać” («З самастрэла страляць»), “Tryjumfy” («Трыумфы») [14, s. 65–66, 81, 84, 85]. Таксама варта адзначыць, што ў “Inventores rerum...” аўтар застаецца верным сабе: ён працягвае выступаць як мараліст і ў многіх выпадках, дадаючы ўласныя заўвагі і каментарыі, ставіць перад сабою перш за ўсё дыдактычныя мэты (гл. напрыклад: “Karczmy” («Корчмы»), “Wrzecziona” («Верацёны»), “Zboże młócić” («Збожжа ма-лаціць»), “Zwierciadło” («Люстэрка») [14, s. 70, 86–87, 89]).

Апошні артыкул, да якога мы звернемся, прысвечаны танцам:

*Tańce różne Rzymianie od Hetrusków wzięli,
Ale naszy Polacy, choć później poczęli
Tańcować, tedy Włochom naprzód nic nie dadzą,
Chocia się na przekwinty swoje Włoszy sadzą* [14, s. 85].

У ім нас цікавяць не тыя радкі, у якіх развагі, хто лепей танцуе – палякі ці італьянцы, а толькі першы, які ў перакладзе на беларускую мову гучыць наступным чынам: «Танцы розныя Рымля-не ад Этрускаў узялі...». Шукаючы адпаведную інфармацыю ў працы Палідора Вергілія, нам да-вялося прагледзець больш за дзесяць выданняў (пачынаючы з першага 1499 г.), пакуль удалося знайсці фразу, якая па сэнсу адпавядае першаму радку артыкула «Танцы» Яна Пратасовіча. Вы-светлілася, што сказ “Morem autem eiusmodi choreas ducendi Livius ab Hetruscis ad Romanos profectum dicit” [12, p. 348] (рускі пераклад 1782 г.: «Обычай же таковой пляски, Ливій повѣствуеъ, что отъ Етрусковъ къ Римлянамъ введенъ» [5, ч. 2, с. 8]) упершыню сустракаецца ў другой главе (“Unde apud nostros moris sit, spargere pecuniam in populum...”) пятай кнігі базельскага выдання 1536 г. Прысутнічае ён і ў лацінамоўных экзэмплярах кнігі Палідора Вергілія, якія выйшлі з-пад друкарскага варштата пазней (напрыклад, у 1542 г. – у Антверпене, у 1544 г. – у Базелі, у 1546 г. – у Ліёне, у 1576 г. – у Рыме і інш.). Адсюль мы можам зрабіць выснову, што падчас працы над “Inventores rerum...” у палескага паэта была пад рукою кніга італьянскага гуманіста, якая была надрукавана ў 1536 г. або пазней. Паўстае яшчэ адно пытанне: Ян Пратасовіч чытаў “De inventoribus rerum” на лацінскай або ў перакладзе на адну з еўрапейскіх моў? Адзначым зы-ходна, што мы будзем выказваць толькі здагадкі, якія засноўваюцца на вывучэнні хоць і боль-шасці даступных, але не ўсіх вядомых нам выданняў працы Палідора Вергілія на розных мовах.

Дакладных звестак, якімі мовамі валодаў шляхціц з-пад Пінска, у нас няма. Аднак, мяркую-чы па ўсім, не надта верагодна, што сярод іх былі англійская і кастыльская. Відаць, можна вы-ключыць большасць выданняў “De inventoribus rerum” на французскай мове, таму што толькі ў парыжскіх выданнях “Les memoires et histoire de l’origine, invention & auteurs des choses... traduite par Francoys De Belleforest” 1576 і 1582 гг. змяшчаліся ўсе восем кніг, а ў іншых, якія былі надрукаваны ў Парыжы (1521, 1544 і 1546 гг.) і Ліёне (1576 г.), толькі тры.

Са спіса тых выданняў, на адным з якіх грунтаваўся Ян Пратасовіч, можна без асаблівых перасцярог выкрэсліваць таксама адрасаваныя нямецкамоўным чытачам “Von den Erfindern der Ding(en)” (Augsburg; 1537 і 1544 гг.) і “Eigentlicher bericht der Erfinder aller ding...” (Franckfurt am Mayn; каля 1560 г.), “Von Erfindung und Erfindern der Dinge” (Franckfurt am Mayn; 1603 г.). Роўна як і прызначаныя для італамоўных чытачоў “De la Origine e de gl’Inventori de le Leggi, Costumi, Sciente, Arti, et di tutto quello che a l’humano uso conviensi...” (Венецыя, 1543, 1545 і 1550 гг.), паколькі

ў іх таксама адсутнічае інфармацыя, што танцы рымляне ўзялі ад этрускаў. На нашу думку, не варта надаваць празмерную ўвагу і выданню “De gli inventori delle cose” (Фларэнцыя; 1587 і 1592 гг.), бо працытаваны вышэй сказ з другой главы пятай кнігі “De rerum inventoribus” Франчэска Бальдэлі пераклаў з лацінскай мовы на італьянскую наступным чынам: “Dice Livio, che l’uso del fare i balli di questa sorte passò da’ Toscani a’ Romani” [19, p. 262] (літаральны пераклад: «Лівій кажа, што звычай выконваць гэтага роду танцы перайшоў ад тасканцаў да рымлян»). Нагадаем, што ў Пратасовіча “*Tańce różne Rzymianie od Hetrusków wzięli...*” [13, k. 12], а не “*od Toskańczyków*”. Малаверагодна, што палескі паэт грунтоўна разбіраўся ва ўсіх нюансах італьянскай гісторыі і ведаў, што тасканцамі таксама называлі этрускаў.

Мы ўсё ж такі схіляемся да думкі, што падчас напісання “Inventores rerum...” Ян Пратасовіч карыстаўся асобнікам працы італьянскага гуманіста, які быў надрукаваны на мове арыгінала. На карысць нашай версіі можа быць і тое, як ім падаюцца ўласныя імёны, графічна вылучаныя ў кнізе. Маецца на ўвазе, што іх напісанне ў пераважнай большасці выпадкаў аднолькавае або вельмі блізкае да таго, якое мы знаходзім у выданнях працы Палідора Вергілія на лацінскай мове. А вось калі звярнуцца да перакладаў Франсуа дэ Бэльфарэ на французскую мову (надрукаваны ў Парыжы ў 1576 і 1582 гг.) і Франчэска Бальдэлі на італьянскую (надрукаваны ў Фларэнцыі ў 1587 і 1592 гг.), то выявіцца, што перакладчыкі падавалі ўласныя імёны ў адпаведнасці з традыцыямі, якія сфарміраваліся ў іх родных мовах. Вось некалькі прыкладаў:

“Inventores rerum...” (Wilna, 1608)	“De rerum inventoribus” (Basilea, 1536)	Пер. на француз. мову “Les memoires et histoire...” (Paris, 1582)	Пер. на італьян. мову “De gli inventori delle cose” (Firenze, 1587)
Artemon Clazomeni [13, k. 1]	Artemon Clazomenius [12, p. 132]	Artenien Clazomenien [20, p. 190]	
Perdyx [13, k. 2 odwr.]	Perdix [12, p. 235]		Perdice [19, p. 182]
Anaxagoras [13, k. 6]	Anaxagoras [12, p. 121]		Anassagora [19, p. 90]
Rhaecus [13, k. 7 odwr.]	Rhoecus [12, p. 178]	Rheque [20, p. 253]	Reco [19, p. 134]

Параўноўваючы, як перадаюцца ўласныя імёны ў перакладах працы Палідора Вергілія на французскую і італьянскую мовы, мы звярнулі ўвагу на адзін істотны момант, які досыць пераканаўча сведчыць, што Ян Пратасовіч не засноўваўся на перакладзе Франсуа дэ Бэльфарэ. Справа ў тым, што ў артыкуле “Drzewce” палескі паэт называе канкрэтнага вынаходцу – Tyrrhenus (Тырэн) [13, k. 3 odwr.], персанажа грэчаскай міфалогіі, ад імя якога пайшоў этнонім «тырэны». У адзінаццатай главе другой кнігі “De rerum inventoribus” даюцца звесткі, што менавіта дзякуючы яму з’явілася два віды халоднай колючай і кідальнай зброі (“...hastas velitares et pilum Tyrrhenus” [12, p. 131]). А вось як гэтую фразу пераклаў Франсуа дэ Бэльфарэ: “Les piques & javelines les Thirreniens en ont donné l’usage” [20, p. 188] (пераклад: «Дзіды і дроцікі тырэны далі ва ўжытак»).

Такім чынам, у сукупнасці складваецца даволі трывалы грунт для версіі, што Ян Пратасовіч грунтаваўся на працы італьянскага гуманіста, надрукаванай на лацінскай мове. Хоць мы і зменшылі колькасць выданняў, асобнікамі якіх мог карыстацца шляхціц з-пад Пінска, але гэта ўсё роўна мала што нам дае і не дапамагае скласці кароткі спіс крыніц найбольш верагодных. Па нашых падліках, за перыяд з 1536 па 1608 г. праца “De rerum inventoribus” на лацінскай мове перавыдавалася каля 30 разоў.

Падагульняючы сказанае пра “Inventores rerum...” Яна Пратасовіча, можна заключыць, што гэтая кніга была новай з’явай для літаратуры Беларусі пачатку XVII стагоддзя, якая пашырыла свой жанравы і тэматычны дыяпазон. А ў гэтым немагчыма не адзначыць і ролю італьянскага літаратара, гуманіста Палідора Вергілія Урбінскага як аўтара “De inventoribus rerum”.

Заклучэнне. Праведзенае намі даследаванне пацвярджае, што праца “De inventoribus rerum” Палідора Вергілія Урбінскага была вядома на беларускіх землях у другой палове XVI – пачатку XVII стагоддзя. Яе рэцэпцыя літаратурай Беларусі названага перыяду адбывалася ў розных формах. У прыватнасці, Сымон Будны спасылаўся на кнігу італьянскага гуманіста ў прадмове да свайго перакладу Новага Запавету (Лоск, 1574). У “Фрынасе” (Вільня, 1610) Мялецій Смятрыцкі падаў

цытату з кнігі “De inventoribus rerum”, аўтара якой называе «лісліўцам Рымскага двара» і абвінавачвае ў неаб’ектыўнасці і скажэнні праўды. Засаваенне працы італьянскага пісьменніка айчынным мастацтвам слова пачатку XVII стагоддзя адбылося таксама ў цікавай і незвычайнай форме: у 1608 г. убачыла свет кніга «Inventores rerum, альбо Кароткае апісанне, хто што вынайшаў і ва ўжытак людзям даў» Яна Пратасовіча, якая ўяўляе сабою скарачаны пераказ у вершаванай форме працы Палідора Вергілія з уласнымі каментарыямі і заўвагамі. Такім чынам, здзяйснялася пашырэнне жанравага і тэматычнага дыяпазону літаратуры на нашых землях.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Lodone, M. Virgili Polidoro / M. Lodone // Dizionario Biografico degli Italiani. – 2020. – Vol. 99. – URL: [https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_\(Dizionario-Biografico\)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F](https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_(Dizionario-Biografico)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F) (date of access: 05.12.2024).
2. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De inventoribus rerum libri tres / P. Vergilius. – Venetiis: Christophorus de Pensis impressit, 1499. – [176] p.
3. Lodone, M. Traduzioni, censure, riscritture: sul *De inventoribus* di Polidoro Virgilio / M. Lodone // Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie 5. – 2010. – Vol. 2, № 1. – P. 143–177.
4. Вергілій, П. Полидора Виргилия Урбинского осьмь книгъ о изобрѣтателѣхъ вещей / П. Вергілій; преведены съ латінскаго на славенороссійскій языкъ въ Москвѣ, и напечатаны повелѣніемъ Великаго Государя Царя, и Великаго Князя Петра Перваго Всероссийскаго императора. – [М.: б. и.], 1720. – [2], [6], 412 с.
5. Вергілій, П. Полидора Виргилия Урбинского, о первыхъ изобрѣтателѣхъ всѣхъ вещей: в 2 ч. / П. Вергілій; иждивеніемъ Н. Новикова и Компаніи. – М.: Унив. тип. у Н. Новикова, 1782. – Ч. 1. – [16], 406 с.; Ч. 2. – [12], 347 с.
6. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis Adagiorum liber. Eiusdem de inventoribus rerum libri octo, ex accurata autoris castigatione, locupletationeque non vulgari, adeo ut maxima ferè pars primae ante hanc utriusque voluminis aeditioni accesserit / P. Vergilius. – Basileae: Ex aedibus Ioan. Frobenii, 1521. – [6], 106 f; [6], 92 f.
7. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus libri octo, per authorem summa cura recogniti & locupletati. Dices supremam manum impositam / P. Vergilius. – Basileae: Apud Ioan. Frobenius, 1525. – [6] f., 255 p.
8. Анушкин, А. И. На заре книгопечатания в Литве / А. И. Анушкин. – Вильнюс: Минтис, 1970. – 196 с.
9. Михайлов, М. Л. Старые книги. Путешествие по старой русской библиотеке / М. Л. Михайлов // Сочинения: в 3 т. / М. Л. Михайлов. – М., 1958. – Т. 3: Критика и библиография; Записки. – С. 7–33.
10. Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyszciony, y krotkimi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, ktore każdey iak miaz odmiany przyczyny ukazuią. – Łosk [b. w.], 1574. – [942] s.
11. [Smotrycki, M.] ΘΡΗΝΟΣ, to iest Lament iedyney ś. Powszechney Apostolskiej Wschodniej Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Pierwej z Greckiego na Słowiński, a teraz z Słowińskiego na Polski przełożony / [M. Smotrycki]; Przez Theophila Orthologa, Teyże świętey Wschodniej Cerkwie Syna. – W Wilnie [b. w.], 1610. – [16], 218 k.
12. Vergilius, P. Polydori Vergilii Urbinatis De rerum inventoribus libri octo, per authorem quarto iam, ac diligentius recogniti, & locupletati, quia longior in studijs labor semper plus cumulet inventis licet. Eiusdem in dominicam precem commentariolum / P. Vergilius. – Basileae: [Johann Bebel], 1536. – [11] f., 590 p.
13. Protasowicz, J. Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł y do używania ludziom podał / J. Protasowicz. – W Wilnie: W Druk. Jana Karcana, 1608. – [2], 14 k.
14. Protasowicz, J. Inventores rerum albo krótkie opisanie, kto co wynalazł i do używania ludziom podał: repr. wyd. z 1608 r. / J. Protasowicz; wydał K. Świerkowski. – Wrocław: Wydaw. Zakł. Nar. im. Ossolińskich, 1973. – 120 s.
15. Анушкин, А. Рассказы о старых книгах: поиски, находки, загадки / А. Анушкин. – Изд. 2-е, испр. – М.: Книга, 1979. – 128 с.
16. Кавалёў, С. Шматмоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага эпохі Рэнэсансу / С. Кавалёў. – Мінск: Кнігазбор, 2010. – 375 с.
17. Бразгуноў, А. Паэзія Вялікага Княства / А. Бразгуноў // Славянамоўная паэзія Вялікага Княства Літоўскага XVI–XVIII стст. / НАН Беларусі, Ін-т мовы і літ. – Мінск, 2011. – С. 10–35.
18. Литературная энциклопедия терминов и понятий / Рос. акад. наук, Ин-т науч. информ. по обществ. наукам; гл. ред. и сост. А. Н. Николюкин. – М.: Интелвак, 2001. – 1596 стб.
19. Vergilius, P. Polidoro Virgilio da Urbino De gli inventori delle cose. Libri Otto / P. Vergilius; tradotti per m. Francesco Baldelli. – In Fiorenza [Firenze]: Per Filippo, e Iacopo Giunti, e Fratelli, 1587. – [24], 426, [46] p.
20. Vergile, P. Les Mémoires et histoire de l’origine, invention & autheurs des choses. Faicte en Latin, et divisée en huit livres / par Polydore Vergile natif d’Urbain: et traduite par François De Belleforest Comingeois. Avec une table très-ample des noms, matières, & choses mémorables y contenuës. – Paris: Chez Robert le Mangnier, 1582. – [12], 863, [118] p.

References

1. Lodone M. Virgili Polidoro. *Dizionario Biografico degli Italiani*, 2020, vol. 99. Available at: [https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_\(Dizionario-Biografico\)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F](https://www.treccani.it/enciclopedia/polidoro-virgili_(Dizionario-Biografico)/?search=VIRGILI%2C%20Polidoro%2F) (accessed 14.11.2024) (in Italian).
2. Polydori Vergilii Urbinatis *De inventoribus rerum libri tres*. Venetiis, Christophorus de Pensis impressit, 1499, [176] p. (in Latin).

3. Lodone M. Traduzioni, censure, riscritture: sul *De inventoribus* di Polidoro Virgilio. *Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa. Classe di Lettere e Filosofia. Serie 5*, 2010, vol. 2, no. 1, pp. 143–177 (in Italian).
4. By Polydore Vergil of Urbino eight books about inventors of things. Moscow, 1720. [2], [6], 412 p. (in Russian).
5. By Polydore Vergil of Urbino, about the first inventors of all things: in 2 parts. Moscow, University Printing House of N. Novikov, 1782. 2 parts (in Russian).
6. Polydori Vergilii Urbinatis *Adagiorum liber. Eiusdem de inuentoribus rerum libri octo, ex accurata autoris castigatione, locupletationeq. non uulgari, adeo ut maxima ferè pars primae ante hanc utriusq. uoluminis aeditioni accesserit*. Basileae, Ex aedibus Ioan. Frobenii, 1521. [6], 106 f; [6], 92 f. (in Latin).
7. Polydori Vergilii Urbinatis *De rerum inventoribus libri octo, per authorem summa cura recogniti & locupletati. Dices supremam manum impositam*. Basileae, Apud Ioan. Frobenius, 1525. [6] f., 255 p. (in Latin).
8. Anushkin A. I. *At the dawn of book printing in Lithuania*. Vilnius, Mintis Publ., 1970. 196 p. (in Russian).
9. Mikhailov M. L. Old books. Journey through the old Russian library. *Works: in 3 volumes. Vol. 3*. Moscow, 1958, pp. 7–33 (in Russian).
10. Nowy Testament znowu przełożony, a na wielu mieyscach za pewnemi dowodami odprzysad przez Simona Budnego oczyśćiony, y krotkiemi przypiskami po kraioch objaśniony. Przydane też są na końcu tegoż dostateczniejsze przypiski, które każdej iak miarż odmiany przyczyny ukazuią. Łosk, 1574. [942] p. (in Polish).
11. [Smotrycki M.] *ΘΡΗΝΟΣ, to iest Lament iedyney ś. Powszechny Apostolskiej Wschodney Cerkwie, z objaśnieniem Dogmat Wiary. Pierwej z Greckiego na Słowiński, a teraz z Słowińskiego na Polski przełożony*. Wilno, 1610. [16], 218 k. (in Polish).
12. Polydori Vergilii Urbinatis. *De rerum inventoribus libri octo, per authorem quarto iam, ac diligentius recogniti, & locupletati, quia longior in studijs labor semper plus cumulet inventis licet. Eiusdem in dominicam precem commentariolum*. Basileae, [Johann Bebel], 1536. [11] f., 590 p. (in Latin).
13. Protasowicz J. *Inventores rerum, albo Krótkie opisanie, kto co wynalazł y do używania ludziom podał*. Wilno, W Drukarnie Jana Karcana, 1608. [2], 14 k. (in Polish).
14. Protasowicz J. *Inventores rerum albo krótkie opisanie, kto co wynalazł i do używania ludziom podał*. Reprint 1608. Wrocław, Zakład Narodowy Ossolińskich, 1973. 120 p. (in Polish).
15. Anushkin A. *The stories about old books: searches, finds, mysteries*. 2nd ed. Moscow, Kniga Publ., 1979. 128 p. (in Russian).
16. Kavaleu S. *Multilingual poetry of the Grand Duchy of Lithuania in epoch of the Renaissance*. Minsk, Knigazbor Publ., 2010. 375 p. (in Belarusian).
17. Brazgunou A. Poetry of the Grand Duchy. *Slavic poetry of the Grand Duchy of Lithuania of the 16th–18th centuries*. Minsk, 2011, pp. 10–35 (in Belarusian).
18. Nikolyukin A. N. (ed.). *Literary encyclopedia of terms and concepts*. Moscow, Intelvak Publ., 2001, 1596 col. (in Russian).
19. Polidoro Virgilio da Urbino. *De gli inventori delle cose*. Libri Otto tradotti per F. Baldelli. Firenze, Per Filippo, e Iacopo Giunti, e Fratelli, 1587. [24], 426, [46] p. (in Italian).
20. Polydore Vergile. *Les Mémoires et histoire de l'origine, invention & auteurs des choses*. Faicte en Latin, et divisée en huit livres. Paris, Chez Robert le Mangnier, 1582. [12], 863, [118] p. (in French).

Информация об авторе

Черота Владимир Иванович – кандидат филологических наук, старший научный сотрудник отдела белорусской литературы XX и XXI вв. Центр исследований белорусской культуры, языка и литературы, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: vladimir.charota@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2821-9368>

Information about the author

Uladzimir I. Charota – Ph. D. (Philol.), Senior Researcher, Department of Belarusian Literature of the 20th and 21st centuries. Center for the Belarusian Culture, Language and Literature researches of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: vladimir.charota@gmail.com <https://orcid.org/0000-0002-2821-9368>

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

ЭКАНОМІКА ECONOMICS

УДК 378;339.9
<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-253-262>

Поступила в редакцию 14.02.2025
Received 14.02.2025

Хань И

Институт экономики Национальной академии наук Беларуси, Минск, Беларусь

ОБРАЗОВАТЕЛЬНАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ КИТАЙСКО-БЕЛОРУССКОГО ИНДУСТРИАЛЬНОГО ПАРКА «ВЕЛИКИЙ КАМЕНЬ»: СОСТОЯНИЕ И НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ

Аннотация. Мировая практика свидетельствует о важности диверсификации спектра оказываемых услуг для обеспечения конкурентоспособности промышленных парков, а современные тенденции развития промышленности обуславливают рост требований компаний-резидентов к человеческим ресурсам, в связи с чем формирование образовательной составляющей становится все более актуальным для промышленных парков. Целью исследования является оценка состояния образовательной составляющей в Китайско-Белорусском промышленном парке «Великий камень». В ходе исследования обоснованы актуальные подходы к развитию образовательной составляющей промышленного парка (активный, кластерный, пассивный), предложены возможные модели самостоятельного развития промышленным парком образовательной составляющей и обоснована целесообразность их применения на основе зарубежного опыта. Проведено исследование на базе Китайско-Белорусского промышленного парка «Великий камень», результаты которого позволили предложить следующее: внедрить совместные магистерские программы с участием китайских университетов; обеспечить предоставление индивидуальных образовательных услуг для нужд конкретного резидента; организовать обучение детей и молодежи, подготовку рабочих для последующего трудоустройства на территории промышленного парка. Актуальной является также подготовка аспирантов.

Ключевые слова: промышленный парк, образовательные услуги, китайско-белорусское сотрудничество, магистерские программы, цифровые платформы, управляющие компании, инновации, промышленность

Для цитирования: Хань, И. Образовательная составляющая функционирования Китайско-Белорусского промышленного парка «Великий камень»: состояние и направления совершенствования / Хань И // Весті Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі. Серыя гуманітарных навук. – 2025. – Т. 70, № 3. – С. 253–262. <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-253-262>

Han Yi

Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus, Minsk, Belarus

EDUCATIONAL COMPONENT OF THE FUNCTIONING OF THE CHINESE-BELARUSIAN INDUSTRIAL PARK «GREAT STONE»: STATUS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT

Abstract. Nowadays the competitiveness of industrial parks depends on diversifying the range of services provided, also modern trends in industrial development determine the growth of resident companies' requirements for human resources, in connection with which the formation of the educational component is becoming increasingly relevant for industrial parks. The purpose of the study consists in assessing the educational component in the China-Belarus Industrial Park «Great Stone». The study substantiates current approaches to the development of the educational component of the industrial park (active, cluster, passive), proposes possible models of independent development of the educational component by the industrial park and substantiates the feasibility of their application based on foreign experience. Authors had conducted a study on the basis of the China-Belarus Industrial Park «Great Stone» and make several propositions: to introduce joint master's programs with the participation of Chinese universities, ensure the provision of individual educational services for the needs of a specific resident, to organize training for children and youth, and train workers for subsequent employment in the industrial park. The training of postgraduate students is also actual for industrial park.

Keywords: industrial park, educational services, Chinese-Belarusian cooperation, master's programs, digital platforms, management companies, innovations, industry

For citation: Han Yi. Educational component of the functioning of the Chinese-Belarusian Industrial Park “Great stone”: status and directions for improvement. *Vestsi Natsyyanal'nai akademii navuk Belarusi. Seriya humanitarnykh navuk* = *Proceedings of the National Academy of Sciences of Belarus. Humanitarian Series*, 2025, vol. 70, no. 3, pp. 253–262 (in Russian). <https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-253-262>

Введение. Индустриальные парки в современной мировой экономике стремительно диверсифицируют направления своей деятельности, стремясь максимизировать генерируемые эффекты и одновременно обеспечивать рост отдачи от используемого человеческого потенциала. Индустриальные парки создаются для привлечения производственных компаний различных масштабов деятельности, которые нуждаются не только в площадях и мощностях для выпуска, но и в высококвалифицированных специалистах, обладающих необходимыми в условиях цифровой трансформации компетенциями [3, с. 401]. При этом наличие в индустриальном парке полного комплекса обеспечивающих услуг позволяет значительно сократить сроки запуска нового производства, снизить издержки новых резидентов, повысить эффективность и конкурентоспособность индустриального парка [4, с. 849]. Управляющая компания индустриального парка, предоставляя резидентам сопутствующие услуги, за счет эффекта масштаба не только позволяет им стать более конкурентоспособными ввиду оптимизации себестоимости производимой продукции, но и способствует более полному использованию человеческого потенциала, сконцентрированного в индустриальном парке, упрощает его формирование и накопление, стимулирует рост производительности труда [2, с. 15]. Для индустриальных парков характерно отсутствие тесной связи с научными, образовательными центрами [5, с. 15], что ограничивает возможности управляющих компаний в оказании дополнительных услуг образовательного характера, однако предоставление комплекса сервисов в режиме «одного окна» имеет важное значение в обеспечении долгосрочной конкурентоспособности промышленных предприятий – резидентов парка [7, с. 15]. Возникает необходимость исследования теоретических и практических аспектов развития образовательной составляющей в деятельности индустриальных парков.

Сущность и модели оказания образовательных услуг на базе индустриальных парков. Возможность оказания образовательных услуг резидентам индустриального парка при участии управляющей компании предусмотрена, например, действующим в Российской Федерации национальным стандартом «Индустриальные парки. Требования», в соответствии с п. 5.2.2 которого управляющая компания может «содействовать резидентам индустриального парка в ... обеспечении необходимыми трудовыми ресурсами»¹. В развитых странах характерными чертами регулирования индустриальных парков являются гибкость и адаптивность, что позволяет управляющим компаниям самостоятельно принимать решения, связанные с ассортиментом доступных резидентам услуг, и развивать образовательную деятельность в различных формах. Заинтересованность управляющих компаний индустриальных парков в развитии образовательной составляющей деятельности обусловлена следующими причинами:

- 1) увеличением количества индустриальных парков и ужесточением конкуренции среди них за счет резидентов, способных обеспечивать существенный вклад в общие результаты деятельности индустриального парка и региональное развитие. Наличие образовательной составляющей становится все более значимым для обеспечения конкурентоспособности индустриального парка;
- 2) необходимостью диверсификации источников доходов индустриального парка при отсутствии свободных территорий и производственных мощностей;
- 3) ускоряющейся цифровизацией производства, ростом требований к навыкам и компетенциям человеческих ресурсов со стороны резидентов индустриального парка.

В свою очередь резиденты индустриальных парков заинтересованы в образовательных услугах для повышения эффективности своей деятельности, роста инвестиционной привлекательности

¹ Индустриальные парки. Требования. ГОСТ Р 56301-2014 // Электронный фонд правовых и нормативно-технических документов. – URL: docs.cntd.ru/document/1200115731 (дата обращения: 19.12.2024).

за счет улучшения характеристик доступной в индустриальном парке инфраструктуры [8, с. 13]. Появляется возможность обеспечивать непрерывное развитие человеческих ресурсов, стимулировать рост производительности труда на инновационной основе, осуществлять гибкие программы повышения квалификации и обучения работников, созданные под задачи конкретного резидента индустриального парка [1, с. 511], более полно реализуется потенциал аутсорсинга в управлении человеческими ресурсами, что позволяет руководству организации – резидента индустриального парка сосредоточиться на ключевых направлениях деятельности, связанных с производством. Заинтересованы в развитии образовательной составляющей индустриальных парков также региональные органы власти: образовательные услуги позволяют жителям региона приобретать необходимые компетенции и трудоустраиваться на высокоэффективные рабочие места на предприятиях – резидентах индустриального парка, что способствует росту налоговых отчислений, повышению уровня жизни, улучшению конъюнктуры рынка труда.

Однако в научной литературе до настоящего времени нет единого подхода к выделению и классификации моделей развития образовательной составляющей функционирования индустриального парка. Как представляется, целесообразно выделить три подхода к формированию образовательной составляющей деятельности:

1) *пассивный подход*. Часто образовательная составляющая как самостоятельное направление деятельности управляющей компании индустриального парка вовсе не развивается: образовательные услуги приобретаются резидентами в учреждениях высшего и среднего специального образования, на цифровых платформах, в частных образовательных организациях и у самостоятельно ведущих деятельность экспертов, что, с одной стороны, влечет за собой недополучение доходов управляющей компаний, с другой – препятствует максимально эффективному использованию человеческих ресурсов в деятельности организаций – резидентов индустриального парка. Следует признать, что успешное развитие образовательной составляющей требует наличия у сотрудников администрации индустриального парка и управляющей компании необходимых компетенций, позволяющих успешно организовать оказание образовательных услуг высокого качества и сделать возможным формирование компетенций, необходимых резидентам с учетом специфики деятельности индустриального парка в целом (например, цифровых компетенций, если значительное количество резидентов парка специализируется на деятельности в области цифровой экономики);

2) *кластерный подход*. Применение данного подхода позволяет индустриальному парку встроиться в состав научно-технологического кластера, участниками которого являются в том числе учреждения образования, способные оказывать необходимые резидентам образовательные услуги. Участие индустриального парка в научно-технологическом кластере позволяет администрации, управляющей компании парка избежать рисков, связанных с самостоятельным ведением образовательной деятельности, при этом повышается качество оказываемых образовательных услуг, появляется возможность проведения диссертационных исследований по темам, близким к направлениям деятельности резидентов парка. Как показывает изучение опыта крупнейших научно-технологических парков мира, деятельность учреждений образования вносит значимый вклад в формирование синергетического эффекта их деятельности. Так, в состав научно-технологического кластера Токио-Иокогама (Япония) входят три крупнейших университета Японии (Токийский университет, Токийский технологический институт, университет Кэйо), которые предлагают другим участникам кластера широкий спектр образовательных услуг в области химии, физики, биотехнологий, биохимии, инженерных наук, цифровых технологий. Совместно с исследователями университетов сотрудники компаний – участников кластера проводят научные исследования, создают принципиально новые решения, необходимые для максимизации полезных результатов деятельности и усиления инновационной составляющей японской экономики. Только в 2023 г. участники кластера подали свыше 3,5 тыс. патентных заявок и опубликовали более 3 тыс. научных статей, что является следствием развития образовательной составляющей кластера¹. В научно-

¹ Science and Technology Cluster Ranking 2023 // WIPO. – URL: https://www.wipo.int/global_innovation_index/en/2023/science-technology-clusters.html (date of access: 28.01.2025).

технологическом кластере Шэньчжэнь–Гонконг–Гуанчжоу (КНР) образовательные услуги другим участникам оказывают университет Сунь Ятсена, Южнокитайский технологический университет, Шэньчжэньский университет, приоритетными областями оказания образовательных услуг являются химия, инженерия, физика и математика, биохимия и биотехнология, науки о земле. По итогам 2023 г. участниками кластера было подано 2,1 тыс. патентных заявок и опубликовано 3,1 тыс. научных статей, многие из которых подготовлены высококвалифицированными сотрудниками компаний Huawei, Oppo, ZTE в сотрудничестве с преподавателями и студентами передовых высших учебных заведений кластера. В Сеульском научно-технологическом кластере (Южная Корея) на оказании образовательных услуг в области химии, медицины, физики и математики, цифровых технологий, медицинских технологий, электротехники, телекоммуникаций специализируются Корейский университет, Сеульский национальный университет, университет Йонсей. Участие в научно-технологических кластерах позволяет высшим учебным заведениям непрерывно обновлять и совершенствовать учебные программы, создавая возможность для приобретения на практике необходимых компетенций, широко практикуются стажировки в ведущих технологических компаниях кластеров, при этом компании-лидеры выступают инициаторами разработки новых программ подготовки и повышения квалификации специалистов, оказывают поддержку проведению диссертационных исследований по передовым направлениям научно-технологического развития. В свою очередь роль администрации, управляющей компанией индустриального парка сводится к организации устойчивого взаимодействия с образовательными учреждениями, входящими в состав научно-технологического кластера, с тем, чтобы обеспечить удовлетворение потребностей резидентов в образовательных услугах высокого качества;

3) *активный подход*. Этот подход актуален для самостоятельно развивающихся индустриальных парков. В рамках активного подхода управляющая компания, администрация парка выстраивают собственную модель оказания образовательных услуг, создавая филиалы учреждений образования на территории парка, задействуя возможности цифровых образовательных платформ, организовывая различные семинары, конференции, встречи для обмена опытом сотрудников компаний-резидентов, привлекаются также расположенные поблизости учреждения образования, подготовка в которых ведется по направлениям, соответствующим профилю деятельности индустриального парка. Универсальной модели развития образовательной составляющей деятельности индустриального парка не существует: при разработке собственного подхода необходимо учитывать как численность и состав резидентов индустриального парка, так и преобладающие виды экономической деятельности, финансовые результаты деятельности резидентов, наличие поблизости учреждений образования, заинтересованных в сотрудничестве с резидентами парка и обладающих достаточным потенциалом для оказания высококачественных образовательных услуг, численность работников, нуждающихся в услугах по повышению квалификации и переподготовке, востребованность концепции непрерывного образования среди резидентов парка и другие факторы. В то же время необходимо отметить, что для достижения значимого синергетического эффекта образовательная составляющая деятельности индустриального парка должна обеспечивать не только возможности развития действующих сотрудников, но и подготовку молодых специалистов, заинтересованных в карьере в резидентах парков, а также возможность проведения диссертационных и научных исследований по профилю деятельности. Актуальные модели самостоятельного развития индустриальным парком образовательной составляющей своей деятельности приведены в табл. 1.

Так, модель дополняющего развития образовательных услуг широко распространена среди индустриальных парков в зарубежных странах. Например, Аксайский индустриальный парк, действующий в Казахстане и специализирующийся на нефтегазовой промышленности, предлагает резидентам услуги по обучению кадров, управлению их карьерным ростом и развитием¹, а стратегия развития индустриальной зоны «Алматы», в которой в настоящее время функционирует шесть малых индустриальных парков, предусматривает расширение спектра оказываемых услуг

¹ Услуги и возможности // Аксайский индустриальный парк. – URL: aip.kz/ru/park/uslugi-i-vozmozhnosti (дата обращения: 12.12.2024).

Таблица 1. Модели развития образовательной составляющей индустриального парка

Table 1. Models of development of the educational component of the industrial park

Модель	Описание
Модель дополняющего развития образовательных услуг	В индустриальном парке доступны собственные образовательные программы, семинары, посвященные производственному менеджменту, управлению инновациями, финансами, без учета специфики деятельности якорных резидентов индустриального парка. Оказание образовательных услуг не рассматривается как приоритетное направление деятельности управляющей компании
Платформенная модель	Для оказания образовательных услуг резидентам индустриального парка будет задействована внешняя цифровая платформа
Аутсорсинговая модель	Управляющая компания индустриального парка выстраивает долгосрочные взаимоотношения с образовательными центрами с тем, чтобы предложить гибкие образовательные программы, семинары, отвечающие потребностям якорных резидентов
Модель сотрудничества с учреждениями образования	На базе средних специальных и высших учебных заведений региона разрабатываются совместные образовательные программы, выпускники которых трудоустраиваются в индустриальном парке, практическое обучение также проходит на предприятиях-резидентах. Практикуются создание филиалов учреждений образования в индустриальном парке, чтение лекций и проведение занятий для студентов специалистами-практиками из числа сотрудников предприятий – резидентов парка

в 2025–2026 гг. за счет образовательной составляющей¹. Модель сотрудничества с учреждениями образования реализована в технополисе «Химград» (Казань, Российская Федерация), резиденты которого имеют возможность на льготных условиях воспользоваться образовательными услугами трех учреждений образования: частного образовательного учреждения «Институт экономики, управления и права», Казанского (Приволжского) федерального университета и Казанского национального исследовательского технологического университета². Частное учреждение образования организует стажировки для сотрудников компаний-резидентов, также практикуется разработка индивидуальных программ профессиональной подготовки и переподготовки кадров, реализуемых непосредственно на производстве. Казанский федеральный университет, помимо услуг, связанных с профессиональной подготовкой специалистов для нужд компаний – резидентов технополиса, предлагает также краткосрочные программы повышения квалификации, организует семинары и мастер-классы, в том числе на территории индустриального парка. Дополнительным преимуществом сотрудничества резидентов технополиса «Химград» с Казанским (Приволжским) федеральным университетом является возможность участия в различных мероприятиях и конференциях университета для рекламы и поиска специалистов. Казанский национальный исследовательский технологический университет предлагает резидентам технополиса возможность участия в профильных научно-технических конференциях, совещаниях, что важно для установления деловых связей и приобретения новых знаний.

На базе ЮНИДО запущены платформа индустриальных парков и портал электронного обучения, на котором доступно более 150 учебных ресурсов для сотрудников компаний-резидентов на различных языках. Большинство учебных материалов размещено в открытом доступе, также существует возможность консультации с экспертами, специалистами-практиками для решения конкретных проблем развития предприятия в индустриальном парке. Примерами учебных ресурсов являются руководство по созданию лаборатории Smart Factory, учебный курс по реализации принципов гендерного равенства, курс, посвященный теоретическим и практическим аспектам циркулярной экономики, доступен также инструмент, посвященный встраиванию компаний-резидентов в глобальные цепочки создания стоимости для повышения своей конкурентоспособности³. Также платформенная модель получила распространение в европейских индустриальных парках ввиду возможностей обмена успешными практиками для реализации концепции

¹ Стратегия развития // Индустриальная зона «Алматы». – URL: indzone.kz/strategyru (дата обращения: 13.12.2024).

² Дополнительные возможности для бизнеса // Технополис Химград. – URL: himgrad.ru/resident/opportunity.php (дата обращения: 19.12.2024).

³ UNIDO SDG9 Learning Academy // UNIDO. – URL: unido.org/sdg9-learning-academy (date of access: 18.12.2024).

«Умного индустриального парка» по пяти направлениям: рост привлекательности и конкурентоспособности индустриальных парков, повышение качества жизни в регионе, улучшение корпоративного управления парком, обеспечение устойчивого развития, а также нейтральное воздействие индустриального парка на окружающую среду к 2050 г. [19]. Самостоятельное создание цифровых образовательных платформ целесообразно только в крупных индустриальных парках, вносящих значимый вклад в экономику региона, важны также поддержка со стороны региональных властей и заинтересованность со стороны образовательных центров в создании контента, разработке совместных программ, учитывающих специфику производственной деятельности компаний-резидентов. Следует отметить возможность реализации управляющей компанией индустриального парка гибридной модели развития образовательной составляющей, позволяющей более полно реагировать на потребности компаний-резидентов, а также успешно наращивать и диверсифицировать доходы.

Направления развития образовательной составляющей в Китайско-Белорусском индустриальном парке «Великий камень». Развитие образовательной составляющей актуально и для Китайско-Белорусского индустриального парка «Великий камень», соглашение о создании которого предусматривало использование в качестве основы модели Китайского индустриального парка города Сучжоу¹. Однако дополнение китайского опыта развития индустриальных парков наилучшими практиками развитых стран (например, для американских индустриальных парков характерно тесное взаимодействие с высшими учебными заведениями [8, с. 13]), несомненно, окажет положительное воздействие на приток резидентов в индустриальный парк «Великий камень», его вклад в развитие экономики Минской области. Действующее законодательство предусматривает право совместной белорусско-китайской компании по развитию индустриального парка привлекать других юридических лиц для оказания услуг резидентам², создан и успешно действует инновационный центр коммерциализации научно-технических разработок, на базе которого проводятся тренинги и обучающие программы для молодых предпринимателей. Следует отметить также реализуемую в парке программу «Искра»³. Однако остается неудовлетворенным спрос со стороны резидентов индустриального парка на образовательные услуги, связанные с обучением, переподготовкой и повышением квалификации специалистов, организацией краткосрочных курсов, семинаров, обучающих программ, направленных на формирование отдельных компетенций, необходимых для профессиональной деятельности.

Количество резидентов индустриального парка «Великий камень» быстро увеличивается, растет также численность занятых работников (по данным на конец 2023 г., в парке активно действовало 88 резидентов, а среднесписочная численность работников превысила 2,7 тыс. чел.)⁴. Резиденты индустриального парка, осуществляющие производственную деятельность, вынужденно решают вопросы, связанные с управлением развитием человеческих ресурсов, самостоятельно, в том числе привлекая внешних экспертов, кадровые агентства. Однако зарубежный опыт функционирования и развития индустриальных парков, парков высоких технологий убедительно свидетельствует о целесообразности задействования одной из моделей самостоятельного развития образовательной составляющей. Для оценки заинтересованности резидентов индустриального парка «Великий камень» в образовательных услугах, оказываемых управляющей компанией, авторами было проведено исследование, участниками которого стали 68 респондентов, представляющих резидентов парка различных отраслей и сфер деятельности.

¹ Межправительственное соглашение о Китайско-Белорусском индустриальном парке // Официальный сайт индустриального парка «Великий камень». – URL: industrialpark.by/normativnye-dokumenty (дата обращения: 18.12.2024).

² О совершенствовании специального правового режима Китайско-Белорусского индустриального парка «Великий камень»: Указ Президента Респ. Беларусь от 12 мая 2017 г. № 66 // Нац. реестр правовых актов Респ. Беларусь. – URL: pravo.by/document/?guid=12551&p0=P31700166 (дата обращения: 15.12.2024).

³ Центр исследований и разработок // Официальный сайт индустриального парка «Великий камень». – URL: industrialpark.by/innovatsionnyy-tsentr (дата обращения: 17.12.2024).

⁴ Основные показатели деятельности резидентов Китайско-Белорусского индустриального парка «Великий камень» // Национальный статистический комитет. – URL: <https://www.belstat.gov.by/ofitsialnaya-statistika/makroekonomika-i-okruzhayushchaya-sreda/statistika-malykh-territoriy/osobyie-ekonomicheskie-zony/godovye-dannye/osnovnye-pokazateli-deyatelnosti-rezidentov-kitaysko-belorusskogo-industrialnogo-parka-velikiy-kamen/> (дата обращения: 19.12.2024).

Первоначально резидентам предлагалось оценить свою заинтересованность в приобретении образовательных услуг в случае обеспечения их доступности на базе индустриального парка «Великий камень». Респонденты могли выбирать из следующих вариантов ответа: «заинтересованы», «скорее заинтересованы», «скорее не заинтересованы», «не заинтересованы», «иное». В соответствии с ответами респондентов удельный вес заинтересованных в приобретении образовательных услуг среди представителей резидентов индустриального парка «Великий камень» составляет 35,3 %, доля ответов «скорее заинтересованы» составляет 30,9 %, ответ «скорее не заинтересованы» дали 20,6 % опрошенных, ответ «не заинтересованы», соответственно, дали 11,8 % респондентов из числа участников исследования. При этом многие резиденты индустриального парка «Великий камень» имеют налаженные отношения с государственными и частными учреждениями образования республики, обеспечивая таким образом непрерывное развитие персонала, однако создание собственных образовательных центров среди резидентов парка не распространено. Далее участникам исследования предлагалось оценить целесообразность внедрения на базе индустриального парка «Великий камень» отдельных образовательных услуг (рисунок).

Как свидетельствуют данные, представленные на рисунке, респонденты не считают необходимой организацию на базе индустриального парка полноценной подготовки по программам бакалавриата и специалитета: действующие в республике учреждения высшего образования успешно удовлетворяют потребности резидентов парка в данной разновидности образовательных услуг. В то же время существует потребность в организации магистерских программ для подготовки узких специалистов по приоритетным направлениям деятельности резидентов индустриального парка. Программы должны предусматривать в том числе стажировку в китайских высокотехнологичных компаниях. Более 55 % респондентов заинтересованы в организации обучения для лиц, желающих получить рабочую профессию для последующего трудоустройства на территории индустриального парка. Существует спрос на разработку индивидуальных образовательных программ в конкретных областях знания для нужд отдельных резидентов парка (более 60 % респондентов отметили актуальность данного направления образовательной деятельности), перспективным видится проведение курсов и занятий для детей и молодежи в г. Минске и областных городах с тем, чтобы сделать возможным формирование навыков и знаний, необходимых для дальнейшей успешной карьеры в высокотехнологичном секторе белорусской экономики. Резиденты парка заинтересованы в привлечении молодых талантов и готовы оплачивать их дальнейшее обучение в высших учебных заведениях Республики Беларусь и КНР.

Заинтересованность представителей резидентов индустриального парка «Великий камень» во внедрении отдельных образовательных услуг, % респондентов

Interest of representatives of residents of the Great Stone Industrial Park in the implementation of individual educational services, % of respondent

Для удовлетворения спроса со стороны резидентов совместная компания по развитию индустриального парка имеет возможность установить устойчивые взаимоотношения с белорусскими учреждениями образования и предложить резидентам парка полный спектр образовательных услуг (табл. 2).

Т а б л и ц а 2. Образовательные услуги, предлагаемые к внедрению на базе индустриального парка «Великий камень»

Table 2. Educational services proposed for implementation on the basis of the Great Stone Industrial Park

Услуги	Описание
Магистерские программы	Необходимо создание совместных белорусско-китайских институтов по примеру БГУ – ДПУ для подготовки магистров по специальностям, соответствующим видам деятельности крупнейших резидентов индустриального парка «Великий камень»
Аспирантура	Целесообразно проведение диссертационных исследований в различных областях знания на базе предприятий – резидентов индустриального парка, при этом полученные исследователями результаты будут внедрены и дадут значимый положительный эффект
Подготовка и переподготовка рабочих	Совместно с учреждениями среднего специального образования будет организовано обучение рабочего персонала для предприятий фармацевтики, логистических компаний, производства лазерного оборудования и медицинских изделий и оборудования, машиностроения
Проведение семинаров, конференций, «круглых столов»	Совместно с учреждениями образования Республики Беларусь и КНР, представителями китайских индустриальных парков будут организованы мероприятия, посвященные проблемным аспектам развития индустриального парка, обмену успешными практиками между резидентами
Создание индивидуальных образовательных программ	Следует разработать индивидуальные образовательные программы, учитывающие специфику конкретного резидента индустриального парка «Великий камень»
Организация курсов и занятий для детей и молодежи	В составе индустриального парка уже действует образовательно-оздоровительный комплекс для детей и молодежи ЗАО «АРТ-Е Центр перспективных исследований и технологий в образовании», на базе которого будут организованы мероприятия с привлечением представителей других компаний – резидентов парка

Таким образом, индустриальный парк «Великий камень» сможет увеличить приток резидентов, а также нарастить доходы от своей деятельности. Первоначально предлагается организовать магистерские программы совместно с БНТУ по специальностям «Транспорт», «Инженерный бизнес», «Инновационные технологии в машиностроении», «Автоматизация» (преподавание будет вестись на русском и английском языках) (магистерские). При участии БГТУ и Китайской академии инженерных наук, между которыми заключено соглашение о партнерстве, будут разработаны совместные образовательные программы, учитывающие в том числе китайский опыт, по специальностям «Конструирование и производство изделий из композиционных материалов», «Производство изделий на основе трехмерных технологий», «Автоматизация технологических процессов и производств». Практическое обучение будет организовано на базе предприятий – резидентов индустриального парка «Великий камень», также по материалам резидентов парка будут выполняться магистерские исследования, а лучшие выпускники получают возможность трудоустройства. В услугах по подготовке специалистов совместно с учреждениями образования Республики Беларусь и КНР заинтересованы ООО «Зумлион Бел-Рус», ООО «Чэнду Синьдзу Шелковый путь Развитие», ООО «САС Индастриал», ООО «Фалкон Пауэр», СЗАО «Авиационные технологии и комплексы», а также другие резиденты.

Подготовку рабочих для нужд компаний – резидентов индустриального парка предлагается организовать совместно с Минским государственным колледжем цифровых технологий, Минским государственным энергетическим колледжем, Колледжем современных технологий в машиностроении и автосервисе, при этом резидентам индустриального парка предложат выгодные условия сотрудничества, а обучение будет осуществляться как в учреждениях образования, так и непосредственно на территории индустриального парка, для чего будут организованы учебные классы, производственные лаборатории, создана необходимая инфраструктура для успешного

ведения образовательной деятельности. Подготовка и переподготовка рабочих будут осуществляться как по типовым программам, так и индивидуально с учетом потребностей конкретного субъекта хозяйствования, работающего на территории парка. Востребованными окажутся семинары, конференции и «круглые столы», при этом участие в них будет возможно как для сотрудников компаний – резидентов индустриального парка, так и для внешних участников, работающих в аналогичных компаниях, научных, образовательных учреждениях. В результате индустриальный парк «Великий камень» сможет создать условия для ускоренного создания новых высокоэффективных рабочих мест, упростить управление человеческими ресурсами для компаний-резидентов, а в долгосрочной перспективе создать полноценный университет «Великий камень», обеспечивающий как подготовку востребованных резидентами специалистов высокого уровня, так и проведение НИОКР.

Заключение. Проведенное исследование показало, что индустриальные парки могут выбрать один из трех важнейших подходов к развитию образовательной составляющей своей деятельности: *пассивный* (резиденты самостоятельно удовлетворяют потребности в образовательных услугах), *кластерный* (образовательные услуги резидентам парка оказывают учреждения образования и науки, входящие в состав кластера), *активный* (индустриальный парк самостоятельно развивает образовательную составляющую своей деятельности). В рамках активного подхода индустриальным паркам доступны четыре основные модели: модель дополнительного развития образовательных услуг, платформенная модель, аутсорсинговая модель, модель сотрудничества с учреждениями образования. Исследование, проведенное на базе Китайско-Белорусского индустриального парка «Великий камень», продемонстрировало заинтересованность резидентов в магистерских программах, аспирантуре, программах подготовки и переподготовки рабочих для лиц, желающих трудоустроиться на территории парка, а также в услугах по разработке и внедрению индивидуальных образовательных программ для нужд конкретного резидента парка. В итоге индустриальный парк «Великий камень» станет более привлекательным для потенциальных резидентов из числа китайских и белорусских компаний, а также сможет значительно увеличить доходы от своей деятельности за счет оказания образовательных услуг.

Список использованных источников

1. Былков, В. Г. Профессиональное развитие персонала – основа повышения конкурентоспособности организаций сферы услуг / В. Г. Былков, А. В. Кузьмина // Известия Байкальского государственного университета. – 2023. – Т. 33, № 3. – С. 508–517. [https://doi.org/10.17150/2500-2759.2023.33\(3\).508-517](https://doi.org/10.17150/2500-2759.2023.33(3).508-517)
2. Коновалова, Т. В. Развитие индустриальных парков как инновационный фактор экономического роста: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.01 / Коновалова Татьяна Владимировна; Моск. гос. ун-т. – М., 2020. – 35 с.
3. Паскаленко, В. М. О новых возможностях индустриальных парков для российских территорий / В. М. Паскаленко, Б. Э. Уланова // Образование и право. – 2023. – № 12. – С. 400–403. <https://doi.org/10.24412/2076-1503-2023-12-400-403>
4. Радыгина, С. В. Индустриальные (промышленные) парки – современная модель пространственной локализации промышленного производства / С. В. Радыгина // Вестник Удмуртского университета. Серия: Экономика и право. – 2022. – Т. 32, № 5. – С. 848–853.
5. Слепкова, Т. И. Управление развитием промышленных предприятий в составе индустриальных парков: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Слепкова Татьяна Игоревна; Нац. исслед. Моск. гос. строит. ун-т. – М., 2018. – 25 с.
6. Смольянинова, Т. Ю. Индустриальные парки в региональной экономике: механизм создания, перспективы развития: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Смольянинова Татьяна Юрьевна; Воронеж. гос. ун-т. – Воронеж, 2015. – 24 с.
7. Тиханов, Е. А. Теоретико-методологические основы оценки и обеспечения конкурентоспособности предприятий – резидентов индустриальных парков: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.05 / Тиханов Евгений Александрович; Урал. федер. ун-т. – Екатеринбург, 2017. – 24 с.
8. Чжан Пэнфэй. Индустриальные парки в мировой экономике: особенности развития и модели регулирования: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.14 / Чжан Пэнфэй; Белорус. гос. ун-т. – Минск, 2022. – 25 с.

References

1. Bylkov V. G., Kuzmina A. V. Professional development of personnel is the basis for improving the competitiveness of service sector organizations. *Izvestiya Baikal'skogo gosudarstvennogo universiteta = Bulletin of Baikal State University*, 2023, vol. 33, no. 3, pp. 508–517 (in Russian). [https://doi.org/10.17150/2500-2759.2023.33\(3\).508-517](https://doi.org/10.17150/2500-2759.2023.33(3).508-517)

2. Konovalova T. V. *Development of industrial parks as an innovative factor in economic growth*. Abstract of Ph. D. diss. Moscow, 2020. 35 p. (in Russian).
3. Paskalenko V. M., Ulanova B. E. About new opportunities of industrial parks for Russian territories. *Obrazovanie i pravo = Education and Law*, 2023, no. 12, pp. 400–403 (in Russian). <https://doi.org/10.24412/2076-1503-2023-12-400-403>
4. Radygina S. V. Industrial parks – modern model of spatial localization of industrial production. *Vestnik Udmurtskogo universiteta. Seriya: Ekonomika i pravo = Bulletin of Udmurt University. Series Economics and Law*, 2022, vol. 32, no. 5, pp. 848–853 (in Russian). <https://doi.org/10.35634/2412-9593-2022-32-5-848-853>
5. Slepikova T. I. *Management of industrial enterprises development in the structure of industrial parks*. Abstract of Ph. D. diss. Moscow, 2018. 25 p. (in Russian).
6. Smol'yaninova T. Yu. *Industrial parks in the regional economy: mechanism of creation, prospects for development*. Abstract of Ph. D. diss. Voronezh, 2015. 24 p. (in Russian).
7. Tikhanov E. A. *Theoretical and methodological foundations of assessment and competitiveness of industrial park resident enterprises*. Abstract of Ph. D. diss. Ekaterinburg, 2017. 24 p. (in Russian).
8. Chzhan Penfei. *Industrial parks in the global economy: development features and regulation models*. Abstract of Ph. D. diss. Minsk, 2022. 25 p. (in Russian).

Информация об авторе

Хань И – аспирант. Институт экономики, Национальная академия наук Беларуси (ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, Минск, Республика Беларусь). E-mail: hanyi88629@gmail.com

Information about the author

Han Yi – Postgraduate student. Institute of Economics of the National Academy of Sciences of Belarus (1 Surganov Str., Bldg 2, Minsk 220072, Belarus). E-mail: hanyi88629@gmail.com

ISSN 2524-2369 (Print)
ISSN 2524-2377 (Online)

РЭЦЭНЗІІ REVIEWS

Паступіў у рэдакцыю 05.04.2023

<https://doi.org/10.29235/2524-2369-2025-70-3-263-264>

Received 05.04.2023

Г. В. Навасельцава

Віцебскі дзяржаўны ўніверсітэт імя П. М. Машэрава, Віцебск, Беларусь

СПАЗНАЮЧЫ ЭПОХУ XX СТАГОДДЗЯ

Спазнаваць эпоху, ці, дакладней кажучы, мінулы час у яго грамадскім адлюстраванні, можна па дакументах або кнігах. Як вядома, дакументы патрабуюць уважлівага стаўлення і пэўнай дасведчанасці ў матэрыяле. Кнігі арыентуюць на творчае ўспрыманне, вобразнае асэнсаванне, некаторае супрацоўніцтва з аўтарам. Спазнаваць эпоху XX стагоддзя можна і праз творчасць выбраных пісьменнікаў, што пераканаўча даказвае цікавая і арыгінальная кніга М. У. Мікуліча «Краса, і праўда, і змаганне»¹ з прадмовай акадэміка НАН Беларусі У. В. Гніламедава. Выданне, дзе ўдала спалучаны творчы падыход да асэнсавання спадчыны адметных мастакоў слова з выкарыстаннем дакументальных матэрыялаў, прысвечана абмалёўцы літаратурных партрэтаў Казіміра Сваяка, Уладзіміра Жылкі, Міхася Васілька, Максіма Танка, Валянціна Таўлая, Міколы Арочкі, Ніла Гілевіча і іншых беларускіх паэтаў.

У кнізе змешчаны літаратурна-крытычныя артыкулы, у якіх паводле класічнай літаратуразнаўчай традыцыі раскрываецца жыццёвы і творчы шлях знакамітых асоб. Разам з тым для ўзнаўлення біяграфіі пісьменніка выкарыстоўваюцца архіўныя і эпістальныя першакрыніцы, фрагменты гутарак аўтара з паэтамі, чалавечыя партрэты якіх часам могуць падавацца і ў святле асабістага знаёмства. У выніку цікаўныя чытачы змогуць даведацца шмат новага пра такіх знакамітых і, здавалася б, акадэмічна вывучаных класікаў айчыннага прыгожага пісьменства, як Максім Танк і Ніл Гілевіч. Будзе карысным для шырокага кола чытачоў, у тым ліку студэнтаў-філолагаў, аналіз жыццёвага і творчага шляху, напрыклад, Уладзіміра Жылкі, Міхася Машары, Валянціна Таўлая. Застаецца актуальнай патрэба ў поўных, вычарпальных звестках (і паслядоўна прадстаўленых у кнізе «Краса, і праўда, і змаганне») пра гэтыя творчыя персаналіі, якія вывучаюцца ва ўніверсітэцкім курсе гісторыі беларускай літаратуры. Сапраўдных знаўцаў роднай паэзіі, несумненна, зацікавяць артыкулы, прысвечаныя такім малавядомым творцам, як Пётр Сяўрук, Аўген Бартуль, Анатоль Іверс, спадчына якіх яшчэ патрабуе свайго вывучэння і настойлівай папулярызацыі, чаму і будзе спрыяць гэтае выданне. Дарэчы, усе змешчаныя ў кнізе артыкулы пачынаюцца з лёгкіх для ўспрымання і запамінання вершаваных радкоў, якія з'яўляюцца, кажучы сучаснай мовай, «візітоўкай» творчай асобы. І гэта таксама будзе садзейнічаць распаўсюджванню айчынай літаратуры ў сучасным інфармацыйным грамадстве.

Як пра баладу высокага таленту распаўядае аўтар «Красы, і праўды, і змагання» пра творчую спадчыну класіка нашай літаратуры – Максіма Танка, з якім ён падтрымліваў блізкія сяброўскія адносіны. Згадваючы пра 110-годдзе з дня нараджэння выдатнага беларускага паэта, М. Мікуліч разам з тым адзначае, што Яўген Іванавіч Скурко быў вельмі сціплым, мяккім чалавекам, ён хацеў перапісаць сваю вядомую паэму «Нарач», паколькі, насуперак меркаванням крытыкаў і літаратуразнаўцаў, лічыў яе няўдалай, слабай, перапрацаваць многія свае вершы, у якіх бачыў недахопы. Ва ўяўленні сучаснага чытача ствараецца партрэт надзвычай строгага і патрабавальнага да сябе чалавека: ён адмаўляўся ад высокіх пасадаў, таму што хацеў засяродзіцца на творчай працы, у якой знаходзіў вялікае маральнае задавальненне. А займаючы пасаду галоўнага рэдактара часопіса «Полымя», Максім Танк заўсёды выкрэсліваў сваё імя з тых літаратурна-крытычных матэрыялаў, дзе выказваліся ўхвальныя ацэнкі аўтарам асобы Танка, дбаў такім чынам пра этыку чалавечых узаемаадносін... Творца саромеўся насіць свае дзяржаўныя ўзнагароды, якіх меў даволі шмат...

Усе гэтыя звесткі падрыхтоўваюць чытача да ўспрымання сур'ёзных высноў, якія датычацца духоўна-мастацкага вобліку паэзіі Максіма Танка. У артыкуле адзначаюцца і на канкрэтных прыкладах даказваюцца экспрэсіўнасць светаадчування паэта, эмацыянальна-пачуццёвая ўсхваляванасць, рамантызаванае выяўленне суролага рэалізму часу. У выніку нельга не пагадзіцца з тым, што «паэзія М. Танка была звернута да выяўлення аўтаноміі суб'ектыўнай аўтарскай здольнасці і мастацкага інтэлекту, свабоды і нязмушанасці творчага дыскурсу. Яна раскрывала напружаную працу шчырай, сумленнай, таленавітай асобы, ідэйна-эстэтычную энергію духу, якія вызначаліся актыўным рухам уяўлення і фантазіі» (с. 250). Так, скразнымі для творчасці класіка айчынай літаратуры сталіся вобразы Радзімы, народа, Нарачанскага краю, маці, хлеба, песні, з якімі ў свядомасці сярэднястатыстычнага чытача і асацыіруецца яго спадчына. Словам, пададзены шматаспектны аналіз жыцця і творчай дзейнасці знакамітага паэта, які значны яшчэ і тым, што ніжэй акрэслены яго паплечнікі, найбольш таленавітыя вучні. Да ліку апошніх аднесена, у прыватнасці, не менш цікавая асоба ў айчынным прыгожым пісьменстве – Ніл Сымонавіч Гілевіч. У артыкуле «Мы ўзышлі не з на-

© Навасельцава Г. В., 2025

¹ Мікуліч, М. У. Краса, і праўда, і змаганне : літаратурна-крытычныя артыкулы / М. У. Мікуліч. – Мінск : Беларуская навука, 2022. – 403 с.

сення, што ветрам занесена...» падаюцца падрабязнасці асабістых сустрэч і змястоўных размоў аўтара кнігі з «вялікім патрыётам беларускай зямлі, выдатным паэтам, перакладчыкам і вучоным, чалавекам вялікага, нераўнадушнага сэрца, да канца верным свайму высокаму духоўна-маральнаму і грамадзянска-патрыятычнаму абавязку» (с. 402).

У кнізе М. Мікуліча канцэптуальна асэнсоўваецца творчая пераемнасць у айчынным літаратуры. Так, у артыкуле «Сваё жыццё паклаў на шалі...» пацвярджаецца агульнапрынятае меркаванне, што Уладзімір Жылка развіваў эстэтычныя традыцыі Янкі Купалы і Максіма Багдановіча, што менавіта да гэтых вялікіх пісьменнікаў і быў блізкі сваім мастацкім мысленнем. Разам з тым невыпадкава заўважаецца, што многія вершы У. Жылкі маюць выразны *баладны характар* (курсіў наш. — Г. Н.), у якіх паэт разважае над жыццёвай доляй і чалавечым лёсам, выяўляе высокі лірычны пафас... Пасля пераезду з Прагі ў Мінск і выдання зборніка «З палёў Заходняй Беларусі» цяжка хворы паэт быў падвергнуты тэндэнцыйнай і несправядлівай крытыцы з боку шматлікіх прыхільнікаў класава-пралетарскіх прынцыпаў адлюстравання рэчаіснасці. У артыкуле дэталізуецца гэта сітуацыя праз аналіз крытычных выступленняў у перыядычным друку, што з нагляднасцю раскрывае грамадскі змест таго гістарычнага часу.

Выступае паказальнай для свайго часу і асяроддзя творчая персаналія Міхася Машары (артыкул «З сяўнёю, поўнаю зярнят...»). Пра гэта сведчыць хоць бы тое, што ў перадваеннае дзесяцігоддзе пісьменнік становіцца адным з самых вядомых у грамадска-культурным асяроддзі Вільні, адным з самых папулярных сярод масавага чытача Заходняй Беларусі. Яго творы вымушалі «задумача над сваім жыццём і яго акалічнасцямі, цвяроза і ўзважна асэнсавачь рэальны стан грамадскіх з'яў і працэсаў» (с. 91). Гэтыя звесткі дапамагаюць асэнсаванню лірычнага героя Міхася Машары, чалавека шчырага, сумленнага і даверлівага, менавіта паводле гэтых рысаў і вядомага сучаснаму чытачу. Успрыманне непасрэдна асобы паэта паглыбляецца дзякуючы пададзеным у артыкуле крытычным водгукам, напісаным, напрыклад, маладым Максімам Танкам. Удакладняецца, што на гэтыя крытычныя выступленні Міхась Машара адгукнуўся ў друку «падкрэслена нязгодлівым вершам», што дазваляе пабачыць спецыфіку тагачаснага літаратурнага працэсу. Лаканічна, але змястоўна аналізуюцца і раманы-хронікі М. Машары, напісаныя ўжо ў 1960–1970-я гг., якія застаюцца маладаследаванай старонкай у айчынным прозе.

У артыкуле «Пілюю вершам краты...» асэнсоўваецца творчы феномен Валянціна Таўлая, які друкаваўся вельмі мала, але стаў адным з самых «адметных, яркіх і крэатыўных удзельнікаў рэвалюцыйнага падполля і літаратурнага працэсу ў Заходняй Беларусі» (с. 279). Гэтая творчая асоба ўражае найперш сваёй незвычайнай біяграфіяй: удзел у заходнебеларускім нацыянальна-вызваленчым руху, камуністычным падполлі, а падчас Вялікай Айчынай вайны В. Таўлай быў сувязным партызанскага атрада, выконваў спецыяльныя заданні разведкі. Невыпадкава, што значнае месца ў яго паэзіі «належала вершу-маніфесту, вершу-гімну, вершу-патрабаванню, якія звярталі на сябе ўвагу падкрэсленай унутранай сабранасцю зместу, ёмістай і дынамічнай формай, выразнай і суровай меладычнай інструментальнасцю» (с. 289). Дарэчы, цытуецца напісаны паэтам матэрыял «Літаратура Заходняй Беларусі», дзе Валянцін Таўлай акрэслівае таксама і функцыянальную ролю твораў прыгожага пісьменства. Паэт метафарычна выказваецца ў тым плане, што верш павінен дзейнічаць, і трапіна параноўвае яго з вострым стрэлам, які дасягае сваёй мэты.

Пётр Сяўрук (артыкул «Не здраджай сабе самому...») быў вядомы ў другой палове 1920-х гг. на Свідзельшчыне. Аўтар апавяданняў, апавесцей, вершаў, дзённікаў, нататак, публіцыстычных і філасофскіх матэрыялаў, актыўны ўдзельнік Таварыства беларускай школы... Цікава, што яго творы не друкаваліся пры жыцці, а дайшлі да нас у рукапісах. У тых вершах мы не знойдзем «традыцыйнага для беларускай літаратуры адлюстравання рэчаіснасці, падзей і фактаў знешняга свету, выяўлення рамантычна-ўзвышаных заклікаў і парыванняў лірычнага героя» (с. 117). Паэзія Пятра Сеўрука звернута да асэнсавання экзістэнцыяльных асноў быцця, да пазнання духоўнай сутнасці асобы.

Сімпатызаваў партыі Беларускай Хрысціянскай Дэмакратыі Аўген Бартуль (артыкул «Поўны мы жыццёвай прагі...»), які выступаў за незалежнае развіццё Беларусі. Адзін з самых папулярных заходнебеларускіх паэтаў у канцы 1920 – пачатку 1930-х гг., пра якога пісалі «не толькі беларускія, але і літоўскія, украінскія, польскія выданні, яго адзначалі як цікавага, арыгінальнага беларускага паэта аўтарытэтных літаратараў, публіцысты, даследчыкі прыгожага пісьменства» (с. 156). Амаль невядомыя сёння вершы Аўгена Бартуля прасякнуты рамантычным гістарызмам, маляўнічай пейзажнасцю, паэтам створаны рамантычна-ідэалізаваны вобраз роднага краю. Жыццёвы шлях самога пісьменніка – гэта відавочнае сведчанне таго, якой слабай і безабароннай можа аказацца асоба перад драматычна-трагічнымі перыпетыямі віхурага ХХ стагоддзя. Лёс складаўся такім чынам, што надалей творца мог працаваць (пад псеўданімам Бужанскі) найперш як крытык і публіцыст. У выніку з'явіліся грунтоўныя матэрыялы, прысвечаныя М. Машару, М. Танку, М. Васільку і іншым, здабыткі заходнебеларускай паэзіі разглядаліся ў агульнаеўрапейскім кантэксце, і, напэўна, у гэтым і заключаецца важкі ўнёсак Аўгена Бартуля ў развіццё айчынай культуры.

Такім чынам, кніга М. У. Мікуліча «Краса, і праўда, і змаганне» – глыбокае, грунтоўнае выданне, дзе паслядоўна раскрываюцца вядомыя і менш вядомыя, але ў любым выпадку значныя персаналіі заходнебеларускай літаратуры, паглыбляюцца агульнапрынятыя ўяўленні аб прыгожым пісьменстве гэтага часу. Кнігу варта прачытаць дзеля больш цэласнага ўспрымання, напрыклад, творчай спадчыны такіх асоб, як Казімір Сваяк, Міхась Васілёк, Ніна Тарас... І ў выніку пераканацца, што заходнебеларускіх паэтаў яднае і складаны, пакручасты, выпрабавальны жыццёвы шлях, і палымнае творчае гарэнне, і высокая адданасць роднаму слову, і ўсведамленне сваёй літаратурнай місіі. Менавіта таму вершы, напісаныя ў такіх умовах выключнымі людзьмі, гучаць шчыра і ўзнёсла. Сапраўды па-баладнаму...

Информация об авторе

Новосельцева Анна Викторовна – кандидат филологических наук, доцент кафедры литературы. Витебский государственный университет имени П. М. Машерова (пр. Московский, 33, 210038, Витебск, Республика Беларусь). E-mail: novoseltseva.anna@mail.ru

Information about the author

Anna V. Novoseltseva – Ph. D. (Philol.), Associate Professor at the Department of Literature. P. M. Masharov Vitebsk State University (33 Moskovskiy Ave., Vitebsk 210038, Belarus). E-mail: novoseltseva.anna@mail.ru